

PHD ÉRTEKEZÉS

TEST-REFERENCIALITÁS

**KOMPARATISZTIKAI VIZSGÁLATOK A SZÖVEG(EK)
TEST-REFERENCIÁLIS OLVASHATÓSÁGÁHOZ**

HUBA MÁRK

TÉMAVEZETŐ:
DR. FRIED ISTVÁN

ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTUDOMÁNYI TANSZÉK

SZEGED

2009

Szüleimnek

TARTALOM

TARTALOM	2
1. BEVEZETÉS – ELŐSZÓ	3
2. ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS	9
2.1. SZÖVEG - TUDÁS	10
2.2. SZÖVEGIMMANENS ELMÉLETEK HELYETT	16
2.3. „POSZTKULTÚRA”	22
2.4. A (KULTURÁLISAN) KONTEXTUALIZÁLÓDÓ SZÖVEG	26
2.5. A SZÖVEG (VILÁG)MODELLJE	33
3. METODIKAI ÁTTEKINTÉS	39
3.1. VALÓSÁG	39
3.2. FIKCIÓ	44
3.3. FIKTÍV ÉS IMAGINÁRIUS	48
4. HIPOTÉZIS A TEST-REFERENCIÁLIS OLVASHATÓSÁGHOZ	56
5. ÉRTELMEZÉSEK – KOMPARATISZTIKAI VIZSGÁLATOK A SZÖVEG(EK) TEST-REFERENCIÁLIS OLVASHATÓSÁGÁHOZ	60
5.1. A TEST MEDIALITÁSA	63
ELLENPONTOZÁS – HATÁRÁTLÉPÉSEK	
5.2. TESTÍRÁS	74
5.2.1. KAFKA: A <i>FEGYENCGYARMATON</i>	74
5.2.2. PARTI NAGY LAJOS: <i>GRAFITNESZ</i>	79
5.3. A TEST(I) JELE(K)	85
5.4. INTERCORPUS	101
5.4.1. PONGRÁCZ MINT INTERCORPUS	105
5.5. A TEST TÉTJE AZ <i>EMBER TRAGÉDIÁJÁBAN</i> .	117
NYELVI – TESTI RIZÓMA	
5.5.1. A <i>TRAGÉDIA</i> KÖZÉPPONTJA. A <i>TRAGÉDIA</i> STRUKTÚRÁJA	119
5.5.2. ÁDÁM VALÓSÁGA – ÁDÁM TESTE	123
5.5.3. KÉT <i>TRAGÉDIA</i> PARAFRÁZIS	126
5.6. A TEST KÉPE – A KÉP TESTE	136
5.6.1. A KOMPARATISZTIKA LEHETŐSÉGEI	138
OSCAR WILDE: <i>DORIAN GRAY ARCKÉPE</i>	
5.6.2. MÓDSZERTANI ALTERNATÍVÁK A <i>DORIAN GRAY</i> KAPCSÁN	139
5.6.3. TEST-LÉLEK-TUDÁS – (ATYA-FIÚ-SZENTLÉLEK)	144
5.6.4. PARABOLA A SZÖVEGBEN	148
5.6.5. SZIMULÁCIÓ – SZIMULAKRUM	150
6. ÖSSZEFOGLALÁS	152
7. BIBLIOGRÁFIA	160

TEST-REFERENCIALITÁS
KOMPARATISZTIKAI VIZSGÁLATOK A SZÖVEG(EK)
TEST-REFERENCIÁLIS OLVASHATÓSÁGÁHOZ

„A test tehát nyelvként viselkedik, olyan nyelvként, amelyet nem annyira mi beszélünk, mint inkább rólunk mond valamit, a természet nyelvként viselkedik, mert lényünk, lényegünk legmélyebbre temetett, egyszersmind legigazabb (hiszen tudatos módon a legkevésbé ellenőrizhető) tartozékát tárja föl. Ez a nyelv a maga észlelt vagy észrevétlen maradó üzenetei (message) révén valamennyi szándékolt tartalmú megnyilatkozásunk jelentését – hogy egyebet ne említsünk, a beszédét is – módosítja, meghatározza.”¹

(Pierre Bourdieu)

(...)

*„és most már azt hiszem, hogy nincs igazság,
 már azt, hogy minden kép és költemény,
 azt, hogy Dsuang Dszi álmodja a lepkét,
 a lepke őt és mindhármunkat én.”²*

(Szabó Lőrinc)

(...)

*... „A saját
 szememet ültetem a koponyádba,
 nyelvemet zörgő szádba, húst rakok,
 magamból rakok húst a csontjaidra,
 és itt a szívem...”³*

(Szabó Lőrinc)

1. BEVEZETÉS – ELŐSZÓ

Dolgozatunk bevezetőjének rendkívül nehéz megfelelő „előszót” találni. E sorok írójának első publikációjában éppen az előszó műfaji problematikája tematizálódott: *Az előszó, és ami mögötte van*⁴. Ezek a sorok vélhetően mintegy annak a korábbi dolgozatnak akár az utószövege, főszövege (?) is lehet(ne). Így akár annak a

¹ BOURDIEU, Pierre: *Hevenyészett megjegyzések a test társadalmi észleléséről*. In: Uő: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest. 1978. 151-152. o.

² SZABÓ Lőrinc: *Dsuang Dszi álma*. In: *Szabó Lőrinc összes versei*. (I. kötet.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1982. 447. o.

³ SZABÓ Lőrinc: *Dsuang Dszi csontjai*. In: *Szabó Lőrinc összes versei*. (I. kötet.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1982. 667. o.

⁴ HUBA Márk: *Az előszó, és ami mögötte van*. In.: *Tiszatáj*, 1999/12.

dolgozatnak, az ott kutatott, „üres helyei” éppen itt tölthetnének fel. Az a dolgozat (is) kereste azt az univerzális kvantort, azt a lehetőséget, amely betölteni látszik az előszó által, annak előszöveg-szerűsége révén megképzett textuális ürességet, amely az előszó után keletkezik. Ám mint ahogy arra az a dolgozat is rámutat: az előszó önmagában főszöveg is lehet, tehát megmarad(hat) az üresség is, amely diszkurzus(oka)t kényszerít olvasójára. G. F. Hegel *A szellem fenomenológiája* című művében is előrebozsátja: *„Egy mű előszavában a szerző előre szokott bocsátani nyilatkozatot arról, milyen célt tűzött maga elé a műben, mi szolgáltatott okot arra, hogy ezt a művet megírja, s milyen viszony áll fenn véleménye szerint az ő műve és ugyanannak a tárgynak más, korábbi vagy egyidejű feldolgozásai között; – ... ilyen nyilatkozat nemcsak feleslegesnek látszik, hanem a dolog természeténél fogva éppenséggel helytelennek és céltalannak is.”*⁵ Minden esetre, az előszó problematika vizsgálatában és a dolgozatunkhoz választott elméleti alapkoncepcióhoz mind tematikusan, mind emblematikusan kapcsolódik Karinthy Frigyes *Előszó*⁶ című szövege.

A textuális üresség megképzése és akár autopoetikus, akár más módon történő be-/feltöltésének lehetőségét mutatja Karinthy *Előszó* című verse. Karinthy költeményében megfogalmazódni láthatunk egy gondolatot, miszerint a lírai én a szószerk felé igyekszik, és valami eddig kimondatlan szó kimondására készül. Csakhogy mindez mégsem teljes, hiszen ez az eddig kimondatlan szó nemcsak kimondatlan, de kimondhatatlan is. Eddig még nemhogy a nagyközönség előtt nem hangzott el, de még senki sem hallotta ezt a gondolatot eszmét, *szót*. Úr támad a véghezvinni kívánt tett és a kimondani kívánt szó között. Nem konstituálódik

---

⁵ G. F. HEGEL: *A szellem fenomenológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1973. 9. o.

⁶ KARINTHY Frigyes: *Előszó*. In: KARINTHY Frigyes: *Nem mondhatom el senkinek. Versek*. Magyar Könyvklub, Budapest. 1999. 18. o.

semmiféle konkrétum a prológusban, nincs meg az eszme, amiért majd érdemes lenne a szószerkezetekhez is eljutni. A beszélő csak érzéseket és magasztosnak tűnő gondolatokat vázol, érez, de mindez elvész a homályban, a bizonytalanságban. Nem tudjuk, hogy minek az előszavát akarja kimondani, hiány áll elő. Ez a hiány nélkülöz minden belső jelentést, „tartalmat”, nagy üresség van a versben. A szószerkezetek igyekvő kettős problémával küzd: egyrészt nincs mit mondania: „*Nem tudom mit mondok, nem én*”⁷, prófétai nihilizmus vezérli, akár Babits Mihály különös hírmondóját is: „*akkor a hírnök föláll, veszi botját, s megindul a népes / völgyek felé mint akit nagy hír kerget le hegyéről / és ha kérdik a hírt, nem bir mást mondani: ősz van! / nagy hírként kiáltja amit mindenki tud: ősz van!*”⁸; másrészt a beszélni szándékozót nem is engedik a szószerkezetek, *testét*, (és vele együtt?) szubjektumát megakadályozzák, visszatartják a szólás lehetőségétől: hiába akar, nem tud szólni, a szükségszerűnek vélt kimondás fizikailag korlátozva, akadályozva van.

Mindemellett az üresség mellett bonyolult utalásrendszer alakul ki a szöveg révén, dialógus jön létre az olvasó és a szöveg között: az olvasó elkezd keresni a szöveg jelentését, a kimondhatatlanként létező, de még ismeretlen szót, hogy feloldja önmaga és a versbéli szubjektum kognitív disszonanciáját. Ezt hogyan teszi? Olvasói recepciójában kérdéseket fogalmaz meg, és visszafordul a szöveghez, azaz újraolvas. Ez az újraolvasás két szöveget hoz létre: a szöveg szövegét mellett az olvasóét. A szövegbeli beszélő sorsközösséget vállalt az emberekkel: „*Mindenkinek rokona ismerőse, / Mindenkinek utódja, őse*”⁹ kíván lenni. Ez teszi lehetővé azt, hogy a beszélő és az olvasó közös térbe kerülhet, és így beszélővé válhat bárki. Nem csak az teszi izgalmassá a szöveg refrénszerűen ismétlődő verssorait, hogy kinek szólhatnak,

---

⁷ Uo. 18. o.

⁸ BABITS Mihály: *Mint különös hírmondó*. In: *Babits Mihály összegyűjtött versei*. Osiris Kiadó, Budapest. 1997. 393. o.

⁹ KARINTHY i.m. 18. o.

hanem attól válik azzá, hogy abban, hogy látszólag valakihez szólnak, keresi azt, akihez szólhatna, ezáltal mindenki beszél(het). Megszűnik az egyes egyén elszigetelt kísérlete arra, hogy szóljon, már egyének kollektív beszédéről van szó. Bárki lehet az, aki elmond(hat)ja azt, amit el akar mondani. Az előszó az olvasó bevonásával többé lesz, kiegészül egy teljes, továbbélő szöveggé. A gondolat áthelyeződött másokra is. A szöveg (intencionált) beszélője kilép önmaga árnyékából, meglehetősen bátor, kortársát is opponáló gesztussal egy genetikai állományba hozza magát mindenkivel, ezzel áthelyezi szubjektív szándékát mindenkire. Az áthelyezés gesztusa ott érzékelhető, ahol Ady Endrétől elhatárolódik, mert az átvett és parafrázált sorok – egyik olvasatban – Ady ellen beszélnek, más olvasatban Ady megvalósulatlan, de intencionált vágyát oldják fel. Ady *Szeretném ha szeretnének* kötetének prolog versének sorai így hangzanak: „*Sem utódja, sem boldog őse, / Sem rokona, sem ismerőse / Nem vagyok senkinek, / Nem vagyok senkinek. // (...) // Szeretném, hogyha szeretnének / S lennék valakié, / Lennék valakié.*”¹⁰ – Karinthy Adyt evokáló sorai pedig így: „*Nem voltam jobb, se rosszabb senkinél, / Mégis a legtöbb: ember, aki él, / Mindenkinek rokona, ismerőse, / Mindenkinek utódja, őse*”¹¹. Karinthy azt a verbális paradoxont kívánja feloldani, amely szövegének refrénjében szerepel: „*Nem mondhatom el senkinek, / elmondom hát mindenkinek*”¹². Teszi ezt azzal, hogy más szerzők szövegeinek bevonásával, valamint az olvasói recepciókkal, sőt, akár biológiai, genetikai kapcsolat (rokona, utódja, őse) tételezésével nyitott szövegét feltölti. Összefoglalva: a szószékre igyekvő kettős problémája (verbális paradoxona avagy frusztrálódó beszédaktusa/beszédette)¹³

---

¹⁰ ADY Endre: *[Sem utódja, sem boldog őse...]* In: Ady Endre összes versei I. Osiris–Századvég, Budapest. 1994. 243. o.

¹¹ KARINTHY i.m. 18. o.

¹² KARINTHY i.m. 17.

¹³ SEARLE, John R.: *Beszédaktusok*. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest. 2009.

azzal látszik (részben) megoldódni, hogy fizikailag másokat mozgósít, testi/rokoni univerzumát mozgósítja, illetve bárkit beszélővé tehet, tesz: akárki elmondhatja, amit gondol, amit fontosnak vél. Így a Karinthy-féle szövegben ikonikusan két kifejtendő tematikus elem jelenik meg, amelyek egymást feltételezik: (1) a szöveg (testi) referencialitása, (2) a szöveg diszkurzuskényszere. Egyrészt a szöveg bevonó gesztusa révén egyszerre keresi a referenciális kapcsolódási pontokat, amelyek általánosságban a szöveget egyéb, szövegen kívüli (extern) jelenségekkel kapcsolják össze, úgy, hogy a szöveg hatalmi potenciálja révén megkerülhetetlen kapcsolódási lehetőségeket oktrojál „környezetére”. Másrészt a szöveg markáns bevonó gesztusai segítségével a diszkurzív, logocentrikus hatalomgyakorlást érvényesíti. Tehát az előszó mögötti helyen, locusban lehet olvasó (egy recepció) és lehet (egy másik) szöveg. Ezért az előszó (hiányos vagy csonka) szövegtestét szupplementumként kiegészíti egy másik entitás („protézis”, egy kvázi-test), egy másik „szöveg”, illetve szöveggként értelmezhető jelenség. Ezt a kiegészítő gesztust, gesztusként értelmezhető jelenséget kívánjuk az értekezés további lapjain körüljárni: milyen *test*-felületeken, milyen módon töltődhet fel, tölthető fel az a vákuum, amelyet az előszó-jellegű – de főszöveggként értelmezett – szövegek generálnak.

Dolgozatunk első, elméleti részében megkíséreljük felvázolni azt a lehetséges elméleti kontextust, amely a *test-referenciális* elméleteket, gondolkodásmódot, valamint értelmezési kísérleteket kezelhetővé teheti. Ez az elméleti rész egyrészt tisztán teoretikus jellegű, majd – elméleti alapokon ugyan – módszertani, metodikai kérdésköröket is érint. Az itt megjelenő alapfogalmakat, alapelméleteket kívánjuk a *test-referencialitás* irányából avagy irányába alkalmazni, továbbgondolni, amely a dolgozat második, fő részében olvasható. Ott a *test-referenciális* olvashatóság interpretációs gyakorlatát mutatjuk be néhány szövegen. A szövegelemzéseknél

megjelenik az a szempontrendszer, fogalomkör és értelmezési stratégia, amely majd akár más, hasonló interpretációs intencióval közelített szövegek esetében is érvényes lehet.

2. ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS

Elméleti áttekintésünkben megkíséreljük megrajzolni azt a teoretikus vázlatot, amely röviden áttekinti, hogy milyen irodalmi, kulturális momentumok engedhetnek teret ezen értekezés hipotéziseinek megfogalmazásához. Azt nézzük meg röviden, hogy – leegyszerűsítve – miként billenthető át az irodalmi diszkurzus, a szöveg(ek)ről folytatott beszéd a szövegimmanens látószögből a posztkulturálisnak, illetve kontextualizáltak mondott szövegfelfogás irányába. Ezen „teoretikus diszkurzusváltás” („kulturológiai fordulat”)¹⁴ azokat az elméleti erővonalakat kívánja áttekinteni, némileg összefoglalni, amelyek a *test-referenciális* diszkurzus kialakításához vezethetnek. A szövegszerűségtől, a nyelvi aspektusoktól a referencialitás irányába (egy bizonyos referenciális dimenzió felé) kívánunk egy gesztust tenni, de mindezt szintúgy azzal a közelítéssel tesszük, amelyben az irodalmi nyelvhasználat bizonyos archetipikus sajátosságait ragadhatjuk meg. „*A kötetben [Szövegek között VII.¹⁵] láthatóvá (és már-már paradigmaticussá) válik az a „kulturológiai fordulat” [...], amely a társadalomtudományokban a nyolcvanas-kilencvenes években ment végbe. Részben arról van szó, ahogy a posztstrukturalista kritika az újabban magyar nyelvterületen is elterjedtté váló (kulturális) jelenségekkel, médiumokkal is számol, elméletteremtő igénnyel (például Némedi Andrea vagy Tamás Kinga írásaiban). Részben arról, ahogy bizonyos elméletek „megalapításától” való időbeli eltávolodás lehetővé teszi azok távlatosabb, kontextualizáltabb megítélését, újraolvasását (l. Séra Bálint, Huba Márk és mások szövegeiben).*”¹⁶

¹⁴ Vö. HUBA Márk: *Szövegközpontúság helyett...* In: *Szövegek között VII. (Irodalomelméleti tanulmányok)* Szerk.: FRIED István – HUBA Márk) Szeged, 2003. 53. o.

¹⁵ *Szövegek között VII. (Irodalomelméleti tanulmányok)* Szerk.: FRIED István – HUBA Márk) Szeged, 2003.

¹⁶ JOÓ Péter: *Olvasószolgálat*. In: *Korunk*. 2004. Március XV/3. 123-124.

Tehát elméleti áttekintésünkben a világ narratív elgondolását mutató, alapvetően nyelvi létértelmezésektől, valamint a szövegek elsősorban nyelvi (immanensnek mondható) vizsgálata felől a hangsúlyt inkább a nyelven kívüli, kontextuális (itt: *test-referenciális*) dimenzióba kívánjuk helyezni. Itt áttekintjük azt, hogy a szövegszerű, szövegimmanens, narratív világfelfogásoktól a referencia irányába – a fogalmat kellőképpen általánosan használva, így akár a kultúra, társadalom is ideértendő – mennyiben lehet elmozdulni. Így a szövegimmanens–posztkultúra–kontextus–referencia vonalat követjük, ahol a szövegimmanens, szövegbe zárt tudást megnyithatja a posztkultúra, amely már speciális kulturális elemeket is bevon a szövegek kontextusába, ezért azok az értelmezési horizont speciális referenciáivá válhatnak. Számunkra az irányadó referencia a *test* lesz, amely számos kulturális dimenzióval, kulturális „felülettel” is rendelkezik.

2.1. SZÖVEG – TUDÁS

Dolgozatunkban arra a feladatra vállalkozunk, hogy megkíséreljük némileg másképpen meghaladni, de legalább vitába kerülni, kissé árnyalni – elsősorban a jelen értelmezői gesztusaihoz képest – a szövegközpontú interpretációs elméleteket azáltal, hogy egy másik, másfajta szövegkezelési eljárás lehetséges vázlatát adjuk, valamint az irodalmi szövegek értelmezéséhez, működéséhez kapcsolódóan egyéb dimenziókat is szeretnénk megvizsgálni, azt esetleg valami újszerűvel színesíteni. Az irodalmi szövegek olvashatóságát, értelmezhetőségét dolgozatunkban a referencialitás irányából közelítjük. Ezen belül is inkább az úgynevezett *test-referencialitás* dominanciáját választottuk szempontul. A *test-referencialitás* fogalmának definiálását inkább elhalasztjuk a dolgozat későbbi részeire, illetve azokra a részekre és bekezdésekre, amelyekkel a fogalmat körüljárni kívánjuk, és az

itt megkezdett diszkurzus lehet a *test-referencialitás* fogalmának definíciós kísérlete. Amit a szóösszetételről előzetesen mondhatunk, az evidens lehet: olyan komparatiztikai eljárást alkalmazunk, ahol a szövegolvasatok a referencialitás (referencialitás = 'jelnek, jelsorozatnak a jelrendszeren kívüli „valóságra” való vonatkoztatása'¹⁷) felől szerveződnek, és a referencia bázisát az *emberi test* adja.¹⁸ Az irodalmi diszkurzusban a referencialitás fogalma már kellőképpen terminus értékű, és filozófiailag összetett. A test fogalma szintúgy terminus értékűvé válhat, a fogalom kulturálisan terhelt(té tehető).

Tudásunk képlékeny, vitatott természetű, történetileg változó megítélés alá esik. Vizsgálatunk tárgya, a szöveg(ek), mint az irodalomelmélet tárgya és az irodalom alanya, képviseli(k) a tudás (számunkra) legelemibb bázisát – ontológiai és episztemiológiai értelemben. „Szövegtudásunk”¹⁹ szintén vitatott jellegű, mint minden egyéb tudásunk. Részben a tudás differenciáltabbá válása miatt lett egyre kevésbé releváns a tudás milyensége, minősége, mennyisége, hozzáféréseinek lehetősége, majd – mindezek után – a hozzáférés gyorsasága. Tudásunk – szövegtudásunk – átalakult, illetve permanens alakulásban van. A szöveg természete (de a szövegekről való beszédmód természete is) kardinális változásokon ment keresztül. A Gutenberg-galaxis primátusa visszaszorul néhány tényező miatt, noha a többek által már megjósolt halála egy ideig várat még magára, vagy talán be sem következik – és ma talán ez utóbbi tűnik valószínűbbnek. Talán mondhatjuk azt György Péter szavaival, hogy poszt-Gutenberg-galaxisban élünk, amelyben

---

¹⁷ *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. (Szerk.: BAKOS Ferenc) Akadémiai Kiadó, Budapest. 1995. 656. o.

¹⁸ A későbbiekben nem használjuk az „emberi” jelzót, ezzel sem korlátozva a fogalom általános érvényű használhatóságának lehetőségét.

¹⁹ „Szövegtudáson” részben a szövegek közvetítette tudást értjük, részben pedig azt az olvasói attitűdöt, amely a szövegek kezelését, feldolgozását a legtágabb értelemben érinti.

megváltozott hangsúlyok, erővonalak szervezik a szövegeket. „Az elmúlt években a falakkal védett könyvtárak mellett felépülőben vannak azok a digitális dokumentumokat őrző archívumok, amelyeknek játékszabályai alapvetően eltérnek a Gutenberg-galaxis gyűjteményteremtési normáitól. A múzeumokban és a könyvtárakban egyedi példányokat, illetve megszámlálható számú másolatot őriznek, ezzel szemben a digitális archívumok könnyen változtatható, metamorfózisra alkalmas adatállományokat, szövegeket, álló- és mozgóképeket, hangokat tartalmazhatnak. Azaz a könyvtárak újkori csendje helyén a multimediális archívumok bábeli rengetegének zavaros csodája áll.”²⁰ Úgy látszik, a szöveg egyre inkább kezdi elveszíteni könyvszerűségét, illetve a könyvbe ágyazott szövegtest helyett a szöveg mibenléte egyébirányú perspektívákat mutat fel. Ma – részben – az a hipertextualitás kíván uralkodó lenni, amely radikálisan átalakítja a szövegszerűségről eddig vallottakat, így a szöveg–tudás egymáshoz való viszonyát is.²¹ Mindehhez a média révén jelentős ideológiai támogatottság is társul, és inkább a dolgozatunkban is említett „kulturális fordulat” jelentőségére mutathat rá: „[A] mediális kontextusban értelmezhető, például a hipertexthez kötött kulturális fordulat (ahogy azt az ideologikus képződményekről írni szokták) sokkal inkább mondott és konstruált, mintsem létező jelenség, bár nagyon is lehetnek materiális vonzatai.”²² A hipertextuálisnak mondott szöveg térbeli lokalizálhatatlansága ellenére nem tud elszakadni az anyagi létezés(é)től, noha éppen virtualitását hirdeti. Az elektronikusan, egy számítógép merevlemezén tárolt szöveg ahhoz, hogy láthatóvá legyen a számítógép képernyőjén, az anyagiság illúzióját kell, hogy magára öltse:

---

²⁰ GYÖRGY Péter: *Memex. A könyvbe zárt tudás a 21. században*. Magvető, Budapest. 2002. 20. o.

²¹ Vö. NÉMEDI Andrea: *A posztstrukturalista kritika mint hipertext*. In: *Szövegek között VII. Irodalomelméleti tanulmányok*. (Szerk: FRIED István – HUBA Márk) Szeged. 2003. 65-104. o.

²² MÜLLNER András: *A hipertext ideológiája. Theodore Holm Nelson és a Xanadu-álom*. In: *Reflexió(k) vagy „mélyfúrások”? A kultúrakutatás változatai a „kulturális fordulat” után*. (Szerk.:

látható szilíciumkristállyá állt össze régebben, ma elektromágneses impulzus „formáját” ölti. Így mintha a szöveg működéséből, jellegéből azt látnánk, hogy keresi létezésének „eredeti” valóját, keresi létezésének alapját, nem tud megmaradni tisztán elméleti szövegcentrikusságában, hanem kilép a nyelv tiszta figurativitásából, és lépéseket tesz a referencialitás irányába.

A tudás világformáló mechanizmusai szintén eltérőek lettek. Nemcsak a tudás, a szövegek hordozta tudásszint értékelődött át, hanem a (szöveg)tudás megítélése, kezelése is. A szövegekkel való foglalatosság során érvényesülni látszik az a szándék, amely mintegy eltünteti a szöveget, és a szöveg referencialitása helyére helyez valami más képződményt, nevezetesen a szubjektumot²³, amely itt még testetlen, logikai alany, amelynek nyomaként értelmezi a szöveget. A szövegről folyó diszkurzus az objektivitást, mint olyat, valamint az annak alapját jelentő objektumot igyekszik a szövegben inkább elfojtani, és helyette a szubjektivitást, illetve az annak alapját jelentő szubjektumot említi mindenekfelett álló entitásként. A szövegről folytatott megváltozott beszéd a szöveget elsősorban nyelviségében vizsgálja, a nyelvből – mint a szöveg elemi alkotórészeiből – összeálló szöveg (nyelvi struktúra) a vizsgálat tárgya. Ez a látásmód egyszersmind negligálja a szöveg testiségét, noha saját fogalmai között gyakorta szerepel a szövegtest terminus, nem számolva azzal, hogy ez a metafora túlmutat azon, amit a szövegcentrikus látásmód elvetni szándékszik, sőt, éppen visszautalja a diszkurzust az objektivitás szintjére – metaforikusan.²⁴

HAVASRÉTI József és SZIJÁRTÓ Zsolt) Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs. 2008. 97. o.

²³ FOUCAULT, Michel: *A szubjektum és a hatalom*. In: *Testes könyv II*. Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1997.

²⁴ Vö. FISH, Stanley: *Van szöveg ezen az órán?* In: *Testes könyv I*. Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1996.

Hogy közelebb kerüljünk a feljebb említett változás mibenlétéhez, illetve a szövegelemzéseinkhez választott sarokpontokhoz, valamelyest végig kell tekinteni a *szövegtudás változását*, a szövegekről való beszéd változásának egyes lépcsőfokait, hogy eljussunk pillanatnyi, de még mindig változó helyzetünkhöz, és az aktuális elméletekkel diszkrét polémiába kezdve a diszkurzust egy eltérő (*test-referenciális*) látásmóddal is színesítsük. A szövegek, mint a tudás hordozói, időben átalakuló olvasato(ka)t nyerhettek. Nem célunk, hogy általános irodalom-/olvasás-/szövegtörténetet írjunk, mégis szükséges némi korszakolás megállapítása, hiszen az irodalomtudomány sem nélkülözheti önmaga tudománytörténetét, hanem nagyon is előírja. De tudjuk azt is, hogy a tudománytörténet minden egyes állomása önálló dolgozatot érdemelne – igaz, ezek a dolgozatok más szerzők tollából már megszülettek –, így nem célunk ezt a feladatot ismételten elvégezni. Dolgozatunkban a *test-referencialitás* mint az olvashatóság, interpretáció vagy más szövegkezelő eljárás terminusa lenne, amely a referencialitást annyiban helyezi a szövegen kívülre, amennyiben a test eltávolodik a szövegtől, ugyanakkor a *test-referencialitás*nak ezen szintje meglehetősen szövegközeli is marad, hiszen a test jelenti azt az érintkezési felületet, ahol szöveg és befogadó találkozhat. Így a *test-referencialitást* akként (is) definiálhatjuk, hogy az részben bevonódik a szövegalkotási és szövegelemzési eljárásokba, a test lesz az a vonatkozási mező, amely a szövegek értelemadó struktúráit meghatározza. Ennek a folyamatnak akár reprezentatív és részben emblemikus írása lehet Németh Zoltán verseskötetének szövegei és kötetépítő szándéka is. A *szem folyékony teste*²⁵ már címében kijelöli azt a jelentésmezőt, amelynek dekódolása és értelmezése az emberi testhez rendeli az olvasatot. Az emberi testnek viszont csak kis szegmense felől, a szem horizont- és fókuszpontjából

---

²⁵ NÉMETH Zoltán: *A szem folyékony teste*. AB-ART, Pozsony. 2000.

közelít az irodalomhoz, majd ettől is eltávolodik, és általános, univerzálisnak ható témában merül el – és merül ki.

Már-már oximoron jellegű képet találunk Németh Zoltán kötetének címében, hiszen az a szemet „folyékony testként” határozza meg, amelyben ugyan szilárdságot implikál a test szó, míg ezt ellentételezi annak folyékony jelzője. A kötet címében egyszerre van benne a szem „megragadhatósága” és „elfolyósodottsága”. Tehát a szavakhoz hozzárendelhető jelentés konkrétsága egyben plasztikusan diffundálódik és disszeminálódik is. Viszont a kötet szövegei nemcsak az emberi szem anatómiáját kívánják megmutatni, hanem a szem mint motívum metafizikai értelmet nyer: *„A test határai szövegekkel vannak kirakva. De a szem, a szem fehérje elmossa a testet, elmossa a szövegek sötétjét. Érzem, ahogy lassan eltűnik. Eltűnök. A szem hátulja ez, okos, ügyes eltűnés, olyan kellene.”*²⁶

A szem tehát több, mint pusztán morfológiai eleme a testnek. A szem része ugyan a testnek, de annak központi eleme is, mert csak általa nyerhet életet a külső és a belső világ, a világi és a tudati működés alapeleme a szem, amely megkülönböztetett helyzetéből fakadóan uralja a létezés egészét. A szem lehet a megismerés egyedüli forrása, és ezáltal ontológiai szerepre is szert tesz. A szem receptor, amely felfogja és dekódolja a világot, amelynek legfontosabb módszere az olvasás. A test egészének tudata és az azzal érintkező szövegek szövevényének észlelése a szemnek van „kiszolgáltatva”.²⁷ Így az olvasás, a tudás szubjektív, személyes felépítése, elsajátítása a jelen esetben a szövegtudásunk konstituálódása is testi természetű: csak a szem olvasása adhatja meg a diszkurzus lehetőségét, a szem a testtel áll metonimikus viszonyban. Valamelyest testileg is determinált az irodalomelméleti közelítés lehetősége.

---

²⁶ NÉMETH i.m. borító

2.2. SZÖVEGIMMANENS ELMÉLETEK HELYETT²⁸

Az irodalomelméleti elgondolások egy részében, talán nem túlzás ezt mondani, egy időben meglehetősen eluralkodott és hódít(ott) a *szövegimmanens elméletek* alkalmazása-oktatása.²⁹ Ezek az elméletek a szöveget teszik meg a „transzcendens” jelölőnek és jelöltnek, de a szövegen túlmutatóan vagy pontosabban: a szöveget megelőzően nem tételeznek semmiféle jelöltet, nem egyszerűsítik a képletet azzal, hogy valami szövegen kívüli „dolgot” akarnának felfedezni magában a szövegben, és az a látszat keletkezhet, mintha inkább a strukturalizmus elvi alapjaira helyezkednének. A referencialitásnak általában még a lehetőségét sem tartják meg annak meghaladása céljából, hanem éppen annak radikális redukciójára vállalkoznak. *„A referencia terminust újabban szitokszóként szokás használni a hazai irodalomtudományban. Egyfelől naiv, antropologizáló olvasatot értenek rajta, másfelől a mimetikus elvet visszacsempésző, a nyelv pragmatikai aspektusát valamifajta valóságviszonyként megragadó értelmezésmódot. Mindkét esetben a művészi fikcionalitást korlátozó vagy éppen tagadó álláspontként utasítják el.”*³⁰

A szövegimmanens elméletek interpretációs stratégiájában a denotatív jelentésréteg meghaladása talán a nulladik lépéshez tartozik, azaz posztulátum, és sokkal inkább a konnotációk felkutatása képezi választott céljukat. Így ezen (strukturalizmustól induló) elméletek a referencialitás igénye felől csak nehezen támadhatók, mert egy másik diszkurzív térbe vannak beágyazva, ezért saját fogalmi apparátusukban rendszerük kikezdetlennek tetszik, mert szó szerint: nem

---

²⁷ Vö: HUBA Márk: *A szem határhelyzete. Németh Zoltán: A szem folyékony teste című kötetéről.* In: *Szörös Kő.* 2001/Tél/6. évf. 38-41. o.

²⁸ Szövegimmanens elméleteken azokat az elméleteket értjük, amelyek a szövegben rejlő, a szöveghez belsőleg hozzá tartozó, természetéből következő jelenségeket vizsgálják.

²⁹ Természetesen nem állítom, hogy a klasszikus szövegelemző eljárások kivesztek volna, de a felsőoktatásban a legtöbb hallgatónak találkoznia kellett ilyen (a szöveg referencialitását radikálisan elvető, helyette a szöveg szövegszerűségének mindenhatóságát hirdető) módszerekkel, elméletekkel, és már-már presztízsveszítéssel jár nem ismerni ezeket.

értelmezhetők a referencialitás oldaláról érkező kritikák. Ezek a strukturalista alapokon nyugvó elgondolások a konnotáció konnotációjának feltérképezését³¹, az asszociációk végtelenné tágítását, az esztétikai tapasztalat elsődlegességét, a szövegek rizomatikus létezését hangsúlyozzák, így ezeket a strukturálatlanság, heterogeneitás jellemzi, amelyek a megszakíthatatlan pluralizmust hirdetik. Ez már a poszt-strukturalista elméletek irányába történő ellépést mutathatja. „*A nyugati gondolkodás bosszantó jellegzetessége, hogy a kifejezéseket és a cselekvéseket külső vagy transzcendens végső célokra vezeti vissza, ahelyett, hogy azokat immanens módon a bennük rejlő érték alapján ítélné meg.*”³² A szövegimmanens elemzések bázisát a szöveg és annak nyelvisége jelenti.³³ Mindezt abban az ismeretelméleti értelemben lehet érteni, hogy a megismerés, a megtapasztalás elsődleges és kizárólagos forrása a szöveg, megfosztva mindennemű ráakódott „szennyeződéstől, tehertől”, például akár a „magas kultúrától” vagy egyéb súlyos „*testektől*”. Ebben az a posztstrukturalizmusba hajló felfogás is tükröződhet, amely azt mondja, hogy a szavakkal kifejezett és ábrázolt dolgok, elképzelések nem valóságok, hanem ezen elképzelések, dolgok jeleken, szimbólumokon, szavakon keresztül jönnek létre, állítódnak elő. Így bizonyos felfogások, magatartásminták is csak viszonylagosak lehetnek és a valóságosság oldaláról csak nehézkesen értelmezhetők, hiszen például az „idegen” és a „barát” kontextusoktól függően felcserélhető fogalompár lehet. Ezért a posztstrukturalizmus elméleteinek szemléletéből következően bizonyos leegyszerűsítő radikalizmussal állíthatjuk, hogy a posztstrukturalista felfogás értelmében szavaktól, szövegektől független valóságfelfogás nem létezik, a

---

³⁰ VERES András: *A referencia védelmében*. In: *Az irodalomtörténet esélye*. (Szerk.: VERES András) Gondolat Kiadó, Budapest. 2004. 152. o.

³¹ BARTHES, Roland: *S/Z*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 19. o.

³² DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix: *Rizóma*. In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. (Szöveggyűjtemény) (Szerk: BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László) Osiris Kiadó, Budapest. 2002. 84. o.

szubjektum autonómiája is illúzió. A szubjektum meghatároz(ód)ása a szövegtől függ, attól, hogy a szöveg mennyiben veszi komolyan, ismeri fel a szubjektumot.³⁴

A „posztmodern” alapokon nyugvó filozófiai elméletek alapjául szolgálnak a mai irodalomelméleti irányzatoknak, ahol a „posztmodern” létbizonytalanság nemcsak a terminus tisztázatlanságából fakad, hanem a szövegek szemantikai többértelmősége körül is forog. A posztmodern „fogalom” jelentésének összetettsége szemléletesen mutatja problémánkat, ahol is a túl-lét, mármint a modernen túli helyzet valami újat teremt, meghaladva a „régit”, de újíto attitűdje ellenére erős szálak kötik a múlthoz, értsd: a modernhez. Mintha a „paradigmaváltás” még nem zajlott volna le, hanem csak elkezdődött volna. A skizofrén helyzet irodalomelméleti megoldása több esetben a szövegek, irodalmi alkotások poliszémiájának kutatásában, vizsgálatában tobzódik, de a hagyományok átadását, a kultúra átörökítésének lehetőségét értelmezői horizontján kívül felejtí, teszi ezt akár határozott törléssjellel.³⁵ Más elgondolások (pl.: a feminizmus, a posztkoloniális elméletek, az újhistorizmus, a kulturális poétika vagy posztkultúra) ezzel a radikális redukcióval szemben a valóság(?) egy kisebb szegmensét választják vizsgálódásuk tárgyául, illetve szempontjául, de teszik ezt úgy, hogy már-már megfosztják vizsgált jelölőiket a transzcendens jelentés keresztjétől. A Lyotard által emlegetett „nagy elbeszélések” vége új, megújult diszkurzus(oka)t teremtett. *„Nincs semmiféle okunk azt gondolni, hogy meghatározhatnánk e minden nyelvi játéokra egyformán érvényes metaelőírásokat, és hogy egy revideálható konszenzus, amilyen például egy adott pillanatban a tudományos közösségben uralkodik, átfoghatná a kollektívitasban*

---

³³ Talán nem meglepő, de majd az általunk bemutatott elméleti látásmód is ebből merítkezik, de mégis más preferenciasorrenddel és más hipotézissel.

³⁴ Vö. SEXL, Martin: *Einführung in die Literaturtheorie*. Facultas, Wien. 2004. 258-260. o.

³⁵ Gondoljunk például BARTHES : *A Szerző halálára*, ahol a szerző az írásának elkészültével nyomtalanul eltűnik, csak a szövege maradt ránk, de már az sem az övé. (BARTHES, Roland: *A szerző halála*. In: BARTHES, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 50-55. o.

*keringő kijelentések összességét szabályozó metaelőírások halmazát.*³⁶ Ezek a beszédmódok abból a tézisből fakadnak, hogy egyetlenegy autentikusnak mondott narratíva léte tarthatatlan, a radikálisan megsokszorozódó nézőpontok uralják (vagy éppen csak szeretnék uralni a logocentrizmus révén, a hatalmi pozíció kisajátításával) a diszkurzív teret. Ezen sokszínű és sokoldalú elbeszélések „közös nevezőjét” megtalálni inkább utópisztikus, mintsem reális lehetőség. Brown „civil narratív diskurzusában”³⁷ egy ilyen lehetőség villan fel, amelyben a narratívák centralizálódnának, és ismét egy meghatározó, értelemadó funkcióval rendelkezhetnének. Ám a kialakult/kialakuló „posztmodern” korban már nem ez a tét, hanem sokkal inkább az, hogy ezek az elméletek mennyiben férnek meg egymás mellett. Brown a szociális identitás átformálódásáról beszél, amelyben az individuumok már nem egységes, a világ szerves részeként értelmezik önmagukat, hanem két eltérő személyiségre oszlanak: egyik a romantikusnak aposztrofált, folyamatos csúcselményekre törő, csak a mindennapi életen túl élni tudó karakter, a másik a pozitivista típus, aki álcázott jellemmel, szerepeket játszva éli világát. A személyiség létértelmezése átértékelődött, az egységes szociális identitás átalakulása egyénekre bontotta a közösséget, aminek létrejötte az individualizálódás egyenes következménye lehet, amikor is a szerepek differenciálódni kezdenek, megszüntetve a világ kozmikus és univerzális kiszámíthatóságát. A kollektív tudat eszményét hordozó egyének perszónifikálódtak. Arthur Imhof: *Elveszített világok*³⁸ című könyvében, egy XV-XVI. századi németalföldi család életét megíró történeti-etnográfiai munkában, a „főhős”, Johannes Hooss, még hitt egy nagy történetben – az összes gyermekét Johannak vagy Johannesnek keresztelte –, hitt abban a világban,

---

³⁶ LYOTARD, Jean-François: *A posztmodern állapot*. In: *A posztmodern*. (Szerk: PETHŐ Bertalan) Platon Kiadó, Budapest. 1996. 229. o.

³⁷ *Szociológiai elmélet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 279. o.

amely az örökérvényű tudás birtokosa, és ezt a tudást családjában, mikrovilágában át is tudja örökíteni. Hitt egy olyan mítoszban, amelynek folytonosságát fenn tudja tartani. Ennek biztosítása volt az ő feladata azzal, hogy családjában minden tagjának ebbe a szociális univerzumba kellett betagozódnia. Johannes Hoos világával szemben a „posztmodern” társadalomban a heterogeneitás, a(z el)különböződés játssza a meghatározó szerepet. Ezek a Johannes Hoos-i, valamint Hayden White által is leírt világ- és szövegfelfogások immanens módon, a *szövegben* állítják elő tárgyukat, valóságmodelljüket, szubjektumaikat. Valamilyen egyetemes narratíva, egyetemes narratív diszkurzus teremtheti meg világképüket.

Milyen lehetőségei vannak a szövegimmanens irodalomértelmezéseknek? Odorics Ferenc az interpretációs lehetőségek között az *onanizáló–refallikus* szájakat említi – metaforikusan. E két típusú „száj” között (amelyeket, mondjuk, az irodalomról beszélő szubjektumának tekinthetünk) a szöveget megközelítő alapállásaikban lelhető fel a fő különbség. A refallikus száj „*megmondja az igazat*”, „*beleveri a jelentést a szövegbe*”³⁹, míg az onanizáló száj nem keresi és nem állítja – a Szimbolikus Rend hordozójaként – kényszeresen a felfedezett jelentést (Odorics számára ez utóbbi a kívánatos), mivel olyan szerinte nem is létezik. Ez az interpretációs eljárás távolodni kíván a kontextualizáló, beleverő gesztusoktól, gyakorlóit élvezkednek a szövegen, a szöveggel, a szövegben. Nyelvi struktúrákat kreálnak, amelyek szöveginherensek, nem posztulálnak a szövegen kívül semmiféle excentrikus tényezőt, majd ők megcsinálják azt; pontosabban: hagyják a szöveget az

---

³⁸ IMHOF, Arthur E.: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992.

³⁹ ODORICS Ferenc: *Dekonstrukt-orálás*. In: KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc: *Poszt Magyar*. Ictus Kiadó, Szeged. 1995. 40. o.

értelmező szubjektumon keresztül beszélni: „*A szövegben nincs semmi. A szövegben az van, amit belemondok, belebeszélek, beleszövegelek.*”⁴⁰

Mindez – a szövegimmanens elméletek helyett – a dolgozatunk nézőpontjából máshogy alakul, hiszen a szövegek vizsgálatában megváltoztatjuk a perspektívát és a nézőpontot. Egyszerűen vizsgálatunkban „megkerüljük” az irodalmi szöveget, mögé nézünk, hátulról is megszemléljük anélkül, hogy változtatnánk a szöveg „transzcendentális” megítélésén, tehát a szöveg nem kerül az értékhierarchiában előkelőbb vagy kevésbé előkelő helyre. Talán egy ornitológiai hasonlattal élve: a madár röptének megfigyelésében nemcsak a madár anatómiáját, mechanikáját, röppályáját vizsgáljuk, hanem a madarat körülövező levegőt, légáramlatokat és a levegő-madár érintkezési felületét is, egymástól nem elválasztva, leválasztva a két dolgot, közeget, halmazállapotot, hanem azt a finom átmenetet, érintkezési pontokat elemezzük, amelyekkel egymásba simulnak. Az egymásra gyakorolt hatásokat vesszük figyelembe, hiszen a légáramlat hathat a madár röptére, és a madár szárnycsapása is megváltoztathatja a levegő áramlását. Mintha a parergon-jelenségről⁴¹ lenne szó, de a mi elméleti megközelítésünk mégsem ez, mert nem a határhelyzet dominanciája a releváns, hanem a kapcsolat állandó megléte, a működés struktúrája a lényeges, a külső és a belső egyidejűsége, a külső immanenssé, az immanens külsővé válása.

---

⁴⁰ Uo. 39. o.

⁴¹ A parergon azt a keretet ragadja meg, ami nem a mű sajátja, hanem csak kiemeli, elválasztja az alkotást a környezettől, és a határhelyzetek meghatározó erejét, valamint játékát hangsúlyozza. Vö.

2.3. „POSZTKULTÚRA”

A szövegek immanenciájának és a nyelv struktúrájának az elsődlegességét valló irányzatok mellett mára talán egyre inkább előtérbe kerülnek azok a megközelítési módozatok, amelyekben az ember, a kultúra, a társadalom dominanciája (is) meghatározó. A konstruktivista irodalomtudomány magyar folyóiratbeli bemutatását kommentáló szöveggel⁴² ellentétben Bókay Antal – Paul de Man idézve – egészen másfajta megközelítést alkalmaz (és érez magáénak). De ebben az ellentétes nézőpontban nem a vitát, a szembenállást kell látnunk, hanem inkább a posztmodern egyik jellegzetességét, az elméletek sokszínűségét, pluralitását. Jóllehet nem csekély kritikával mondja de Man, hogy ma „*korunk szelleme, széljárása nem kedvez a formalista és immanens kritikának*”⁴³, tehát nem az irodalmi szövegek belső megformáltságának kell a vizsgálat főhangsúlyát képeznie. Érdeemes – még mindig nem a polémia végett – idézni Bókay gondolatait: „*Nem szabad ugyanakkor elfelejtenünk azt, hogy a dekonstrukció, amelyet mi most tanulunk, másfél évtizede megszűnt meghatározó lenni a nemzetközi irodalomtudományi gondolkodásban.*”⁴⁴ Bókay ennek a csendes paradigmaváltó folyamatnak az említésekor új fogalmat vezet be, talán angolszász mintára: „*posztkulturális kritika*”⁴⁵ és „*posztkultúra*”⁴⁶, amelyek az angol „cultural studies” fogalmához közelítenek. A „posztkultúra” fogalma gondolatmenetünkhöz kapcsolódóan is jól alkalmazható, kívánatos fogalom. Benne van egyrészt a

---

CULLER, Jonathan: *Írás és logocentrizmus*. In: CULLER, Jonathan: *Dekonstrukció*. Osiris, Budapest. 1997. 282. o.

⁴² Vö. *Helikon*. 1993/1. és ODORICS Ferenc: *Dekonstrukt-orálás*. In: KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc: *Poszt Magyar*. Ictus Kiadó, Szeged. 1995. 37-45. o.

⁴³ DE MAN, Paul: *Szemiotika és retorika*. In: DE MAN, Paul: *Az olvasás allegóriái*. (Ford.: Fogarasi György) Magvető Kiadó, Budapest. 2006. 13. o.

⁴⁴ BÓKAY Antal: *Komparatistika a posztkulturális korban*. In: *A kultúraköziség dilemmái*. (Szerk.: FRIED István – KÜRTÖSI Katalin) JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke, Szeged, 1999. 22. o. Részben DE MANT idézve

⁴⁵ Uo. 27.

⁴⁶ Uo. 28.

„posztmodern” dilemmája, a sokszor, sokféle helyzetben használt poszt- előtag, amely terminus értékű lehet, hiszen a „posztmodern” fogalmát evokálja. A kultúra komplex jelentéstartalmú fogalma pedig az elméletünkben választott referenciális horizont megragadhatóságát kínálja. A posztkultúra révén az ember, az egyén, a társadalom is az irodalmi beszéd részesévé tehető: az is, aki „csinálja” az irodalmat, de az is, aki fogyasztja, olvassa a szövegeket. Ennek az *embernek* (annak a definiálatlan „masszának”, amelyet az ember gyűjtőnév jel-öl) – a fogalmat még pontosabban kell definiálni – a létezése, létezésének argumentuma az irodalmi szövegek tétjévé válhat. Ez a fogalomalkotás és az irodalmi diszkurzusokban bekövetkező paradigmaváltás tetszetősnek és a jelen értekezés szempontjából jól használhatónak tűnik.

*„Az összehasonlító irodalomtudomány [...] természete szerint kontextuális, azaz attól összehasonlító, hogy feltárja a többféle irodalmi jelenség mögött a közös vagy eltérő kulturális, történelmi vagy politikai hátteret, azaz rekonstruál egy performált konstrukcióval (pl. a nemzeti eszmével) nem korlátozott kollektív szellemiséget.”*⁴⁷ Ennek a kollektív szellemiségnek a tudatformálódása a 20. század harmadik harmadában megújult alapokra kellett, hogy helyeződjön, sőt, egyáltalán alapot kellett találnia. Megoldás természetesen nem született – és most sem születhet –, viszont a diszkurzusok rendjébe bekerült az az elfogadott nézet, miszerint több ekvivalens erő szabályozhatja a diszkurzusok egymásmellettségét. A látszólagos anarchiában igény formálódik a szétforgácsolódó tudatok egységesítésére, identifikációs eljárásokat követelnek a szétszóródó szubjektumok. Julia Kristeva szerint a nyelv írja elő azt a törvényt, amely jelölési folyamatként működik, és a diszkurzus több személytől nyeri jelentését, akikhez a diszkurzust intézik: *„Azt*

mondhatjuk tehát, hogy a szemiotika a következőt fedezte fel: létezik egy általános társadalmi törvény; ez a törvény a szimbolikus dimenzió, amely a nyelvben adott; minden társadalmi gyakorlat ennek a törvénynek speciális kifejeződése⁴⁸. (...) [A] diszkurzus attól az egy vagy több személytől nyeri jelentését, akihez a diszkurzust intézik.⁴⁹” Ha pedig a szubjektumok végső(?) identitásához szeretnénk hozzáférni, akkor talán nem maradhat más, mint a szubjektum elsődleges birtokviszonya, a szubjektum teste, az „*én testem*”. Az „*én testem*” megnyilatkozásban egyrészt egy grammatikai/nyelvi státuszú entitás – az én személyes névmás és annak szöveg- vagy nyelvimmanens denotátuma van birtokviszonyban a testtel. Ekkor az immanensre irányuló nyelvi gesztus önmagához elválaszthatatlanul társít valami nem nyelvi természetű entitást.

Érdekes kérdés lehet megvizsgálni, hogy mind a keresztény teológia, mind a jogelmélet egy-egy mozzanata is milyen erősen kötődik a testi autonómia kérdéséhez, avagy a test megbecsüléséhez. A keresztény kultúra egyik szakrális ceremóniájában „Krisztus teste!” (Corpus Christi!) felkiáltással nyújtja az oltáriszentséget a pap az áldozni kívánó híveknek. A jogban két hatalmi ág (végrehajtói–igazságszolgáltatói) szétválasztását biztosíthatja a „habeas corpus” elv (‘tiéd a tested’) – a latin kifejezésből származtatva. Mindkét elv nélkülözhetetlen eleme a test materiális dimenziója, a *test referenciája*.

A szubjektum-test elválaszthatatlanságát a hatalmi szervezetek is felismerték (nem csak a huszadik században), ezért hatalmi potenciáljuk megnyilvánulási formái például a testek büntetését jelentették – ezáltal megszüntetve a szubjektum logikai

⁴⁷ BÓKAY Antal: *Komparatiztika a posztkulturális korban*. In: *A kultúraköziség dilemmái*. (Szerk.: FRIED István – KÜRTÖSI Katalin) JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke, Szeged. 1999. 21. o.

⁴⁸ KRISTEVA, Julia: *A rendszer és a beszélő szubjektum*. In: *Testes könyv II*. Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1997. 255.o.

alany szerepét, mert rájöttek, hogy a hatalom „írni” tud a testre⁵⁰, ezáltal akár hatalmába is kerítheti a szubjektumokat. Michel Foucault célkitűzése az volt, hogy megírja „azoknak a módozatoknak a történetét, amelyek az embereket kultúránkban szubjektummá alakítják”⁵¹. Foucault a szubjektumot a következőkkel határozza meg: „A szubjektum szónak két jelentése van: az egyikben az egyén irányításon és függőségen keresztül másnak van alávetve [subject to], a másikban pedig egyfajta lelkiismeret vagy önismeret saját identitásához köti. Mindkét jelentés egy hatalmi formára enged következtetni, amely az egyént valaminek alárendeli, aláveti [subjugates and makes subject to].”⁵² Számunkra, a gondolatmenetünk számára inkább a második jelentés (noha az nem független az elsőtől) a számottevőbb, ahol a szubjektum lehetséges identitásának bázisát vizsgáljuk. Ez az alap – gondolatmenetünkben – a testi dimenzióban képződik meg, amely (mármint a test) számos hatalmi és kulturális (hatalomgyakorló) erőnek van kitéve. A hatalom – Foucault szerint – tárgyiasítja a szubjektumot, tárgyiasítási szándéka pedig elsődlegesen abban manifesztálódhat, hogy *testeként* kezeli a szubjektumokat.

Az irodalomról folyó beszéd így már a szövegek és az őket érintő, körülvevő, átölelő, betakaró (ahogy tetszik) kontextus(ok) vizsgálatára, működésének leírására is hangsúlyt helyez. Tehát a már *kontextualizáltként tekintett szöveg* – nevezzük így – kerülhet a vizsgálandó, az irodalomról való beszéd tárgykörébe. Érdemes megvizsgálni, hogy ez a már *kontextualizálódó szöveg* milyen szegmensekkel rendelkezik, milyen működési modellel válhat leírhatóvá.

---

⁴⁹ Uo. 264. o.

⁵⁰ Vö. KAFKA, Franz: *A fegyencgyarmaton*. In: KAFKA, Franz: *Az átváltozás*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002.

⁵¹ FOUCAULT, Michel: *A szubjektum és a hatalom*. In: *Testes könyv II*. Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1997. 267.o.

2.4. A (KULTURÁLISAN) KONTEXTUALIZÁLÓDÓ SZÖVEG

A továbbiakban egy olyan vázlatos elmélet-történeti áttekintést végzünk, amely megmutathatja, hogy a szöveg miként vált (és válik ma is) kulturálisan egyre „terheltebbé”, milyen kontextuális (és posztkulturális) erők miként hatottak rá, amellyel a szövegek kezelhetősége eltávolodhatott a szöveginherens látásmódtól. A kontextualizálódás gesztusában részben megtapasztalhatjuk a recepció kontextualizáló intencióit is, amikor kívülről, az olvasó-értelmező részéről történik extern elemek bevonása. Ugyanakkor a szövegből, a szövegtől induló internalista megközelítési módozatok is kontextuskereső szándékúak, a szöveghorizont is előállíthatja a kontextusból való referenciák szükségességét.⁵³

A „kulturológiai” fordulat az 1980–90-es években történt meg a társadalomtudományokban, de egyéb tudományterületeken is. Ezt az időszakot a XIX. század végének változásaihoz hasonlóan a „*fin de siècle*” fogalmával jellemzik. A korszakváltás egyrészt (de nem kizárólagosan) Lyotard meghatározó erejű tanulmányához, a „nagy beszélyek”, metaelbeszélések (*grand récits*; metanarratives) végét hirdető tézishez kapcsolódik.⁵⁴ Másrészt a kultúra (újra)felfedezése az ipari társadalmakban lezajló változásokra, ezen társadalmak posztindusztriálissá válására vezethetők vissza. Ezekben a társadalmakban megjelentek olyan új jelenségek, viselkedési módok, amelyek integrálása az eddigi modernnek nevezett koncepciókba nem történhetett meg zavartalanul, anomáliás

---

⁵² Uo. 272-273. o.

⁵³ Ez a kettősség jelenik meg a dolgozat 5.6. A TEST KÉPE – A KÉP TESTE című fejezetben a *Dorian Gray arcképe* kapcsán.

⁵⁴ Vö.: LYOTARD, Jean-François: *A posztmodern állapot*. In: LYOTARD – HABERMAS – RORTY: *A posztmodern állapot*. Századvég Kiadó, Budapest. 1993. 7-145. o.

eltérések mutatkoztak. Ezeknek értelmezésére és kezelésére a *kultúra* fogalma és széles dimenziói nyújthatnak keretet.⁵⁵

A kulturális fordulat és a kultúrák közötti feszültségnek az alapja, hogy a '90-es évektől megváltozott a (kulturális) kérdésfeltevés. Nem a „*Melyik oldalon állsz?*” típusú hidegháborús eredetű, az egyén önálló döntésén, elkötelezettségén alapuló kérdés a meghatározó, hanem a „*Ki vagy?*” jellegű. Ez utóbbi már a (letagadhatatlan) kulturális hovatartozást, az ősoket, a nyelvet, a vallást, a származást, a bőrszínt, a szokásokat stb. tartja releváns ismérveknek. „*A hidegháború utáni világban a népek közötti legfontosabb megkülönböztető jegyek nem ideológiaiak, még csak nem is politikaiak vagy gazdaságiak, hanem kulturálisak. **Kik is vagyunk?** – a nemzetek és az országok erre az emberek számára legalapvetőbb kérdésre igyekeznek most választ adni. És erre a kérdésre a korábban ismert hagyományos módon adnak választ: olyan dolgokra hivatkozva, amelyek a legtöbbet jelentik nekik. Az emberek az elődök, a vallás, a nyelv, a történelem, az értékek, a szokások és intézmények fogalmaival határozzák meg magukat. Kulturális csoportokkal azonosulnak: törzsekkel, etnikai, vallási közösségekkel, nemzetekkel, és, a legtágabb szinten, civilizációkkal.*”⁵⁶ Samuel P. Huntington már az emlékezetes 2001. szeptember 11-i események előtt is a legnagyobb potenciális veszélynek a kulturális különbségekben rejlő feszültségeket érezte (például a mohamedán – keresztény világ közöttit). Ezek a sokszor látens konfliktusok ideológiailag, területi és geopolitikai határokkal aligha lokalizálható szembenállások. A társadalomban megmutatkozó globalizálódó folyamatok a kulturális pluralizmusban rejlő veszély lehetőségét pedig nem tudják

---

⁵⁵ A kultúra fogalmához: WESSELY Anna: *A kultúra szociológiai tanulmányozása* és WILLIAMS, Raymond: *Kultúra*. In: *A kultúra szociológiája*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest. 1998. 7-32. o.

⁵⁶ Vö. HUNTINGTON, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 2006. 17. o. (Kiemelés tőlem. H. M.)

kontrolláltabbá tenni.⁵⁷ Ezek a kulturális fordulatot mutató jelenségek az irodalmi szövegeken – mint a társadalom egyik (al)rendszerén – is érzékelhetőek.

A kultúra fogalmának jelentőségét és térhódítását Raymond Williams⁵⁸ is képviselte, aki marxista alapokról indítva, de a klasszikus marxista teória alapfelépítmény kapcsolatát már nem a magáénak vallva beszélt a kultúra központi jelentőségéről. Számára a kultúra mint szignifikációs forma válik relevánssá, amelynek holisztikus hatását is szem előtt kell tartani. Így a kultúra a társadalmi intézményrendszer egészét lefedő – tehát nem pusztán alrendszer (további alrendszerekkel), ahogy Talcott Parsonsnál⁵⁹ – és meghatározó rendszerformáló erőként dolgozik. Niklas Luhmann rendszerelmélete (autopoietikus rendszere) is hasonló elméleti szempontok alapján szerveződik, ahol a *„rendszert olyan kommunikációk alkotják, melyeket maguk a rendszert alkotó kommunikációk tesznek lehetővé, illetve reprodukálnak. Nem a környezet határozza meg, hogy mi tekinthető a kommunikáció egységének, hanem a más kommunikációkkal való összefüggés – mindenekelőtt pedig az értelmes tagadás (elutasítás) feltételei.”*⁶⁰ A kultúra természetéből fakad, hogy vizsgálata sem lehet egyszerű és érintőleges, hanem minden egyes kultúrávizsgálatnál a kultúra egészét kellene látni és láttatni. Viszont ennek nehézségei a módszer jellegéből fakadnak, mert a megfigyelő számára (szinte) lehetetlenség egy idegen kultúrába betagozódni, hát még egy elmúlt, letűnt kultúrába! Így a kulturális mintázat elsajátítása a külső megfigyelő számára ugyanazokat a problémákat veti fel, mint amelyeket Lyotard emleget a nagy elbeszélések végéről.

---

⁵⁷ Vö. HUNTINGTON, Samuel P.: *Civilizációk háborúja?* In: *Külpolitika*, 1995 3-4. sz. 183-204. o.

⁵⁸ WILLIAMS, Raymond: *A kultúra elemzése*. In: *A kultúra szociológiája*. Osiris –Láthatatlan Kollégium, Budapest. 1998. 37. o.

⁵⁹ POKOL Béla: *A funkcionális rendszerelmélet kibomlása*. In: *Modern polgári társadalomelméletek*. (Szer.: CSEPELI György – PAPP Zsolt – POKOL Béla) Gondolat Kiadó, Budapest. 1987. 153-324. o.

⁶⁰ LUHMANN, Niklas: *A műalkotás és a művészet önreprodukciója*. In: *Testes könyv I.* Szerk.: KISS Attila Attila – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1996. 113-114. o.

Például a „sűrű leírás”⁶¹ (sűrű lejegyzés), mint az etnográfia, etnológia, kulturális antropológia eszközének lehetetlensége, értelmezésének problémái is ilyenek, hiszen már nem létezhet egy érvényes lejegyzés, azaz mostantól (de eddig is) már minden leírás a megfigyelő saját narrációs elképzeléseinek érvényre juttatása (volt); de az etnocentrizmus felbukkanásának lehetősége is (mint a társadalomkutatás módszertani problémája) a divergens, nem egyetemes kulturális térhódítást érinti.⁶²

Stuart Hall tömegkommunikációs kutatásai arra az eredményre jutottak, hogy az egyes kommunikációkban végbemenő közvetítés lényegében nem más, mint az objektumnak kikiáltott szimbolikus struktúrák leképezése, ahol a nyelv diszkurzív szabályainak közvetítő közegén kell az egyes értelemstruktúrákat megalkotni. Ebben a kommunikációelméleti modellben a dekódolás, valamint a kódolás jelentik a kulcsfogalmakat, amelyek a nyelv közvetítésével, a diszkurzív tudás révén reprezentálják az értelemstruktúrákat: *„A valóság a nyelven kívül létezik, de a nyelv állandóan közvetíti; amit tudhatunk és elmondhatunk, azt a diszkurzusban, illetve azáltal kell létrehozni. A „diszkurzív” tudás nem a „valóság” nyelvi transzparens leképezésének, hanem valós viszonyok és feltételek nyelvi artikulációjának terméke.”*⁶³ Stuart Hall teóriája nem szakad el a nyelv immanenciájától, sőt, annak tulajdonítja a valóság leképezését, artikulációját. Csakhogy mindezt Hall referenciálisan függő „diszkurzív gyakorlatnak” nevezi, ahol a nyelvi elrendezés, a valóság nyelvi transzparens mivolta „valahol” – társadalmilag, kulturálisan, kontextuálisan – habituálódott. Noha mindez a megértés lehetőségét adja, kommunikációs modelljében szerepet kap a torzításnak, a félreértésnek a lehetősége

---

⁶¹ GEERTZ, Clifford.: *Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture*. In *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York, Basic Books. 1973. 3-30. o.; magyarul: GEERTZ, Clifford: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*. In: GEERTZ, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Budapest. 1994. 170-199. o.

⁶² Vö. LÉVI-STRAUSS, Claude: *Strukturális antropológia II*. Osiris Kiadó, Budapest. 2001. 265-268. o.

is, amely a szereplők (a kódoló és a dekódoló) ekvivalenciahiányából fakad. Tehát a résztvevők (kódolók–dekódolók) nyelvi tudásának habitualizált része nem biztos, hogy rendelkezik metszethalmazzal, azaz a dekódoló szubjektum – bourdieu-i fogalomhasználattal – praxisa más.⁶⁴ Azaz a befogadó, értelmező szubjektum mindennapjaira másfajta „ízlés”, másfajta beállítódottság lehet jellemző, mint a kódoló személyre. A megértés alaphorizontja viszont a habitus fogalmával megragadható, az egyéni ízlésvilág mögött meghúzódó alapvető attitűdök, beállítódások alkotják, de ezekből az egyén számára más-más tudásszint vált hozzáférhetővé. Így a kódokkal a habitus struktúraalapozó eszköze a nyelvi diszkurzív tudást kollektív szintre emeli, ám a kódolás, az értelemstruktúrák létrejötte már a praxis határai közé van szorítva.

Robert Escarpit gondolatmenetében szintén hasonló megállapításokra jut, aki a kultúrát *evidenciák közösségeként* kezeli. Az evidenciák közösségét a társadalmon belül elsősorban a nyelv közössége, ismerete valósítja meg, valamint a kultúra kifejezésében a nyelvi struktúrák kényszerítő ereje határozza meg a produktumot is.⁶⁵ Ezek között a nyelvileg létrejövő evidenciák között természetesen egészen más közelítési módokkal élhetünk, és a részben nyelvileg megalapozott evidenciák más oldalakról is vizsgálhatók, magyarázhatók, így például szociológiai, irodalmi oldalról egyaránt. A létrejövő produktumok – akár a könyv, akár a könyvélmény – már eltérő argumentációkkal is rendelkezhetnek, de az adott kulturális evidencia az egyes produktumot számos különböző szempont alapján mégiscsak egységes kollektív tudat alá rendelheti.

---

⁶³ HALL, Stuart: *Kódolás, dekódolás*. In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. (Szöveggyűjtemény)* (Szerk: BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László) Osiris Kiadó, Budapest. 2002. 429. o.

⁶⁴ Vö. ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest. 1997. 463. o.

⁶⁵ ESCARPIT, Robert: *Irodalomszociológia. A könyv forradalma*. Gondolat, 1973. 88. o.

A kódolás-dekódolás fogalmi kettősét tematikusan továbbgörgetve, hasonló dilemmákkal küzd Stephen Greenblatt, aki a régi, valamint a mai korok közötti kapcsolatok megértésére törekszik, és a jelentésképződésnek, a kollektív tudat egy változatának az alapjait keresi. Számára a folytonosság tételezése nem az egyes korok megélt tapasztalatainak egybevetéséből fakad, tehát nem a Williams által hangoztatott nézetet követi, miszerint tökéletes megértés nem lehet, mert tökéletes empátia és intuíció nem alakulhat ki a szemlélődőben abból fakadóan, hogy a megfigyelt jelenséggel nem ugyanabban a korban, szociokulturális környezetben él. Greenblatt a mai közönség és Shakespeare színházi nézői közötti univerzális befogadási, értelmezési lehetőségeket kutatja. A „strukturális alku és tranzakció” fogalmait emlegeti, amelyek a történelmi korokon átívelő, és mára is esztétikai hatást eredményező közvetítést teszik lehetővé. *„Az, hogy nincs közvetlen, nem közvetített kapcsolat köztünk és Shakespeare darabjai között, nem jelenti azt, hogy egyáltalán nincs kapcsolat. Az az „élet”, amit az irodalmi művek jóval a szerző és az általa megcélzott kultúra halála után birtokolni látszanak, nem más, mint a művekben eredetileg kódolt társadalmi energia történelmi következménye, legyen akárhogyan átalakítva vagy a korhoz igazítva.”*⁶⁶ Tehát feltételezhetünk valamiféle „társadalmi energiát”, amely olyan látens módon lehet kódolva, hogy lehetővé teszi a szövegek történelmek feletti értelemtranszformációit. Elméletében a kulturális erőter feltételezésével lehetőséget teremt arra, hogy a „posztmodern” ember is behelyezkedjék – és ezt ne szégyellje – abba a kulturális perspektívába, amelyek a szövegek kódolt rendszerében manifesztálódnak.

---

⁶⁶ GREENBLATT, Stephen: *Társadalmi energia áramlása*. In: *Testes könyv I.* Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1996. 453. o.

A följebb vázolt elméletek megidézésével, bemutatásával arra kívántunk rávilágítani, hogy az irodalmi szövegek hozzáférhetősége nemcsak és kizárólag annak kikezdhethetlenség tűnő rizomatikus nyelvi létezésében lehet, ahol a szövegek középpont nélkül, meglehetősen szabadon (és immanens módon) értelmezhetők, hanem más „értelemadó” (kulturális-társadalmi) struktúrák alkalmazásával is vizsgálható az irodalmi szöveg. Ebben az esetben viszont már akár hierarchikus struktúraképződés is létrejöhet a szöveg elemzésekor, hiszen a diszkurzusba valamiféle rendszerképző elem kerül. A megközelítések külsődlegességét, excentrikus jellegét hangsúlyozva háttérbe szorult az a lehetőség, pontosabban nem számoltunk azzal a szöveg-/műimmanenciát megkerülhetetlen jellegzetességgel, mely szerint a szövegek létrejöttében jelentős *fikcionáló eljárások* működnek. A szövegek megközelítésének külsődlegességekor számoltunk a „valóság” főleg kultúrán keresztüli létezésével, de csak másodlagos szempontként kezeltük azt az eshetőséget, hogy a szövegek nyelvi világa „valóság”-ot konstituáló szerepet tölt be.⁶⁷ A szövegimmanens megközelítések, interpretációs eljárások negligálják a „valóság”-ot, nem számolnak vele mint változóval. De mi történik akkor, ha nemcsak az értelmező, hanem maga az irodalmi szöveg az, amely saját jelrendszerén belül negligálja a „valóság”-ot, és a „valóság” mint olyan csak fikciós eljárásának terméke? Tehát hogyan kezelhető a valóság-referencia problematikája akkor, ha a szöveg például azt állítja, hogy a valóság mint olyan nem létezik? A „nagy elbeszélések” leáldozásával nem csupán az egyetemes narratíva megszűnt következett be, ami egyben az igazság(ok) divergenciáját jelenti, hanem az elbeszélések autentikus jellege, a szövegek képviselte tudás is kérdésessé vált. Hayden White éppen azt bizonyítja, hogy a korábban megbízhatónak,

---

⁶⁷ Itt (is) tudásszociológiai értelemben használjuk a valóság fogalmát, tehát az ember által adottnak vélt világot értjük rajta. Részletesebb kifejtése a későbbi lapokon, a **3.1. VALÓSÁG** fejezetnél.

kikezddhetetlennek és hitelesnek hitt elbeszélések, történelmi leírások csupán a szerző konstruálta világának, megszövegezett nézeteinek hordozói. White szerint a történelmi elbeszéléseket inkább kell tartanunk „nyelvi fikcióknak, melyek tartalma legalább annyira kitalált, mint amennyire talált, és amelyek formája közelebb áll irodalmi, mint természettudományos megfelelőikhez.”⁶⁸ Így a szövegek nyelvileg konstituált világa(i) lesz(nek) az egyetemesnek kikiáltott világ(ok), amely(ek)hez a hozzáférés módszertani problémákat vet fel. Az a korábbi egyszerű (kora modern) eljárás (noha az sem volt egyszerű), amelyben az elemző megkeresné a saját világmodelljét a szöveg nyelvi struktúrájában⁶⁹, érvényét veszíti, mert a szöveg teremtette világ (már) nem az a világ, nem lehet az elemző világmodellje, a monista felfogás leáldozott.

2.5. A SZÖVEG (VILÁG)MODELLJE

Ennek, a szöveg teremtette világmodellnek az értelmezése, talán tudásszociológiai⁷⁰ szemszögből válhatna hozzáférhetőbbé. Mindezt a *társadalmi valóság* fogalmának tisztázása, körüljárása révén tehetjük meg. A társadalmi valóság megléte két oldal mentén vizsgálható. Az egyik az objektív, a másik a szubjektív oldal. Mindez roppant egyszerűvé válna, ha a társadalmi valóság kimeríthető lenne pusztán az objektív oldal realizációjában. Csakhogy ez az objektív oldal primátusát célzó kísérlet a társadalomtudományokban – még ha azok javarészt erősen matematizálódtak⁷¹ is – nem kivitelezhető, minthogy a pozitivista szellemkör társadalmi fizikája már régebben túlhaladott ideává lett, ugyanis a társadalom szubjektív érteleméből (is) szövődik, értelemfeltel felépítése van. Ez a két pólus

---

⁶⁸ WHITE, Hayden: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 70. o.

⁶⁹ Tehát praktikusán körülbelül a XIX. század közepéig tartó időszak.

⁷⁰ MANNHEIM Károly: *Egy tudásszociológia problémája*. In: *Mannheim-tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2003. 22-89. o.

⁷¹ A matematikáról tudjuk, hogy az a legelméletibb tudomány, de talán a pozitivista kauzalitás is – amely az objektivitás kritériuma lehet – a legmarkánsabban itt ragadható meg.

bizonyos kölcsönviszonyok, csereügyletek alapján alakítja egymáshoz fűződő kapcsolatait, pontosabban a társadalmi valóságot. Ez a dialektikus nexus a Peter L. Berger – Thomas Luckmann szerzőpáros által elgondolt tudásszociológiai elméletben ekképpen van megfogalmazva, mintegy zanzásítva a szociológia lényegét is: „*A társadalom emberi termék. A társadalom objektív valóság. Az ember társadalmi termék.*”⁷² Így a tudás, tudásunk létezése kétoldalú és állandó oda-vissza hatásban valósul meg. A társadalom egyrészt olyan intézményekből tevődik össze, amelyek habitualizálódott cselekvéseket rögzítenek. Ezek létrejöttében a kölcsönös tipizáció játssza a főszerepet.⁷³ Ezeknek az intézményeknek a léte, a róluk való tudás viszont csak valamiféle átörökítő médiumon keresztül válhat az egyes ember számára megragadhatóvá, és alakul interszubjektív tudássá. Az átörökítés médiuma a nyelv koordinátarendszerében jelölődik ki, tudásunk intencionált nyelvi tudás. Hozzáférhetővé a szocializációs folyamatok révén válik.⁷⁴ Az egyén megosztja tudását másokkal, több, egymást nem ismerő szubjektum a „valóság dolgairól” (megközelítőleg) hasonlóan vélekedik. A tudás interszubjektivitása azonban csak idea, hiszen a tudás egyetemes kiterjesztettsége és annak totális birtoklása lehetetlen. Így a társadalmi tudáshoz való hozzáférés korlátozva van, ebből fakadóan partikuláris. Ennek a partikularitásnak a problémáját Mannheim Károly az ideológia fogalmával kísérli meg feloldani. Mannheim tudásszociológiájában a létező-kötöttség megfogható kritériumainak felkutatására törekszik, de arról úgy vélekedik,

---

⁷² BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése*. József Műhely Kiadó, Budapest. 1998. 91. o.

⁷³ Uo. 82. o.

⁷⁴ Ebben a kérdéskörben könnyen lehet, hogy támadható az elmélet a nyelvészet–szociolingvisztika oldaláról, mert mi történik akkor, ha a szubjektum nem rendelkezik nyelvismerettel – akkor nincsen tudása? Gondolom, a probléma mégsem olyan egyszerű, mint ahogyan ebből a provokatív kérdésből következne. Nyelv mint olyan, szintén nem létezik, tehát a nyelv létének dologi oldala lehetetlen entitás, mint ahogy ezt Saussure-től is tudjuk a *langue* fogalmának tárgyalása kapcsán: „*A nyelv viszont önmagában egész és osztályozási elv. Mihelyt neki adjuk az első helyet a nyelvzet tényei között, természetes rendet viszünk be egy összességbe, amely semmiféle más osztályozást nem tűr meg.*” SAUSSURE, Ferdinand: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina. 1997. 40. o.

hogy azt nem lehet másként megismerni, csak rámutatással, a léhez-kötöttség empirikusan lokalizálhatatlan.⁷⁵

A társadalom objektív valósága tehát átörökítődik, áthagyományozódik az egyes személyek között, és az egyes szubjektumok számára a korábban még a diakrón állapotban lévő és formálódó társadalmi intézmények immáron kész társadalmi tényként prezentálódnak.⁷⁶ Viszont az is megfigyelhető, hogy a formálódó szubjektum folyamatosan a társadalmi intézmények diszkurzus-kényszere alatt áll. Így a társadalom kitermeli azokat a szubjektumokat, akik majd úgy fogják értelmezni a társadalmi intézményeket, ahogy azok előírják saját magukat.

Említettük, hogy a tudásszociológia a társadalmi valóság relációit vizsgálja. De vajon miként értelmezhető a társadalmi valóság vizsgálati dinamikája az irodalomra – a társadalom alrendszerére – szűkítve a kört: a szövegek befogadására, értelmezésére?

A „nagy beszélyek” leáldozásával, a transzcendentális, mitikus függés megszűnésével, a narratológiában is nagyobb teret kapott a kultúra, és éppen a kulturális sokszínűség lett az, amely az elbeszélések pluralitásának az alapját jelentheti. Ehhez kapcsolódik, hogy a kultúra a társadalommal dinamikus, interaktív kapcsolatban van, így az egyes társadalmi jelenségek a kultúrával adekvát viszonyba kerülhetnek.⁷⁷ Ennek a posztmodernbe tartó jelenségnek immáron nem a valóság visszatükrözése a fő feladata, hanem az elbeszélések⁷⁸ átveszik a múlt konstruktív

---

⁷⁵ MANNHEIM Károly: *A tudásszociológia*. In: MANNHEIM Károly: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest. 2000. 302. o.

⁷⁶ Meg kell jegyezni, hogy ebben a logikai sorban ne csak a kronológiát lássuk, tehát nemcsak az egymás után következő generációkra érvényes ez a sor, hanem a működő struktúrában a hatásmechanizmusok pillanatnyi működését is láthatjuk akár.

⁷⁷ THOMKA Beáta: *Narrativitás a kultúrában*. In: *A kultúrák köziség dilemmái*. (Szerk: FRIED István – KÜRTÖSI Katalin) Szeged, 1999. 42. o.

⁷⁸ Ne tévesszen meg bennünket az, hogy itt elsősorban a történelmi témájú elbeszélések szerepelnek Thomka Beáta elméletében, hivatkozva a megkerülhetetlen elméletalkotóra, Hayden White-ra.

„újraszövegezését”, fikcionált gesztusokat mutatnak. Mindez nagyon népszerű és sok történész haragját kiváltó teóriává nőtte ki magát, mert Hayden White megkérdőjelezte a történelem hitelét, és a történetírást az irodalom területére „számúzte”, mondván, hogy annak elsősorban fiktív természete van, ebből fakadóan a hiteltelenség mezejére lép: nem a történeti adatszerűség, hitelesség a mérvadó, hanem a történetíró hatalomgyakorlása a meghatározó a narrációs poétika kialakításában. De vajon, ha csak a metanarratíva poétikai megszerkesztettsége a releváns ezekben a szövegekben, akkor miféle horizontösszeolvadásról, másszóval: miféle megértésbeli lehetőségekről beszélhetünk? Hiszen ezekben az „új” szövegekben nem az objektív valóság körüljárása, elbeszélése történik meg, hanem a narratív szubsztanciák csak mint metaforák vannak a szövegekben. Tehát akkor nem érthetők a metanarratív fikcionált szövegek? A kérdés eldöntendő jellege ellenére nem válaszolhatunk igennel vagy nemmel.

Chris Lorenz: *Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitivizmus és a „metaforikus fordulat”* című tanulmányában járja körül az egyik lehetséges választ. Chris Lorenz Carrollra hivatkozva a következőket mondja: „*az empirizmus nélkül egyszerűen valószínűtlenné válnának a metaforikus narrativizmus alapvető tételei*”.⁷⁹ Lorenz azt a szembenállást ragadja meg, amely a tudás konstituálódásának „helyszínét” érinti. A tudás – és Lorenznél az igazság kérdése – a vagy-vagy dichotómiájára épül. A szövegekben és azok vizsgálatában, két lehetséges pozíció képzelhető el a vagy-vagy logika alapján, az empirizmus visszafordítása révén. Vagy objektív, vagy szubjektív, vagy empirikus, vagy nem empirikus, vagy referenciális, vagy önreferenciális a szöveg, tehát vagy a realitás, vagy a fikcionalitás lesz a meghatározó ismérve, csak hogy soha nem önmagában, hanem mindig csak a másik

alternatívával szemben, opcionálisan. Mintha a dolgozat elején már említett érintkezési pont, határmező (parergon) lenne ennek a dichotóm működésnek a lényege. Ez a kétpólusú vagy-vagy helyzet folytonos *határátlépésekből* áll. E határátlépések leírására Wolfgang Iser *imaginárius* fogalma⁸⁰ kínálkozik annak az operációs tényezőnek, amely a határátlépés műveletét megragadni tudja, amely az interszjektív tudás létrejöttét szolgálhatja – egyelőre. Az *imaginárius* „műveleti számla”, azaz a tranzakció végeztével egyenlege nulla. Az imaginárius tudásunk olyan hordozója – hogy a pénzügytani hasonlatnál maradjunk –, mint a számlapénz fogalma a banki műveletekben. Egyes átutalások alkalmával tényleges, fizikai értelemben vett pénzügyi tranzakció nem történik (készpénzkímélő eljárás), a pénz csak fiktív jelleget öltve, imaginárius formába burkolva „helyeződik át” egyik számláról a másikra. Mindennek megtörténtét csupán egy konfirmatív gesztus hitelesíti, ezáltal az interszjektivitás, mint a tudás entitása jön létre.

Az irodalmi szövegek működésére és attól elválaszthatatlanul a befogadásra, az értelmezés mikéntjére az Alfred Schütz által leírt fenomenológiai redukció is ráolvasható. Ennek során a szöveg, de az analitikus is, „*felfüggeszti a létezésbe vetett hitet – azaz tudatosan és módszeresen tartózkodik minden olyan ítélettől, amely közvetve vagy közvetlenül a külvilág létezésére vonatkozik*”.⁸¹ Ezáltal a valóság létének tételezése eltávolodik a külső tapasztalati dimenziótól, a világ zárójelbe tétele történik meg (de nem törlésjel alá helyezése, és ez számottevő különbség a dekonstrukcióval szemben!), de a felfüggesztés után a szöveg és a befogadó/értelmező nem a teljes kognitív kiüresedés állapotába kerül, hanem „*tudati*

---

⁷⁹ LORENZ, Chris: *Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitívizmus és a „metaforikus fordulat”*. In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. (Szerk: THOMKA Beáta) Kijárat Kiadó, Budapest. 2000. 128. o.

⁸⁰ ISER, Wolfgang: *A fiktív és az imaginárius*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

⁸¹ *Szociológiaelmélet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 84. o.

*életem összessége, a zárt tudatáram minden aktivitásával és tapasztalatával*⁸² együtt megmarad, és megkezdődik az „üres hely”⁸³ betöltése. Ez a folyamat a szöveggel interaktívvá válik, az értelmező és a szöveg tudati horizontjai dialógusba kezdenek.

A fenti elméletekkel azt kívántuk érzékeltetni, hogy a szövegek és (világ)olvasatok tekintetében érvényes lehet kontextuális attribútumokat is alkalmazni, és a pusztán nyelvileg megképzett, immanens szövegkezelési eljárások helyett most – legalábbis gondolatmenetünk szempontjából – a kontextuális attribútumok lesznek a relevánsabbak. A fenti elméleti szerzők egyedi, választott szempontok alapján vizsgálták tárgyukat (társadalmat, irodalmat, kultúrát vagy más társadalmi alrendszereket). Közös lehet bennük, hogy magyarázó faktoraik között alapvetően extern jellemzőket kutatnak, vagy vizsgálataikba ellenpólusként bevonják az extern jellemzőket is. Ezen szerzők elsősorban a referencia felől vizsgálták tárgyukat.

A **METODIKAI ÁTTEKINTÉS** fejezet már nem csak a „valóság” potenciális attribútumait elemzi, hanem az irodalmi szövegek irodalmi jellemzője, a fikció oldaláról is közelíti a kérdéskört. A fikció (látszólagos) referenciahiánya majd a *test-referencia* oldaláról lesz kezelhető, ahol a test sajátos jellemzői miatt egyszerre tud kapcsolatot létesíteni a fiktív és a referenciális (valós?) elemekkel.

---

⁸² Uo. 85. o.

⁸³ Vö. ISER, Wolfgang: *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete*. In.: *Testes könyv I.* Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport. Szeged, 1996. 241-264. o.

3. METODIKAI ÁTTEKINTÉS

Az elméleti, teoretikus áttekintést követően a következő fejezetekben a kontextualizálódó szövegek kezelésének, interpretációs gyakorlatának módszertani aspektusait elemezzük, amelyben – egyelőre továbbra is elméleti alapokon maradván – megvizsgáljuk a szövegkezelési lehetőségeket. A korábban vázolt kontextualizálódó szöveg a „valóság” kérdéskörének és értelmezésének problematikáját is implikálja, amelyhez szervesen kapcsolódik a *fikció* kérdése is. A komparatiztika eszköztárával ezt a két szövegkezelő stratégiát/„világmodellt” (valóság-fikció) kívánjuk tovább gondolni, és olyan (újszerű) szempontokat, eljárásokat érvényesíteni, amelyek a szöveg valóságos, illetőleg fiktív jellegű polarizáltságát a *test-referencialitás* révén teszik kezelhetővé. A *test-referencialitás* lehet az a mező, az a kvantor, amely összekapcsolja ezt a két szétartó, természetében különböző elemet. Vizsgáljuk meg először a *valóság*, majd a *fikció* jellemzőit. Ezt követően a valóság és a fikció *közös játékterét* elemezzük, hogy hipotézisünket megfogalmazhassuk.

3.1. VALÓSÁG

A szöveg történetiségének, változásainak vizsgálata számos szempont alapján történhet. Esetünkben a *szöveg* és a *valóság*⁸⁴ viszonya lenne az adekvát szempont, az alap, amely átvezethet, elvezethet bennünket a szöveg szubjektivitásának avagy objektivitásának („testiségének”) kérdésköréhez és annak megítéléséhez. A szöveg jellegében bekövetkezett módosulásokat elsősorban a szöveg–valóság kapcsolatában kereshetjük. A szöveg–valóság viszonyának megítélésében, kérdésében

---

⁸⁴ A valóság fogalmának részletes kifejtése ebben a dolgozatban nem célunk, így elégedjünk meg azzal a leegyszerűsített tudásszociológiai definícióval, hogy a valóság nem más, mint a mindennapi életnek azok az elemei, amelyeket a társadalomban élő ember adottnak vesz, illetve jelenségek olyan

folyamatosan alakuló változást kell látnunk, amely mind a mai napig nem jutott nyugvópontra – valójában nem is igen lenne kívánatos ez a megnyugvás. Természetes, hogy a szöveg–valóság kérdésköréről folytatott vita nem fog véget érni, hanem újabb és újabb (meta)szövegek fognak azon polemizálni, hogy a kettőt milyen antagonizmus jellemzi. Valószínű, hogy mindegyik elmélet az éppen aktuális (hatalmi? – elméleti?) tendencia dominanciáját hirdeti majd. A kibékíthetetlenek tetsző ellentét ellenére tudnunk és látnunk kell, hogy a szöveg és a valóság nem nélkülözhetik egymást, sőt, igenis közük van egymáshoz. A nagy kérdés – és itt inkább a kérdésekre adott válaszok az antagonisztikusak –, hogy a kettő, a szöveg és a valóság, mennyiben fedí át a másikat, mennyire szólhat a szöveg a valóságról, mennyire képezheti le a szöveg a valóságot.

Amennyiben tipizálni próbálnánk szöveg–valóság viszonyát, úgy néhány meghatározó korszakot kell megjelölnünk. Ezek a korszakok a kérdéskör főbb állomásainak tarthatók, és jól leírhatják, honnan hova jutott az elmélet a probléma tárgyalásában.

Kezdetben vagy egykoron a szöveg–valóság nem vált el élesen egymástól, a világot (egyelőre csak egyetlenegy olvasat) szerves egységben volt a megélt valósággal és az a szöveggel. Ekkor a szöveg maga volt az élet, maga volt a valóság, a szöveg teremtett közvetlen kapcsolatot a transzcendenciával, amely az akkori ember valóságát jelentette (ld. Johannes Hooss világa). Ezt az időszakot nevezhetjük az alteritás korának. A világot változása során, amint a transzcendenciával kapcsolatot mutató szövegektől eltávolodva áttérünk másfajta (szöveg)olvasatokra, a comte-i három stádium-törvény látszik érvényesnek a szöveg–valóság kérdéskör

---

minősége, amelyek akaratunktól függetlenül léteznek. Vö. *Szociológiaelmélet*. Osiris Kiadó, Budapest. 2000. 87. o.

viszonylatában.⁸⁵ Comte a *teológiai (vagy fiktív) stádiummal* indít, azt a korszakot írja le, amelyben a szöveg maga volt az értelem, nem volt szükség emberi értelemadásra. Ezt a fázist az alteritás korára jellemző világotolvasatnak tarthatjuk. A következő stádium a *metafizikai (vagy absztrakt) stádium* a dolgok, szövegek lényegiségének megragadását célozza. Ekkor már kritikusan szemlélendők a szövegek, azoknak transzcendens kapcsolódásai bizonytalanná lesznek. A harmadik stádium Comte számára már a tökéletesség fázisa, amelyet *pozitív (vagy reális) stádiumnak* nevez. Ekkor a (szöveg)olvasatok, világotolvasatok alárendelődnek a megfigyelésnek, a szövegek megfigyelt jelenségekre építenek, definiáltan reális, valós dimenziót képviselnek, valóságuk teljesen eltávolodik a transzcendenciától, és szakít mindennemű transzcendenciával. Ekkor a *lexikon* tűnik a kulcsfogalomnak, amely távolságtartóan, de minden tudás leírásának ideáját kívánja adni.

Comte harmadik stádiumát kissé kiterjesztve, már az 1830-as években, abban a realizmus és később, az 1860-as években a naturalizmus⁸⁶, Balzac és Stendhal regényfelfogását és regényelméletét, a realista ábrázolásmódot vizionálhatjuk már – mint ahogy korban, szellemiségben a comte-i filozófia (társadalmi fizika = szociológia) a naturalizmus szellemi bázisa is volt. A realizmus szövegolvasataiban kulcsfogalomként a visszatükrözés, mimézis fogalmát kell említenünk. (Tudjuk, hogy a mimézis funkciója már Arisztotelész *Poetikájában*⁸⁷ is megjelenik, tehát nem csupán realista privilégium, illetve már Shakespeare-nél is a színmű/színjáték mintegy tükröt tart a természetnek.) Ekkor a szöveg a valóság tükörképe, a valóság „színtiszta leképezése”, egyelőre nem élesedik a valóság-fikció oppozícióját elemző metadiszkurzus. Az irodalmi kritikában mind a mai napig találkozhatunk olyan

---

⁸⁵ COMTE, Auguste: *Beszéd a pozitív szellemről*. In: *A pozitív szellem. Két értekezés*. Budapest, Magyar Helikon. 1979. 189-217. o.

⁸⁶ Vö. *A naturalizmus*. (Szerk.: CZINE Mihály) Gondolat Kiadó, Budapest. 1967.

⁸⁷ Vö. ARISTOTELÉSZ: *Poétika*. Kossuth Könyvkiadó. 1992.

megfogalmazásokkal, melyek kiindulópontjuknak tekintik az irodalmi szövegek mimetikus funkcióját, illetve annak reflektálatlan elfogadását. Másrészt viszont – a korábbi tézisek ellensúlyozásaként – több elméleti irány éppen arra törekszik meglehetősen radikalizmussal, hogy mindenféle valóság-dimenziót eltüntessen a szövegből. Gondolatmenetünkben egyik sarkított oldal vélekedésével sem azonosulunk, hanem mindegyiket kritikával kezelve meghaladni igyekszünk. De mégis, a szöveget inkább a „valóság” felől érkező, annak poétikailag, illetve narratológiaiilag átalakított/átalakult lenyomataként értelmezzük, ugyanakkor nem feltételezzük, hogy a nyomot hagyó (valóság) és a lenyomat (szöveg) egymással kizárólagos szupplementáris viszonyban lenne. Ezért természetesen kategorikusan elutasítjuk azt, hogy a szöveg maga lenne a „valóság” vagy annak irodalmi transzponálása, utánczása, de a szöveget mégis mint a valóságot (no persze ha van ilyen – élve a posztmodern szkepszissel) sajátosan közvetítő *médiumpént* kezeljük. Tehát a szövegnek van köze a valósághoz, csak ezt a profán kapcsolatot differenciáltan és árnyaltan igyekszünk megközelíteni.

Talán a szöveg = valóság reláció szoros kapcsolatát, de annak kódolt voltát igazolhatja a tartalomelemzés, az a szövegcentrikus eljárás, amely éppen a szövegből, annak bizonyos tipikusnak mondható és matematikailag modellezhető formában megjeleníthető elemeiből dekódolja a valóság egy szegmensét. *„Tartalomelemzésnek nevezünk minden olyan eljárást, amelynek során közlemények, üzenetek törvényszerűen visszatérő sajátosságai alapján módszeres és objektív eljárással olyan következtetéseket vonunk le, amelyek a közleményekben nyíltan kimondva nincsenek, de az üzenet megszerkesztettségének, azaz a kódolásnak a módjából kiolvashatók, s esetleg más eszközökkel, más módon (nem*

tartalomelemzéssel) nyert adatok segítségével megerősíthetők, igazolhatók.”⁸⁸ Ez a módszer egzakt formában és egzakt (matematikai, statisztikai) eszközökkel igyekszik felszínre hozni a szövegbe kódolt látens üzenetet, amely viszont empirikus kapcsolatba hozható a valósággal, hiszen a tartalomelemzés helyes, illetve hibás következtetései idővel nyilvánvalóvá lesznek (pl.: propaganda üzenetek vagy politikai üzenetek megfogalmazásai, ahol a szóbeli ígéret a későbbi tetteken számonkérhető). De nem minden esetben. Ugyanis feltételezhetünk olyan elméleti (esetleg gyakorlati?) helyzetet, ahol a tartalomelemzés is „csődöt jelenthet”, azaz éppenhogy a szöveg–valóság kezelhetetlen anomáliájára mutat rá. Ilyen eset akkor állhat elő, amikor egy szöveg tartalomelemzéssel dekódolt üzenetei csak olyan reakciót hívnak életre, amely egy másik szöveg formájában jelentkezik. Így a kihívás-reakció párbaj csak textuális formát ölt, azaz a szöveg tartalmának értelmezése és annak igaz, hiteles volta empirikusan nem verifikálható. (Gondolunk itt például napjaink a politikai kampányszövegek egymásra ígéretéseire.)⁸⁹

A befogadáselméleti nézőpontot képviselő elméletek szintúgy nem szakítanak a valósággal, csak éppen annak szerepét és súlyát más dimenziókba helyezik. Így a befogadáselmélet a szociokulturális környezet szerepét preferálja, illetve azokat a befogadói és szerzői horizontokhoz köti. A befogadási folyamat során pedig ezeknek a szociokulturális dimenzióknak a szöveg „környékén” történő érintkezését, dialógusát írja le, ahogyan az olvasás-értelmezés csereügyletében a szövegértés és szöveggyártás mint szociális cselekvés végbemegy.

Ám a szövegolvasatok sorában, szöveg–valóság viszonyában, idővel változás következett be. A realizmushoz fűződő elméleti előfeltevések elméletei bizonyos

---

⁸⁸ ANTAL László: *A tartalomelemzés alapjai*. Magvető Kiadó, Budapest. 1976. 15. o.

⁸⁹ Vö. AUSTIN, J. L.: *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1990. és BÁTORI Zsolt – HAMP Gábor – HORÁNYI Özséb: *A társadalmi kommunikáció szerkezete és működése a második modernitás*

helyzetekben csődöt mondtak. Az a feltételezés, hogy minden szöveg akár „veszélyes” is lehet, azaz cenzúrázni kell⁹⁰, alapvetően a realizmus elméleteit vallók táborában lehetett csak meghatározó, miként ott a szöveg a valóság leképezése. Ám, mint ahogy arra több irodalmi vita is rámutatott, a szövegek tere, szövegek hősei, szövegek kitalált helyszínei, szöveg cselekménybonyolítása stb. nem feleltethetőek meg a valóság helyszíneivel, hőseivel, hanem sok esetben a képzelet szüleménye a szöveg számos dimenziója. (Így például: Kosztolányi Dezső *Pacsirta*⁹¹ című regényének regényhelyszíne: Sárszeg; vagy Grecsó Krisztián *Pletykaanyu*⁹² kötetét kísérő társadalmi-irodalmi viták vagy Gustave Flaubert *Bovarynéjának*⁹³ házasságtörő hősnője.) Ekkor a szöveg = valóság egyenlőség helyét a szöveg = fikció reláció veszi át. A továbbiakban tekintsük át a fikció alapvető jellemzőit, vizsgálati lehetőségét.

3.2. FIKCIÓ

„Az irodalom olyan nyelvi képződmények történetileg változó rendszere, amelyekben többnyire a köznapi és a tudományos szövegektől eltérő nyelvhasználat érvényesül, és amelyek esztétikai hatást váltanak ki.”⁹⁴ Ebben a megállapításban, az irodalom meghatározásában, két dolgot kell látnunk: a hétköznapiól eltérő nyelvhasználatot, illetve az esztétikai hatás követelményét. Ez utóbbit mérni, tetten érni, beazonosítani, vizsgálni meglehetősen nehéz, irodalmi eszközökkel kerülhetünk csak a közelébe.⁹⁵ Mi a helyzet az eltérő nyelvhasználattal? Miért állíthatjuk azt,

---

időszakában. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, 2005.
<http://www.akti.hu/tanulmany/dok/horanyi.doc> (Utolsó hozzáférés: 2009. 08. 10.)

⁹⁰ Természetesen a cenzúra intézményét a megfelelő társadalmi-állami szervezetekhez kapcsoljuk.

⁹¹ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pacsirta*. Európa Kiadó, Budapest. 2007.

⁹² GRECSÓ Krisztián: *Pletykaanyu*. Jelenkor, Pécs. 2001.

⁹³ FLAUBERT, Gustave: *Bovaryné*. Európa Kiadó, Budapest. 2007.

⁹⁴ CS. GYIMESI Éva: *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1983. 14. o.

⁹⁵ BAHTYIN, M. M.: *A szó az életben és a költészetben*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1985. 10. o.

hogyan az irodalmi beszédnek más, differenciált a nyelvhasználata? Az irodalmi szöveg nem állít semmit, csak úgy tesz, *mintha* állítana valamit. A hétköznapi elterjedt nyelvhasználat napjainkra egyre kevésbé érvényesül, mert olyan nyelvi allúzióval élnek az irodalmi szövegek, amelyek a társalgási stílus regiszterét idézik, ennek ellenére a *mintha* gesztust hordozzák magukban. Tehát az a terület, amiről a szöveg állít valamit, nem is kell, hogy szükségszerűen létezzen, azt szituációtól függetlenül, nyelvi felépítményként találjuk meg, ennél fogva nem kell, hogy empirikus valóság is hozzárendelhető legyen.⁹⁶ Így az irodalmi világ *nyelvileg teremtett világ*, ahol a nyelv jelenti azokat a kapcsolódási lehetőségeket, helyeket, amelyek a befogadó számára jelentéstartalommal felruházhatók. Ezért a nyelv „csak” egy, a „valósághoz” való viszonyt jelenít meg.

Különbséget kell tennünk azok között a jelek között, amelyeknek jelölését megtaláljuk a világban, a valóságban, azokkal szemben, amelyek jelölete nem lelhető itt fel. Frege komoly, illetve komolytalan beszédéről gondolkodott: a komoly beszéd a jelöletekről folyik, míg a komolytalan beszéd a nem-létezőről szól.⁹⁷ Ebből – és a korábban elmondottakból – következik, hogy az irodalom komolytalan beszéd, hiszen nem-létező dolgok cselekedeteiről, érzéseiről, viszonyairól stb. szól. Ezért a lehetséges jelöletek sorába fel kell vennünk a fiktív tárgyakat is, azokat, amelyek nem léteznek ugyan a valóságban, de az irodalmi szövegekben megjelennek. Ezért a fiktív tárgyakról folyó beszédet is komolynak kell tekinteni.⁹⁸ Az irodalom tehát fikcionált, tárgyai fiktívek, mégis lehet róluk értelmesen – komolyan – beszélni, mert ezek a világok metafizikailag lehetségesek. Az értelmezés során a fiktív tényálláshoz

---

⁹⁶ Itt érdemes elgondolkodni a descartes-i gondolat lacani adaptációján: „*Ott gondolkodom, ahol nem vagyok, tehát ott vagyok, ahol nem gondolkodom.*” HIMA Gabriella: *Az irodalomtudomány jelenkori irányzatai*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 1999. 51. o.

⁹⁷ Vö. FREGE, Gottlob: *Jelentés és jelölet*. In: FREGE, Gottlob: *Logikai vizsgálódások*. Osiris Kiadó, Budapest. 2000. 118-147. o.

a magyarázó a valós világ egy szeletét rendeli hozzá, azon keresztül kezdi meg az interpretációt.

Az irodalmi szöveg *fiktív, fikcionális* természetű képződmény. Tehát az irodalmi szöveg nem a valóság nyelvi leképezése, hanem egy önmagában létező és külső valóságelemekkel nem magyarázható, nem leírható képződmény. Azaz az irodalmi szöveg nélkülözi a társadalmi-kulturális megfeleltetések adekvátságát, önmagát meghatározva alkot olyan horizontot, amely a befogadó számára és általa kel(het) életre. A reális/valóságos az, amely a szövegen kívüli világgént definiálható és megismerhető. A fiktív csak ezzel szemben értelmezhető: nem-valóságos, nem-reális. A fikció csak közlésviszonyként értelmezhető, nem létviszonyként: ontológiailag értelmezhetetlen. Az irodalmi szövegek nélkülözik a kontextuális megfeleltetéseket: nincsen a szövegnek környezete, amely az értelmezés segítségére szolgálna. Viszont a fiktív szöveg kapcsolatot teremthet a valósággal, lehetősége van a szövegvilágnak érintkeznie a társadalmi realitással, a valóság empirikusan is megismerhető horizontjával. Ennek lehetőségét a befogadói *szubjektum* teremti meg.⁹⁹ Az irodalom a szubjektum révén válhat – a közlésviszonyon túlmenően – ontológiailag értelmezhetővé.

Ennek a fikció-elméletnek az alapján azt hihetnénk, hogy a szöveg–valóság problematika megoldódott, ám az elméleti, kritikai diszkurzusok azt mutatták/mutatják, hogy ez a kedvezőnek látszó fogalompár (fikció–valóság), a fogalompár egymással szembeni kapcsolatának értelmezésében, számos okból mégsem kezelhető olyan zavartalanul. Egyszerűen a megértés lehetősége kérdőjeleződik meg akkor, amikor azt állítjuk, hogy az irodalmi szöveg egyszerűen

---

⁹⁹ BERNÁTH Árpád: *Fikcionalitás és értelmezés, avagy a nyelv mint a költészet nyelve*. In.: BERNÁTH Árpád: *Építőkövek. A lehetséges világok poétikájához*. Ictus Kiadó és JATE Irodalomelméleti Csoport. Szeged, 1998. 212. o.

fiktív, a valósághoz semmi köze. Ezzel szemben az olvasó viszont hajlamos önmagát valósként értelmezni. Márpedig ebben az esetben az önmagát valónak vélő olvasó elhatárolódik a fikciótól. Vagy más esetben akár az is megtörténhet, hogy az olvasó maga jelenti be önmaga fiktív voltát. Így az a feltételezett és igényelt metszet, amely a szöveg horizontjának és a befogadó horizontjának közös elemeiből jönne létre, nem lehet kétoldalú a szöveg = fikció esetében, hanem a szöveg oldaláról önkényesen van kreálva, és semmi köze ahhoz a dimenzióhoz, amely a szöveget és a befogadót körbeveszi, amelyet (önkényesen) valóságnak nevezünk. Ezért azok a befogadáselméleti elgondolások, amelyek a szövegértést a befogadóhoz kötik, egyszerűen nem tudnak mit kezdeni a valóság és a fikció kettősével, mert ez a fogalompár kizárólagosságával kirekeszti a befogadót. Merthogy a befogadó sem nem fiktív, sem nem szöveg, hanem hús-vér valaki/valami (*test*), aki/amely gondolkodni tud, és önmagát kvázi-valóságosnak véli. Ez a definiálatlan „massza” pedig olyan kényszerek alatt áll, hogy önnön létezésének testi valóját félretéve, teste nélkül, önmagát vesse alá a szövegnek, gondolkodjék *szövegben*, és gondolkodjék a *fikcióról*, a meglehetősen „valós” testű olvasó saját testét nem használva, alkosson véleményt a fikcióról, legyen fiktív. Viszont mindkét dimenzió kihagyja a gondolkodó testét, legfeljebb a szubjektum szintjére degradálja, mert az kezelhetetlensége révén kellőképpen *fiktív*, illetve kellőképpen *szövegszerűvé* is tehető. A befogadó *testének* (és így a megértés lehetőségének) inkább a „valóság”-hoz lenne köze, de emerről sem tudjuk, hogy micsoda. A posztmodern gondolkörben meggyengült a „valóság” korábbi idealista eszméje, vagy éppen csak rátalált(ak) önmagára: (tév)eszmévé vált. Azaz a valóság valósága, az a valami, amit a valóság jelent, és amit mi a jelsor mögé gondolunk, voltaképpen nem is létezik.

---

⁹⁹ ISER, Wolfgang: *Az irodalom funkciótörténeti szövegmodellje*. In.: *Helikon*. 26. évf. 1980/1-2. sz. 40. o.

Illetve miért létezne, ki tudja, hogy mi az? Érdekes-e valóságról, annak denotátumáról beszélni? Ha a szövegolvasatokat tekintjük, minduntalan nehézségekbe ütközünk, hiszen jogos a kérdés: melyik valóság a meghatározó, a szerzői vagy az olvasói „valóság”? Többet képzelünk a valóság jelsora mögé, mint amennyi valóban mögötte van, pontosabban: nincs. Mert miért lenne mögötte valami? Inkább csak a semmi van mögötte, azaz a valóság denotátuma szétmosódott, disszeminálódott. Pusztán *nyelvi szimuláció* történik a valóság kimondásával. Hogyan kereshetnénk így konkrét referenciákat e jelsorok, illetve *a jelsorok* (bármely jelsor) mögött? A valóságot mint nyelvi szimulációt elgondolva leegyszerűsödhet a fiktív szöveg és a nyelvileg szimulált valóság egymásratalálása, de az értelmező személye ebben a relációban (is) szövegen kívül reked.

3.3. FIKTÍV ÉS IMAGINÁRIUS

Wolfgang Iser elméletében az irodalom magában hordozza azt a két pólust, amelyekről már eddig beszéltünk. Így az irodalmi szöveg a poeticitás és a társadalmi szerveződések megjelenítésére képes, médiumként jelenvalóvá teszi azt, ami amúgy elérhetetlen lenne számunkra. Az elérhetetlenségnek viszont nem lehet szinonimája az érthetlenség. Az irodalmiság alakításában két tényezőnek (pontosabban háromnak) van meghatározó szerepe: a *fiktív* és az *imaginárius* alkotja e két faktort (illetve a *valós* a harmadikat). A tényezők meghatározása transzcendentálisan nem lehetséges, így kontextuális elemzés keretein belül válhatnak értelmezhetővé. A fikció, fikcionalitás, fiktív fogalmi több irodalomelméleti problémánál elhangzanak, mint valami nem valós, nem létező, kitalált terminusok. De ha a fikciót csak a valóság oppozíciójának tekintjük, ahol a fikció „csak” megkettőzi a valóságot,

akkor sérül az átjárhatóság. A valós–fiktív vagy-vagy dimenzió átjárhatóságát, határátlépését (transzgresszió), összjátékát az imaginárius valósít(hat)ja meg.

A fikcióképző aktus a reprodukált valóságot jellé változtatja. Közben ez a folyamat háromszögesül: az imaginárius olyan formaként szerepel, amely lehetővé teszi, hogy fölfogjuk, mire utal a jel. Ennek eredményeképpen játékba kezdenek, transzgressziók sorozatával lép be a valós az imagináriusba, az imaginárius a valósba, illetve a fiktív és az imaginárius egymás kontextusává válik. Az imaginárius jelleg nélküli, formára van szüksége, ezt a feladatot tölti be a fiktív – amúgy az imaginárius csak műveleti tényező. A játék *nyelvjátékként* is értelmezhető, ahol a kijelentés feltételei, előzetes kondíciói is meghatározó elemek a nyelvjáték működésében.

A *nyelvjáték* elgondolásban a fikcióképző aktusoknak is nagy szerepük lehet. A nyelvjáték fogalmának értelmezésekor két egymástól eltérő, de sok tekintetben mégis összekapcsolható jelentést kell megkülönböztetnünk. Így a nyelvjáték szó szerinti jelentésében láthatjuk azt a nyelvi működést, amelyben a nyelvi elemek a stilisztika képszerűségében és alakzataiban rejlő lehetőségeket használják ki, ezzel az értelmi dimenzióra is hatást gyakorolva, a nyelvi többértelműségnek, jelentésbeli sokszínűségnek a lehetőségét megteremtve. Viszont a nyelvjáték terminus értelmezésében a környezet, a társadalom megerősítő, elfogadó gesztusait is látnunk kell. Ez utóbbinak szerepe válik jelentőssé akkor, amikor a nyelvjáték – az előbbi funkcióját meghaladva – a legitimációs gyakorlatnak az eszköze lesz, amikor a nyelvhasználat szerveződésének a feltételeit kell látnunk, azt a körülményt, amelyben a nyelvjáték lezajlott. Lyotard szerint a nyelvjáték fogalma azt a nyelvhasználati

szerveződést mutatja, amelyben az adott kijelentés elhangzott, és ekkor hatóerők és strukturális feltételek szervezték és adták meg az adott kijelentés legitimitását.¹⁰⁰

A nyelvjáték, ez utóbbi, pragmatikai fogalma – akármilyen furcsa is – a fikcióképző aktusok eredményét „valósként” tünteti fel. Ám nem biztos, hogy a „valós” fogalma inkább adekvát ennek a processzusnak a leírására, sokkal inkább a *fikcióképző aktus eredményét* kellene valamiféle műszóval megragadni, azt és annak a tulajdonságát, ami a fikcióképzés eredményeképpen létrejön. A fikcióképző aktusok sorozatában több funkciót határolhatunk el egymástól. Ezen elemek legfontosabb feladata, hogy jellé transzformálják a „szövegen kívüli tényeket, dolgokat”. A „szövegen kívüli tények, dolgok” feltételezésében Émile Durkheim metodikáját lehet a magunkénak érezni.¹⁰¹ Durkheim dologiasítja a társadalmi jelenségeket, a társadalmi tényeket dolgoknak tekinti, ezzel leegyszerűsítve azok belső szerkesztettségét a vizsgálhatóság érdekében. Így a durkheimi szociológia társadalmi tényeket kell, hogy vizsgáljon, ezért azt igényli, hogy ezeket a tényeket „dolgokként” kezeljük. Ezzel kikerülünk egy ismeretelméleti csapdát: feltételezzük a referencialitás *mint olyan* dologi, tényszerű, szövegen kívüli létét, de elemzésünkben nem a referencialitás organikus rendszerét, szervezettségét vizsgáljuk. A tényeknek-dolgoknak a metafizikai státuszát ismerjük el, de a szemlélődés középpontjába a metafizikai elemek metanyelvi megragadását helyezzük, a dolgokról való beszédet, a metanyelvi diszkurzust – az irodalomtudomány sajátosságaiból fakadóan. A tudásszociológiailag vett „hallgatólágos tudás” a valós és fiktív elemek oppozíciós alapját jelentik. Viszont a hallgatólágos tudás mint a kollektív tudat tételezése a jelek transzcendens visszavezethetőségét vagy éppen kiindulópontját jelenti – attól

---

¹⁰⁰ LYOTARD, Jean-François : *A posztmodern állapot*. In.: *A posztmodern*. (Szerk.: PETHŐ Bertalan) Platon Kiadó, Budapest, 1996.

¹⁰¹ Vö. DURKHEIM, Émile: *A társadalmi tények magyarázatához*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1978. 37. o.

függően, hogy honnan nézzük. Iser a fikcióképzés aktusát a szövegekben vizsgálja, amely a hallgatólagos tudás szövegbe emelésével, a valóságosnak hitt elemek szövegbe való áthelyezésével azt eredményezi, hogy azok valami más jelévé válnak.¹⁰²

Hogyan történhet a fikcióképzés? A fikcióképzés egyik eszköze a *kiválasztás* vagy *szelekció*. Ebben a műveletben szövegen kívüli tények, dolgok, metafizikai elemek közül kerül néhány elem a szövegbe. Ezzel a művelettel a dolgok normativitása, egyensúlyi helyzete felborul, új súlyarányokat kap megváltozott környezetében. A szelekciót követően, a *kombináció* fázisában, a kiválasztott elemek a szövegben egymással viszonyba kerülnek, új rendszerbe szerveződnek, megújult relációkat létesítenek. Újdonságuk abban van, hogy a kiválasztódás eredményeképpen a szövegen kívüli világban, spontán szerveződés révén, ez a kialakult konstelláció talán nem jött volna létre.¹⁰³ Harmadik elemként az irodalmi szöveg megteszi *önfeltáró gesztusát*, bejelenti, hogy önmaga is fiktív szöveg, tehát „tudomása van róla”, hogy eleve fiktívként szerveződött. „Az irodalmi szövegek egy sor, önnön fiktív voltukra rámutató jelzést tartalmaznak, melyek összességét nem áll módunkban sorra venni. [...] ... e jelzések nem azonosíthatók kizárólagosan a szöveg nyelvi jeleivel. A nyelvészeti leírásukra tett kísérletek mindegyike kudarcot vallott, mégpedig azért, mert ezen jelzések jelentőségét csak sajátos, történetileg változó és a szerzők és közönségük által osztott konvenciók adják meg.”¹⁰⁴ Ez a lépés mintegy a följebb már említett vagy-vagy dichotómiát idézi meg: bejelenti a szöveg, hogy feltételezi a fikcióval szemben a valós létét. Tehát a fikcionalitás közlése a valóság látszatával ruházza fel magát a fiktív bejelentést. Iser a nyelv és a referencia egymás

---

¹⁰² Iser, Wolfgang: *A fiktív és az imaginárius*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 24. o.

¹⁰³ Az itt vázolt elmélet abba az irányba mutat, mintha feltételeznénk valakit a háttérben, mint strukturáló szubjektumot. Ennek lehetőségét nem tagadjuk radikálisan, de vizsgálatunkban nem a szubjektum (ki)léte a tét, a probléma tárgya.

megragadásának lehetetlenségét taglalja. „*A referencia önmagában nem nyelvi természetű, de nem készen kapott adatként létezik, amelynek megjelöléséhez elegendő lenne a pusztán rámutató nyelv. A figuratív nyelv tehát azért hagyja maga mögött a rámutató nyelvet, hogy figurációi révén jelezze referenciáinak nyelvi átültethetőségét.*

Ezzel egy időben [...] a figuratív nyelv fölfoghatóvá teszi referenciáit. Az ilyen nyelv olyan analógiává zsugorodik, amely pusztán a referenciák fölfogását megengedő feltételeket tartalmazza, ám maga nem lehet azonos a referenciáival.”¹⁰⁵

Tehát Iser részben arra a következtetésre jut, hogy a nyelv „*fölosztja és eltávolítja magától azokat a rendszereket, amelyekkel összekapcsolódik*”, nem képes a referenciák megragadására¹⁰⁶, de ebben áll a szöveg önnön intencionalitása is. A szöveg hiányzó intencionalitását – itt arra gondolunk, amit nem tud megragadni, azaz a referencialitásra – a befogadasesztétikai koncepciók valamelyest pótolni igyekeznek. Jürgen Schutte részben megtartja a szöveg autonómiáját (Textblickpunkt), de a szöveg hatásmechanizmusaihoz az olvasó előzetes ismereteit feltételezi, azaz a befogadó valamilyen nagyobb rendszerbe való betagolódását hirdeti. A befogadó elvárásai horizontjában pedig megtalálhatók azok az intenciók (pl: irodalmi ismeretek, származási hely, befogadási helyzet, elképzelések, tartalom, hatás, forma stb.), amelyek a szövegből az esztétikai megtapasztalás útján kerülnek a felszínre, pontosabban „látja bele” a szövegbe az olvasó.¹⁰⁷ Ebben az esetben egy standard, állapotszerű elvárásai horizont érvényesül. Ám a befogadásnak van egy dinamikus vázlata is, amelyben a „megtagodott intenció” a kontextuselemzés következtében lesz felfedezhető. Ezért a különböző közvetítőknek, értelmezőknek,

---

¹⁰⁴ ISER, Wolfgang: *A fiktív és az imaginárius*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 33. o.

¹⁰⁵ Uo. 32.

¹⁰⁶ Uo. 27.

kiadóknak a hatásai is formálják a szöveg „potenciális jelentését”, abban nem csak „aktuális jelentés”, hanem intencionált, címzettet igénylő jelentés is megformáltatik, de nem szövegimmanensen, hanem kontextuálisan.¹⁰⁸ Kamarás István is számos olvasói-befogadói típust és pozíciót különböztet meg. Ezek a típusok és modellek eltérő, oda-vissza érvényes hatásmechanizmussal működtetik és befolyásolják az olvasói befogadást, a (szöveg) olvasato(ka)t.¹⁰⁹

Hogy a valóság–fikció dichotómia feloldódjék, Wolfgang Iser a már említett hármass modellt használ, amely megosztja és kezelhetőbbé kívánja tenni az említett kettőst (valós–fiktív) azáltal, hogy egy harmadik faktort is beiktat. Így Isernél *valós*, *fiktív* és az új belépő: az *imaginárius* háromszög van érvényben. Iser elmélete számos esetben elfogadható választ ad a szövegolvasatokra, a szövegek természetére. Mintha a forma–tartalom klasszikus kettősének a vitáját olvasnánk iseri adaptációban, ahol a tartalom esztétikailag értékelhető formai jegyek nélkül nem érinti a művészi alkotás lényegét, de a tisztán formai műgond sem jelent semmit „bölcös” gondolatok, tartalom nélkül. Mindez metanyelvi szintre átfordítva és leegyszerűsítve: a fiktív az üres forma, az imaginárius a formát kitöltő lényegi tartalom. Viszont amivel a tartalom–forma dichotómia „kevesebb” az iseri felosztásnál, az az, hogy a formára igényt tartó imaginárius nem a valóság egy bizonyos megnyilvánulása, hanem attól különböző, képzetes tartomány, míg az előbb említett fogalompárnál a tartalom elsősorban a valósággal áll szoros, talán adekvát kapcsolatban.

Ám Iser elméletének is akadnak problematikus részletei, amelyek az elmélet alkalmazóját nehéz, kevéssé „egyértelmű” helyzetek elé állíthatják. Elsősorban az

---

¹⁰⁷ SCHUTTE, Jürgen: *Einführung in die Literaturinterpretation*. Verlag J. B. Metzler. Stuttgart, Weimar, 1993. 168. o.

¹⁰⁸ Uo. 193. o.

imaginárius fogalma okozhat némi bizonytalanságot, amely éppen jellegéből, formanélküliségéből fakad. A fiktív tényező, mint szabályalkotó (meta)elméleti szintér még kezelhető, itt inkább a működési feltételeket, funkcionalitást láthatjuk, mint minden működő rendszer szükségességét. Tehát a fiktív a szabályok elvi létét jelentené, amelyek nem dologi jellemzővel rendelkező, következésképpen empirikusan nem bizonyítható elvi eszközei az irodalmi szövegnek is. Az imaginárius jellegnélkülisége, azaz formaszükséglete viszont elbizonytalaníthatja a gondolkodót afelől, hogy milyen dimenzió(ka)t érint az imaginárius fogalma. Iser elméletalkotásában mintha némi kényszer(edettség) nyilvánulna meg, kényszer arra, hogy irodalmi szövegek működéséhez, létezéséhez, leírásához valamilyen univerzális kvantort alkalmazzon, amely kellőképpen elméleti, ha úgy tetszik: tudományos hatású. Iser elmélete természetesen jól használható és érvényes, aligha volna célszerű cáfolni, elvetni, avultnak minősíteni. Ám napjainkra kialakult és egyre erősödik az a feltevés, amely a posztkulturalitás jegyében irodalmi szövegek tárgyalásakor újabb (talán nem is annyira teoretikus) aspektusokat is felvet, így a *test* fogalma és a hozzá kapcsolódóan kialakult/kiépített kulturális dimenzió lehet inkább adekvát metaforája, vagy más kontextusban: médiuma a „szövegiségnek”, mint a képzetes/képtelen imaginárius. Az imaginárius meglehetősen kezelhetetlen, semleges, éppen formaszükséglete miatt lesz nehezen elérhető. Ugyanakkor a fikció szabályalkotó (meta)elméleti „kontextusa” nélkül az imaginárius fellelhetetlen, hagyomány nélküli, így a terminusnak ad absurdum referenciaszükséglete van. Ez lehet az oka annak, hogy a disszertáció célkitűzése, hogy a test kultúránkban betöltött és újra(fel)értékelt szerepét megvizsgálja néhány irodalmi szövegen, valamint mindennek kapcsán a *test-referencialitás* irodalomelméleti használhatóságát körüljárja. Módszerünkben

---

¹⁰⁹ KAMARÁS István: *Olvasó a határon: Az iskola a határon fogadtatásának és befogadásának vizsgálata*. Pont Kiadó, Savaria University Press. 2002.

receptióelméleti szempontokat érvényesítünk, amelyekben a recepció a test metaforikus/metonimikus felületének segítségével képződik meg.¹¹⁰

---

¹¹⁰ Vö: JAUSS, Hans Robert: *Receptióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris Kiadó, Budapest. 1999. 9-35. o.

4. HIPOTÉZIS A TEST-REFERENCIÁLIS OLVASHATÓSÁGHOZ

A *test-referencialitással* kapcsolatos hipotézisünket a következő három főbb kérdéskörhöz kapcsolhatjuk, amelyeket a dolgozat elemző-értelmező részében fejtünk ki az egyes szövegek interpretációi kapcsán:

(1) Napjainkra a *test-kultúra* felértékelődött. Itt egyrészt a szó köznapi értelmében vett testtel való foglalkozást említhetjük, a wellness-fitness életmódot, az „*ép testben ép lélek*” típusú, a toposz átvétele ellenére az ókortól sok tekintetben eltérő gondolkodást. A testi jelenségek túldimenzionálódtak, az életvezetés, a testtel való foglalkozás egészében átalakult és túlhangsúlyozódott. De nem csupán az életszerűen ábrázolt, megjelenített „reneszánsz” testekre kell gondolnunk, hanem a test oly mértékű felértékelésére, ahol – megkockáztatjuk – a szellem vagy lélek elé/fölé helyeződött a test, fontosabbá vált mint bármi egyéb – mint például akár a szubjektum maga. Ebben a hangsúlyeltolódásban vagy hangsúlyátrendeződésben azt a „posztmodernnek” ható jelenséget figyelhetjük meg, amely a posztstrukturalizmus eszköztárával, fogalomrendszerével közelíthető, illetve ennek az elméleti sokszínűségnek további darabja lehet dolgozatunk nézőpontja, szemlélete. A test szerepének felértékelése nemcsak önmagában való, tisztán biológiai-fizikai jelenségként maradt meg, hanem számos kapcsolódási ponton tekint ki abból, és például a nyelvhasználat metaforikusságában, nyelvi allegóriákban mint referenciális vonatkozási mező szerepel. A *test* a megtapasztalás által – tudásszociológiailag – mindenhol jelen van, megelőzi a szubjektumot. *A test közvetítő szerepet kap, a kulturális mezők kapcsolódási pontját, a kulturális kommunikáció bázisát jelentheti.* A test a kulturális kódok megjelenítésére és befogadására, feldolgozására is alkalmas.¹¹¹ A felértékelt testiséget, annak kulturális sokoldalúságát az

---

¹¹¹ A test felértékelt és egyben szimbolikussá is váló szerepét a test jelölő/jelentő aspektusát részletesen elemzi Csabai Márta és Erős Ferenc a *Testhatárok és énhatárok* című tanulmányukban.

irodalom(elmélet) is felfedezte, a fogalmi nyelv is megtalálta a testet. Talán maga a magyar „nyelv” morféma is jól mutatja, hogy a beszélt-nyelv (a grammatikai) és a test-nyelv (a szánkban lévő, organikus) azonos alakúsága mögött rejtőzhet metonimikus kapcsolat is, így a testnek lehet közvetetten retorikai aspektusa is.

(2) A testiség az irodalomban, a társadalom és a kultúra szélesebb köreiben is előtérbe került. Részben a testiség elsődleges jellemzői, nevezetesen a test biológiai-fizikai felülreprezentáltsága vált markánsabbá, de a test a diszkurzusban is relevánsabbá lett, a *testiség textualitást* nyert. Tehát a testtel szemben a szubjektum elveszítette primátusát – ha ugyan valaha rendelkezett egyáltalán azzal –, és megfordult a reláció, inkább a test az, amely bizonyos kényszerítő eszközök hatására a szubjektumon változást eszközöl – ahogy azt Foucault-nál is olvashatjuk¹¹². Ezáltal egyre inkább az a tendencia látszik erősödni, hogy a test a legtöbb diszkurzusban megkerülhetetlen, ráadásul szerepe akár főszerep is lehet. A test bevonódik a diszkurzusokba, a test a szövegkezelési gyakorlatok tétjévé lesz.

(3) Gondolatmenetünkben az iseri imaginárius fogalom helyett a *test* terminusa lehet az a való(s)/szerű eszköz, amely a továbbra is megmaradó *valós–fiktív fogalmi dichotómiát kezelni tudná*. A *test* terminus értékű, fogalmi jelentése van. A *test* nem állandó, nem rugalmatlan, nem változ(tathat)atlan operátor/kvantor (műveleti jel/logikai jel). A *test* dinamikus, formálódó, alakuló. A *test* jelent és jelöl, ír(ható) és olvas(ható). A *test* szabályoz és szabályozott, élő és holt. A *test* hasonló az

---

(CSABAI Márta – ERŐS Ferenc: *Testthatárok és énhatárok. Az identitás változó keretei*. Jászóveg Műhely Kiadó, Budapest. 2000.) Itt számos elméleti szerző, számos elméleti irány mentén gyűjtötték össze és vizsgálták meg a test(iség) problematikáját például az identitás, a (poszt)modernitás, a pszichoanalitikus diszkurzusok, a „tömegtest”, az én (testem) és a Másik (teste) kapcsán vagy a fenyegetett testek témakörben. Dolgozatunk elméleti bázisát jelenti az itt alaposan összefoglalt, szociálpszichológiai alapokon nyugvó elméleti komplexum. (A tanulmány alakulásának, a problémafelvetésnek egy szociálpszichológia szemináriumon egyetemi hallgatóként jómagam is szemlélő részese lehettem.)

¹¹² FOUCAULT, Michel: *A szubjektum és a hatalom*. In: *Testes könyv II*. Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1997. 267-292. o.

imagináriushoz, de teljesen különbözik tőle. A *test maga imaginárius*. Az imaginárius a valóságban nem létezik, a *test* igen. A fiktív a szabályok elvi létét hordozza, amelyet a *test(en)* fejez ki, létrehozva ezzel az imagináriust. A *test* szabályos paradoxon.

Célunk, hogy a diszkurzusok sokfélesége ellenére felkínáljuk és körvonalazzuk azt az elméleti modellt, amely más elméletek mellett, a „posztmodern” diszkurzusok strukturális sokszínűségéből fakadóan, egyenértékű elméleti lehetőségként mutat egy interpretációs alternatívát az aktuálisnak tűnő domináns diszkurzusok mellett. Elméletünk térkövetelése nem öncélú, nem csupán az elméleti sokszínűség újabb eleme kíván lenni, hanem egyes irodalmi szövegek vélhetőleg archetipikus sajátosságából ered, azaz vélelmezzük, hogy a szövegek (egyres vagy inkább számos szöveg) természetéből fakad az elméletünkhöz kapcsolódó beszédmód érvényessége.

Minden olvasói/befogadói test más (ahogy nincsen egységes esztétikai tapasztalat sem), míg az imaginárius pillanatnyi, állandóan (nem) létező. A különböző olvasói, befogadói testek már magukon hordozzák a kulturális hagyományokat, terheket, emlékezetet. A különböző testekre az azonos szabályok eltérően hatnak. A dolgozat további elemző-értelmező részében olyan *test-referencialitást* mutató olvasatok következnek, amelyek a testet az irodalmi szövegekről folytatott interpretációs diszkurzusokban *mint referenciális elemet* kezelik. A test különféle funkcionalitással és terminológiával rendelkező entitás, amely a szövegek dekódolásában többféle (irodalmi, irodalomelméleti) szereppel rendelkezhet. A dolgozat elemző-értelmező részében az egyes fejezetrészeknél az alábbi kérdésköröket kívánjuk részletesen megvizsgálni, kifejteni, továbbgondolni:

- A test nyelv, a test médium: közvetíteni tud különböző dimenziók között; a test szöveg, a test textuális természetű – **5.1. A TEST MEDIALITÁSA.**
- A testre lehet írni, amely egyben az olvashatóság kérdését is implikálja – **5.2. TESTÍRÁS.**
- A testen jelek vannak, a testek jeleket tesznek/hagynak magukon és másokon – **5.3. A TEST(I) JELE(K).**
- A test speciális alternatíva a(z) (inter)textualitásra, képes közvetíteni szövegek között – **5.4. INTERCORPUS.**
- A test lehet tét, lehet a hatalom potenciálja, és a szimbolikus rend letéteményese – **5.5. A TEST TÉTJE.**
- A test jelent és jelöl, valós és fiktív, állandó és változó, kulturálisan is értelmezhető – **5.6. A TEST KÉPE – A KÉP TESTE.**

A dolgozat következő fő részében (**5. ÉRTELMEZÉSEK – KOMPARATISZTIKAI VIZSGÁLATOK A SZÖVEG(EK) TEST-REFERENCIÁLIS OLVASHATÓSÁGÁHOZ**) a fentieket részletezzük az egyes szövegek elemzéseivel, interpretációival. Körüljárjuk, hogy az egyes fogalomkörök és funkciók, mechanizmusok miként argumentálhatók a *test-referencialitással*, a testtel mint kvantorral.

5. ÉRTELMEZÉSEK – KOMPARATISZTIKAI VIZSGÁLATOK A SZÖVEG(EK) TEST-REFERENCIÁLIS OLVASHATÓSÁGÁHOZ

A dolgozatban felvázolt elmélet érvényessége akkor válhatna abszolúttá, ha minden szöveg esetében alkalmazhatónak találtatna. Ez az elvárás minden bizonnyal illúzió, hiszen a *minden* fogalma textuális értelemben kezelhetetlen, de ha szignifikáns elmozdulást mutat az elmélet a használhatóság javára, azaz több szöveg esetében is alkalmazható a teória, már örülhetünk. Örömünk kétféle lehet: egyrészt lehet a köznapi értelemben vett öröm, amelynek kiváltó oka a biológiai, kémiai változások *testünkben*, amelyek örömezt keltenek. Másrészt örömünk lehet a „szöveg öröme”¹¹³ is. Ám az elmélet érvényességének kérdéskörével kapcsolatban inkább azt a kulturális, textuális rendszerváltást, módszerváltást látjuk relevánsnak, amely az elméletet életre hívta, amely lehetővé tette, hogy a *test-referenciális* szövegelmélet megfogalmazódjék, amely ezt a gondolatmenetet kiprovokálta.¹¹⁴ Ezen katalizátorok a XX. század harmadik harmadára erősödtek föl. Azt tartjuk, hogy a kulturális dimenziókban, a kulturális mezőben történt/történik egy sajátos, *testi attribútumokat* érintő hangsúlyeltolódás, hangsúlyáthelyeződés. Mindez nem a paradigmaváltást mutatja, hanem az amúgy is sokszínű, polifonikus paradigmatisztikus állapotokat színesíti újabb árnyalattal. Elméletünkben a test komparatiztikai lehetőségein keresztül kívánjuk tovább vizsgálni az irodalmat, ahol a test sajátos médiumként képezheti azt az univerzális kvantort, amely az irodalmi befogadást lehetővé teszi, az irodalmi struktúrákat önmagára, önmagával (de)kódolja.

Társadalmi szempontból is úgy tűnik, hogy a test túldimenzionált, felülreprezentált szerepet kapott az utóbbi években, megszűnt az eddigi szociokulturális dimenzió abszolútuma, annak „romantikus” illúziójából kiábrándult

---

¹¹³ BARTHES, Roland: *A szöveg öröme*. In.: BARTHES, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest. 2001. 75-116. o.

a teoretikus világ. A szociokulturális mező – mint a befogadási folyamat meghatározó eleme, amely szocializálta az olvasót, kijelölte számára az elképzelhető (helyes?) utat a megértés–értelmezés labirintusában –, idejét múlttá vált. A befogadóra ezidáig ránehezedő társadalmi–kulturális nyomás és kötöttség talán megenyhülni látszik. Úgy tűnik, az individuumközpontú társadalomelméletek a szubjektum helyét a világban az individuális testhorizontból kezdik szemlélni, ahol a kontextuális relációk csak az én (testem) oldaláról értelmeződnek.

A dolgozatban vizsgált, elemzett szövegek közé olyan, egymástól térben és korban távol álló anyagokat választottunk, amelyeknél csak az értelmezői horizont jelentheti a kapcsolatot, de sem stílus-, sem irodalomtörténeti vonalon sincsenek a szövegek egybefűzve. A választott szövegek elsősorban nem a dolgozat célkitűzései alapján test-specifikusak, hanem éppen az interpretáció mutathatja fel azokat a jellemzőket, amelyek a textusokat ebbe a tematikába helyezik, éppen a választott metodika mutatja meg a szövegek közös (testi) jellegét. Ugyanakkor néhány szövegben tematizálódik olyan *test-referenciális* elem, mozzanat, amely az adott szöveget emblematikussá teheti az elmélet számára.

Az elemzett szövegekkel több elméleti és módszertani kérdéskört érintünk, amelyek a *test-referenciális* olvashatóság mintegy jellemző attribútumaiként használhatók. Különböző szempontok, irányelvek vezetnek elemzéseinket, amelyek a választott szempontokat keresik, és a hipotézisünkben megfogalmazott problémákra adhatnak lehetséges válaszokat kifejtve az ott felvetett problémakört. A választott szövegek javarészt „klasszikusnak” számító, kanonizált¹¹⁵ szövegek. Ezen írások

---

¹¹⁴ Ld. CSABAI Márta – ERŐS Ferenc: *Testthatárok és énhatárok. Az identitás változó keretei*. József Műhely Kiadó, Budapest. 2000

¹¹⁵ A kánon-kanonizálás irodalmi problematikájával itt nem kívánunk foglalkozni. Választott szövegeink egyrészt a közoktatásban, kerettantervben is szereplő szépirodalmi anyagok, másrészt az irodalomtörténet klasszikusnak számító szerzőinek ismertebb szövegei, illetve kortárs szerzők tollából való írások. Vö. *Kánon és kanonizáció*. (Szerk.: DOBOS István és SZEGEDY-MASZÁK Mihály)

elemzésével egyrészt az adott irodalmi alkotás lehetséges, újabb megközelítését adják az elemzések, másrészt az egyes szövegek lépésről lépésre adják meg azokat a szempontokat, amelyekkel ezen elméleti háttér felől, más szövegek is vizsgálhatók lehetnek. Az egyes fejezetegységek tematikája, fogalomhasználata akár egymásra is olvasható lehet. Mi a fejezetek alábbi felosztásával egy választott struktúra alapján közöljük a szépirodalmi szövegek elemzéseit, értelmezéseit, ezáltal mutatva föl az elmélet néhány irányelvét, fogalomkörét.

5.1. A TEST MEDIALITÁSA

ELLENPONTOZÁS – HATÁRÁTLÉPÉSEK SCHNITZLER ÉS POE EGY-EGY NOVELLÁJÁBAN

Ebben a fejezetben két olyan szöveget vizsgálunk meg (Arthur Schnitzler: *Álomnovella*¹¹⁶ és Edgar Allan Poe: *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban*¹¹⁷), amelyek a test medialitására, közvetítő szerepére mutatnak, arra, miként tud kapcsolatot kialakítani a test két, egymástól eltérő dimenzió között, illetve miként jelentheti az identitásképzés alapját. A test médium jellege az egymástól oppozíciós zárttságban lévő entitások között észlelhető, ahol közvetítő szerepe jelentős. Egyrészt a testen konfrontálódnak a különböző erők, másrészt pedig ezen szembenálló dimenziók közötti transzgressziók végrehajtására is alkalmas médium atest.

A tudatos–tudattalan szellemi működés, valamint az álom–ébrenlét határán való egyensúlyozgatás a „posztmodern” elméletek világát is megidézi. E kettősség a valóság–valótlanság oppozícióját hordozza, ahol a valóság sok esetben csak viszonylagos, a valóság csak mint szimulakrum lehet egy lehetséges világ. Ez a nyilvánvalóság és látszólagosság alkotja Arthur Schnitzler: *Álomnovella*¹¹⁸ című regényének az alapkoncepcióját. A folyamatos ellenpontosítás állandó szerkezeti eleme, eszköze a regénynek, ám nem csak álom–ébrenlét pólusaiban, hanem pl.: férfi–nő, elbűcsúzás–megbocsátás, érzéki–démoni szerelem. Tény, hogy a regény felszíni struktúrájában az álom–ébrenlét a meghatározó. Ám látnunk kell a regény felszíni szerkezetén túl valamiféle mélyrehatóbb szerkesztettséget is. A regény bejelenti önmaga fikcionalitását, mégis realiztikus igénnyel szólaltatja meg

---

¹¹⁶ SCHNITZLER, Arthur: *Tágra zárt szemek: álmovella*. (ford: NYÁRSIK Beáta) Kalligram, Pozsony. 2000.

¹¹⁷ POE, Edgar Allan: *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban*. In: *Edgar Allan Poe összes művei*. Szukits Könyvkiadó, Szeged. 2000. 466-471.

önmagát, ezáltal a „mintha” (als ob) élményt mutatja fel. Az ábrázolt világ nem lehet tökéletes ábrázolása semminek, hanem csak azzal a bejelentéssel él, hogy olyan, „mintha” valódi volna. A regény igazolja a realitással szembeni voltát: a regény narrátora, mint strukturáló szubjektum, tudásáról számol be, arról, hogy ő tudja, hogy mi a fikció, mi a valós, ő az egyedüli, aki biztonsággal válogat az elemek között, ő rendszerezi relációkba a szelektált elemeket. A fikcióképző aktus alapjait ez a két eszköz alkotja: a *szelekció* és a *kombináció*. Schnitzler regénye is kiválaszt a fikciója alapjául pár referenciális elemet: a házaspárt, az orvos státuszát, Bécs helyszínét, az álarcosbált stb. A következő lépésben, a kombináció fázisában, a szöveg keretein belül önálló viszonyrendszer formálódik az elemek között.

A regény egyrészt *regény* (mint irodalmi tény), jellemzik azok a fikcióképző aktusok, amelyek az irodalmat irodalomná teszik, így a szöveg elnyeri irodalmi létjogosultságát; másrészt viszont a regény olyan történetet mond el, amely úgy működik, mint egy regény, jellemzik azok a fikcióképző aktusok, amelyek egy regényt jellemeznek. Mire gondolunk itt? A regény szereplői találkozásaiakkor történeteket mesélnek egymásnak, amelyek természetesen ugyanazokat a fikcióképző aktusokat tartalmazzák, amelyek magának a regénynek (mint irodalmi ténynek) a születéséhez kapcsolódnak. Történetet mesél egymásnak a házaspár előző évi nyaralásukról; Mariann történetet mond saját jövőjéről; Fridolin barátja történetet mondja el eddigi életpályájáról etc. A szöveg történetében, cselekményében, sztorijának megformáltságában regényt játszik, felmutatja azokat a gesztusokat, amelyek miatt regénnyé válhat, mert több narratíva szerepel a regényben. Ezáltal a szöveg önmagára olvasható. Ekkor a történetben már nem a megformált személyiségek a relevánsak, hanem az elbeszélés, a hitelesség, a hozzáférhetőség

---

¹¹⁸ SCHNITZLER, Arthur: *Tágra zárt szemek: álomnovella*. (ford: NYÁRSIK Beáta) Kalligram, Pozsony. 2000.; németül: SCHNITZLER, Arthur: *Traumnovelle*. S. Fischer Verlag, Berlin. 1926. (Az idézetek a

kérdése. A kétszeresen átfordított fikcionalitás – tehát egyrészt fikcionált a szöveg, mert regény; másrészt a történetek mesélésével a szereplők is fikcionáló aktusokat tesznek – olyan szövegkonstrukciót alkot, amely már teljességgel eltávolodik a valóság/referencia kérdéskörétől. Nem a szövegvilág vs. való világ oppozíciója a probléma, hanem az életvilágról való tudás lehetősége lesz a tét. Már nem az a kérdés, hogy amit olvasunk, az lehetséges-e, létezhet-e, hanem az, hogy egyáltalán minek alapján állíthatjuk valamiről azt, hogy létezik. Erre kínál választ Albertine és Fridolin élménye.

A szövegben a két főszereplő fikcióbeli és szövegvilágbeli helyzete eltérő jellemzőkkel ragadható meg. Egyetemes alaphelyzetnek kell tételeznünk a szöveg horizontját, a szöveg világát, amely a szövegen kívüli valóságtól élesen elhatárolandó. A regény női főhőse, Albertine, a feleség, a szöveg teremtett, fiktív világában álmodik, álmával pedig az amúgy is fikcionált világban (a szöveghorizontban) újabb fikciót „hajt végre”: álmában megcsalja és sorsára hagyja férjét, Fridolint. Albertine álmát – miután azt a feleség elmesélte – férje, Fridolin, valósként kezeli, és az elmesélt álombeli élmények teljesen eltávolítják feleségétől.

De míg Albertine álmodik, mi történik a férj életében? Fridolin a szövegben, azaz a fikcióban, a felesége álmához hasonló eseményeket él meg, azaz Fridolin kalandja a felesége álmával szemben már eleve valósként értelmeződhet. Mégis azt kell megállapítanunk, hogy ugyan látszólag különbség van a két szereplő kalandjainak fikcionalitása között: Albertine mindent csak „álmodott”, Fridolin pedig mindent „megélt”, voltaképpen semmi különbség nincs, pusztán a narráció jellegében van eltérés. A két szereplő jól érzékelteti a „mintha” élményt: Albertine kalandja fiktív, Fridoliné pedig „mintha” valós lenne. Az amúgy fiktív környezetben,

a regényben, felesleges a valóság látszatát hangsúlyozni, mert a szöveghorizont értelmetlenné teszi mindezt, nem az igazság kérdése a tét. Bármelyik szereplő kalandja csak akkor válik a másikká számára izgalmassá, amikor elmesélik egymásnak az eseményeket, tehát amikor kimondják egymás előtt, azaz megszövegezik kalandjaikat. Fridolin („mintha”) valóságnak mutatott kalandorozata Albertine számára nem is létezik, csakúgy, ahogy Albertine álma sem létezik Fridolin számára addig, amíg narrációs struktúrát nem kap, azaz elmondják. Mindebből származhat még az a logikai következtetés is, amely azt állíthatja, hogy Albertine álma mögött csakúgy egy megtörtént cselekménysor húzódik – csupán az olvasó számára közvetlenül nincs közvetítve, nem követték nyomon, és az omnipotens(nek hitt) elbeszélő sem számolt be róla. Fridolin kalandjai – amelyek ráadásul még álomszerű elemekkel (pl.: megdöbbentő jelenetek, gyors váltások, el- és feltűnések, tér-idő érzékelhetetlensége) is tarkítva vannak – mindig éjszaka történnek, amikor felesége saját álmát álmodja.

Tehát a fikcionáló aktusoknak van egy radikális konstruktivista oldaluk is. A fikció nemcsak eltávolító hatású, nemcsak a nem-valós látszatának létrehozását szolgálja, hanem a szelekció-kombináció eszközeivel új világot is teremt.

A regény játékot játszik, kegyetlen játékot. No de kivel? Ezúttal ennek az „életveszélyes” játéknak résztvevői nemcsak a szövegbeli szereplők – akiket életveszélyesen megfenyegetnek, elhurcolnak vagy éppen megölnek (talán, mert nem biztos) –, hanem az olvasó maga is. A játékosan disszeminálódó, valós és fiktív határokat át- és visszalépő narrációval nehezen boldogul a befogadó. A harmónia a regény szereplői között, a fikció keretein belül visszaáll: a házaspár a regény végén egymás karjaiban újra boldogságra lel, ám a kimondatlan dolgok miatt a befogadói horizont kíváncsisága kielégítetlen marad. A felvillantott képek ködösek,

álomszerűek, a bizonytalanságok megsokszorozódása, a szereplők kilétének ismeretlensége – nem tudjuk meg, kik vannak az álarcok mögött, ki volt az áldozatkész nőalak, hova lett a prostituált, mi zajlott a jelmezkölcsönzőnél stb. – hermeneutikai nehézségek elé állítják az olvasót. A szereplők lezáratlan narrációs konstrukciói azt az érzetet keltik, és annak a lehetőségét kínálják, hogy az olvasó leegyszerűsítve kimondja és megnevezze a kimondatlan, elhallgatott titkokat, megkeresse a megfelelő szereplőt, összefüggésekre bukkanjon. A befogadói horizont befejezi és kiteljesíti a narrációs struktúrát, hogy csökkentse a kognitív disszonanciát. Mindebből az olvasóra nézve az következik, hogy ha a tudást ő is meg szeretné szerezni, akkor a tudás végett befogadói szerepében ő maga is narrációs struktúrákat kreál, beindul a hermeneutikai aktivitás.

A határátlépések sorozata azt eredményezi, hogy a fikcióképző aktus mindent jellé változtat. Ennek a jelnek a lokalizálása az említett metafizikai térhez kapcsolódó rendszerben történhet, amelyhez – szövegen kívüli vonatkoztatási mezőként – egy újabb (egyetemes?) jelrendszer kapcsolható, ez (lehet) a kultúra szignifikációs rendszere. A kultúra létezése vagy nem-létezése csakúgy nehézségeket vet fel, mint a nyelv vizsgálata: egzakt rámutatással nem tárható fel. A kultúra mindenhol ott van/ott lehet, mindent befolyásol, de szubsztanciája megragadhatatlan, csak permanens jelölő szerepe működik, mindent jellé változtat. De mi lehet a jel szubsztanciája? A jel szubsztanciája egy olyan *causa sui* entitás, amely egyéb szubsztanciális lehetőségekre is alkalmas: ez a *test*. A *test* mint *causa sui* entitás – a fentebb már részben elemzett – Schnitzler népszerű – főleg a filmes változatnak köszönhetően azzá lett (*Eyes Wide Shut – Tágra zárt szemek*¹¹⁹) –

---

¹¹⁹ *Eyes Wide Shut*. Rendezte: KUBRICK, Stanley (1999). Szereplők: CRUISE, Tom– KIDMAN, Nicole)

regényének egy jelenetében – de akár az egész regényben – allegorikusan észlelhető. Fridoline, Bécsben élő orvos, útnak indul az éjszakába, hogy egy agonizáló betegét meglátogassa. Feleségét, Albertine-t otthon magára hagyja. Fridoline elvetődik egy éjszakai orgiára, ahol kiderül kívülállósága, ám egy ismeretlen nő, akinek – mint ahogy mindenkinek – arca maszkkal el van takarva, de teste teljesen meztelen, önmagát feláldozva kiváltja Fridoline-t. Az orvos másnap megmentőjét keresve azt a hírt olvassa, hogy Dubieski bárónő az őt megmenteni akaró orvosok minden igyekezete ellenére meghalt. Fridoline a hullaházba siet, ahol a megmentőjének vélt nőt látja az egyik boncasztalon – ezúttal maszk nélkül. Viszont arra a kérdésre, hogy valóban ő lenne-e előző éjszakai megmentője, nem tud egyértelműen válaszolni. Ekkor már csak a nő *testét* látja, maszk nélkül, így láthatja az arcát is, de valami mégis hiányzik belőle, hiányzik belőle mindaz, ami korábban többé te(he)tte, noha korábban is maga a teste volt a „cél” Fridoline számára, a testiség intenzitása, a hedonizmus utáni vágy hajtotta őt arra a titokzatos éjszakai orgiára, ahova illetéktelenül és hivatlanul lopózkodott be, és vélhetőleg a nő önmagát feláldozó büntetése is a test(e) ellen irányult. Ám mégis mekkora a különbség a két test között. Talán a test halála után távozott volna belőle valami metafizikai tartalom, amelyről korábban nem tudott Fridoline, hanem csak vágyott utána, de még nem is tudta, hogy mire vágyakozik. A nőt halálában, maszk nélkül nem ismerte föl, „*lehetett egy tizennyolc éves lány, de ugyanúgy egy harmincnégy éves nő arca is*”¹²⁰. Így az iseri terminológiát használva a valós és a fiktív közötti bizonytalan és kritikus határmezőt az imaginárius formánélkülisége és formakényszere valósítja meg, ahol viszont mindkét pólus a másiktól függő, determinált. A báli jelenetben a testet részben elleplező szándék (maszk, lepel) a test fiktív jellegét mutatja, míg a hullaházi jelenet

---

¹²⁰ SCHNITZLER, Arthur: *Tágra zárt szemek: álmovella*. (ford: NYÁRSIK Beáta) Kalligram, Pozsony. 2000. 118. o.

a kendőzetlen valóságot mutatja föl, ám azzal már nem lehet mit kezdeni, az a fikció misztériumától meg van fosztva. A teljes feltárulás, leleplezés a gesztus halálát jelenti. A hullaházi test a teljes valóság látszatának van kitéve. A *test* az imaginárius dimenzióban imagináriussá válva a fikció és valóság közötti *határátlépés eszközüvé* válhat. A *test* imaginárius jellegének hangsúlyozása pedig a *test* irodalmi folyamatokban betöltött szerepének univerzális kvantor jellegét mutathatja. Itt csak röviden kívánunk utalni a regény filmes adaptációjára, ahol a regénnyel ellentétben és az irodalomban megvalósítható képzetes tartomány és valós tartomány közötti testi ballanszírozás nem ilyen „szépen” megoldott. A filmben szereplők kiléte nem kérdéses, hiányzik az értelmezést/megértést nehezítő elleplező gesztus, amely az irodalomban a vizualitás hiánya miatt talán „könnyebben” megtehető. A film nyílt önfeltárukozással dolgozik, amely viszont a testiséget, azon belül is a szexualitást reprezentálja felül.

A *test* egyrészt a valóság, másrészt a fikció attribútumait hordozza. A *test* olyan érintkezési pontokat jelöl ki, olyan pontok potenciális hordozójává válik, amely a valóság és a fikció imaginárius kapcsolódását valósíthatja meg. Részben ugyanezt a rendkívül izgalmas és bizonytalan határfelületet tematizálja Poe novellája is, ahol a *test* a (valós) létezésbe vetett hitet disszeminálja önmaga határainak átlépésével.

Az Edgar Allan Poe: *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban* című novella/elbeszélés már címében elhárítja annak ódiumát, hogy a *test*ről nyilatkozzon. Így inkább kóresetről, azaz valamiféle spirituális, műveleti, dinamikus problematikát érint, semmint a *test* fiziológiás elváltozását. A kóreset elnevezés eltávolítja a beteget betegségétől, és az orvos pusztán a jelenséget láthatja a *test* megnyilvánulásaiban. Ugyanezt az objektív tudományosságot hangsúlyozza a

címben szereplő *tényszerű* jelző is. Poe szövege (látszólag) nem az emberi testről, az azt körbeövező bizonytalanságról beszél, hanem Valdemar úr kóresetét, betegségét veszi górcső alá. Ez a (látszólagos) intenció elfed(het)i a szöveg egyéb kódjait, konnotációit. Poe szövege az egzisztenciális bizonytalanságról szól (a szó filozófiai értelmében), amely a javarészt liberális értékrendet képviselő Amerikában társadalmilag talán nem a legpreferáltabb nézőpont, hiszen a lehetőségek hazája nem a semmibe foszló ember képét vizionálta, hanem inkább az erőtől duzzadó hős amerikai; ellenben a misztikus, különleges halálélményt izgalmas romantikus témának találhatta. Így Poe népszerűsége a halál bemutatásával lehetett releváns a kortárs amerikai próza recepciójában, illetve francia (baudelaire-i) közvetítéssel európai recepciójában.

Tehát, ha inkább a geo-kulturális hatásokat vizsgáljuk, akkor meglepő lehet, hogy az individuumot felnagyító, individuális szerepeket (túl)hangsúlyozó Amerika hogyan „engedhetett teret” ilyen jellegű, egzisztenciális bizonytalanságot mutató, novella születésének.

A Poe-szöveg valamilyen kódolt tartalmat hordoz.¹²¹ A szöveg valamit elfedni szándékszik, illetve a releváns(abb) tartalom a felszíni kód alatt rejtőzik. Ennek a feltörése hermeneutikai munkát igényel. A hermeneutikai törekvések elsődlegesen a szöveg felszíni kódjainak dekódolására törekszenek. Mindez nélkülözhetetlen azért, hogy a szöveg elfedni szándékolt jelentésmezejéhez is eljussunk. Tehát a hermeneutikai művelet addig tart, amíg a szöveg „felszíni”

---

¹²¹ Módszertanilag szeretnénk elkerülni azt a csapdát, miszerint minden szöveg valamiféle kódot hordoz, de azt a strukturáló szubjektum az evidens nyilvánosság elől el akarja rejteni. Fogadjuk el, hogy a szöveg elméletünkhöz úgy illeszkedik, hogy az egy „strukturáló szubjektum nélküli strukturált struktúra” (Vö. BOURDIEU, Pierre: *Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához*. In.: *A kultúra szociológiája*. Szerk.: WESSELY Anna. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest. 1998. 175. o., amelyben a strukturális aktivitás a jelen értekezés elmélete felől érkezik.

jelentését megértjük, majd a megértés helyét átveszi a kétely, illetve a dekódolt megértés konnotációja.

A szöveg a „delejezés” misztikumára helyezi a hangsúlyt, így a misztikusnak ígérkező delejező aktus meglepő természetességgel van jelen a szövegben, annak okkultságát a szöveg szereplői – a tudomány képviselői közül egyik orvos és orvostanhallgató sem – nem kezelik problémaként. A relatíve nagy hatalmi potenciállal rendelkező szereplők így könnyedén legitimálhatják a valójában inkább csak vélelmezett és tudománytalan módszert, ezáltal a Monsieur Valdemar testé(be)n bekövetkező, végbemenő változásokat törvényszerű kauzalitásba hozzák a delejezéssel. Az ok–okozati viszony szintiszta logikája elfedi a delejezésbe vetett hitünk (mármint az olvasó) kezdeti bizonytalanságát, illetve a furcsa változások révén hajlamosak vagyunk még magyarázatainkban is inkább a bizonyítatlan transzcendenciát elfogadni, még akkor is, ha ez valódi megértést nem jelent. A kognitív disszonanciát egyszerűbb, kényelmesebb a misztikum világával kezelni, sem mint interpretációk ismétlésével feloldani – vagy a megértést elhalasztani az újabb és újabb újraolvasásokig. A „hogyan?” kérdése a szövegben megválaszol(hat)atlan. De talán éppen hogy ez a színlelt hétköznapiság, azaz a delejezés metódusának mindennapi voltát mutató attitűd az, amely elfedni látszik valami mást. A delejezési metódus a Monsieur Valdemar testé(be)n bekövetkező/végbemenő változásokat csak és kizárólag önmagának, a delejezés műveletének tulajdonítja. Ez a szándék eltűnteti – a szöveg legvégén szó szerint is – magát Monsieur Valdemart, az embert, mindazt, *ami* (és nem aki) Valdemar volt. Valdemar kóresetének leírása a fizioológias változásokra koncentrál, és éppen a delejezés okkultizmusával nem számol, azaz tipikusan nem verifikálható, hanem csupán teoretikus státuszát kezeli, holott éppen ezáltal kellene a szöveg

jelentésdekódolásának a nyelvire, a szakrálisra, a transzcendensre, a misztikumra összpontosítania. Tehát éppen a szöveg hermeneutikailag fellelt eredményének – azaz: lám, mire képes a delejezés – kifejtetlensége fedi el, vagy éppen mutatja fel a szövegnek kód mögötti üzenetét. A szöveg intertextuális olvasatában angolszász, de kontinentális hagyományokat is megidézhethet a szöveg: hamleti magasságokba emelkedik azáltal, hogy Valdemar helyzete a „*lenni vagy nem lenni*” problematikát evokálja. Hamlet tudata Monsieur Valdemaréhoz – vélhetőleg – hasonlóan működött. Hamlet közismert és emblematikus monológjában nem tudta eldönteni, hogy az életet vagy a halált válassza. Életében (a szellemként megjelent) apja parancsát kellene teljesítse, a haláltól pedig fél, mert az „*nem ismert tartomány*”¹²². Csakhogy a hamleti gesztus is elfedi azt a nyilvánvaló explicit tényt, hogy Hamlet tud(hat)ja, mi van a halálon túl, hiszen találkozott meggyilkolt, szellemként visszatérő apjával. Így ha ezt tudjuk, és ezt természetesen Hamlet is tudta, a hamleti probléma átértékelődik, és Hamlet kérdése már nem az elmúlás dilemmája lesz, hanem az *identitásé*, a testi létezésé és a testetlen létezésé. Hamlet talán inkább attól félhet, milyen a létezés *teste nélkül*. A félelem a túlvilágtól, félelem a vallásos dogmáktól csak felszínes megtévesztés, álca, kommunikálható üzenet, amellyel elkendőzi tényleges aggodalmát. Valdemar – most már mondhatjuk – hamleti küzdelme, dilemmája a létezés manifesztálható feladása vagy elfogadása, az identitás problémája. Monsieur Valdemar kóresete a logocentrikus létezés, a szövegimmanens létezés irodalmi cáfolata, ahol Valdemar heroikus küzdelme a lét és a nem-lét között úgy ingadozik, hogy testi létezésével a nem-lét tüneteit produkálva létezik, majd testének megsemmisülésével a teljes nem létezés ideálját valósítja meg: „*Mert amint sietve folytattam a delej simításokat, a szenvedő nyelve mögül - s egyáltalán nem az ajkáról*

---

¹²² SHAKESPEARE, William: *Hamlet*. (Ford.: Arany János) In. SHAKESPEARE, William: *Öt dráma*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1989. 251. o.

felszakadó "halott! halott!" kiáltások közepette, egyszerre az egész alkata, egy pillanat alatt, vagy annyi sem kellett: összeesett, elmállott, pontosabban szétrohadt a kezemben. Az ágyon, ott a jelenlevők szeme előtt, szinte folyósan, ott feküdt egy halomban az undorító lucskok”¹²³

Schnitzler novellájában azt láthattuk, hogy a szövegek narrációinak tétje lehet a test, amely a valós és a fiktív dolgokhoz való hozzáférést biztosíthatja. Itt a test adja azt a határátlépő modus operandit, amely a dimenzióális különbségeket összeköti.

Poe elbeszélése annyiban tekinthető a test-referenciális olvashatóság emblematikus szövegének, amennyiben Monsieur Valdemar halála és teljes megsemmisülő eltűnése a létezés tárgyiasult dimenziójára és a nem-létezés testetlen dimenziójára utal, avagy a létezés a test és a test a létezés függvénye.¹²⁴

---

¹²³ POE i.m. 471. o.

¹²⁴ Vö. BARTHES, Roland: *Egy Edgar Poe-mese textuális elemzése*. In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. (Szerk.: BÓKAY Antal – VILCSEK Béla – SZAMOSI Gertrud – SÁRI lászló) Osiris Kiadó, Budapest. 2002. 137-153. o.

5.2. TESTÍRÁS

A test medialitásának akár speciális változataként is kezelhetjük a testírást. (Itt szeretnénk megjegyezni, hogy az általunk használt *testírás* terminust élesen külön választjuk a test írásának fogalmától, és elemzésünkben nem a feminista kritika fogalomhasználatával élünk.)¹²⁵ A test író és írható felülete olyan modalitás, amely a testet szövegszerűvé teszi, ezáltal irodalmi diszkurzusok tétjévé válhat. Ugyanakkor nemcsak az írhatóság lesz kérdéses, hanem a testre írt szöveg „kibetűzése”, kiolvasása is, amely részben testi szenzorokon, idegeken keresztül történik, másrészt pedig permanens jellegű is egyben, hiszen a testre írt szöveg csak nehezen változtatható meg.

5.2.1. KAFKA: A FEGYENCGYARMATON

A test főszerep mivoltát Franz Kafka: *A fegyencgyarmaton*¹²⁶ című novelláján keresztül illusztrálhatjuk. A Kafka-szövegeket meghatározó metaforikusság és többértelműség¹²⁷ lehetővé teszik a szöveg testi oldalról közelítő olvasatát is, mindemellett a szöveg értelmezési lehetőségei természetesen más gyakorlatot is követhetnek. Kafka szövegében a választott helyszín a fegyencgyarmat, egy sziget, távol Európától, ahol az Utazónak a tiszt egy különleges gépezet működését kívánja részletesen bemutatni, és saját eszmerendszeréről, saját nézeteiről szeretné az Utazót meggyőzni, hogy ezeket az eszméket közvetítse a fegyencgyarmat jelenlegi parancsnokának. A tiszt olyan gépezet működését ismerteti nagy alaposággal az Utazónak, amely különös kegyetlenséggel és lassú kínszenvedéseken keresztül, de

---

¹²⁵ Vö. IRIGARAY, Luce: *A test írása: a l'Écriture feminine megértése felé*. In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. (Szerk.: BÓKAY Antal – VILCSEK Béla – SZAMOSI Gertrud – SÁRI Iászló) Osiris Kiadó, Budapest. 2002. 491-502. o.

¹²⁶ KAFKA, Franz: *A fegyencgyarmaton*. In: KAFKA, Franz: *Az átváltozás*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002.; KAFKA, Franz: *In der Strafkolonie*. In: KAFKA, Franz: *Erzählungen*. Kónemann Verlagsgesellschaft mbH. 1995. 149-183. o.

végeredményben kivégzi a korábban bűnösnek nyilvánított áldozatát – olvashatjuk a szöveg felszíni struktúrájából, anélkül, hogy mélyebbre látnánk a szövegben. Gondolatmenetünk szempontjából a novellából számunkra nem az ítélet jogossága avagy teljes alaptalansága a kérdés, sem nem a kivégzési mód kegyetlensége, hanem a gépezet működési elve és az ahhoz kapcsolódó elméleti komplexum, még ha az oly barbárnak tűnik is. Megjegyezzük, elképzelhető, hogy a működő gépezet brutalitása csak az európai (civilizált? – nyugati?) ember számára tűnhet annak, ám a bemutatott fegyencgyarmat valamilyen szigeten van, távol Európától, más szabályokkal és vélhetőleg fegyencekkel, ennél fogva nem a polgári szabályok, jogi paradigmák vannak itt érvényben, ezért az itt élők akár olyan más társadalmi normák alapján élhetik életüket, amelyben a kegyetlen brutalitás mindennapi is lehet. Ez a kérdéskör akár a posztkoloniális diszkurzus¹²⁸ lehetőségét is felvetheti a kafkai szöveggel kapcsolatban – bizonyítva a kafkai szövegek értelmezhetőségének sokoldalúságát.

Hogyan működik a gépezet? Mi a gép működésének elméleti alapja? A gép az elítélteken a büntetést hajtja végre. Büntetésül az elítéltnak a bűnét a szerkezet „ráírja” az elítélt testére, pontosabban: beleírja a testébe. Az elítéltet felfektetik a vattaágyra, kezét-lábát leszíjazzák, szájába pedig szörpamacs kerül, hogy ne kiabáljon, mert azzal megzavarná az ítélet-végrehajtás műveletét. Miután így elhelyezik az elítélt testét, arra ráereszkedik az úgynevezett borona, amelyben apró mozgó tűk vannak elhelyezve, és valójában ezek végzik az írást, illetve bevésést úgy, hogy beleszúródnak az elítélt testébe, és a borona rázkódásától ott kissé elmozognak. A tűhegyek mellett egy másik tűből víz folyik a testre, hogy a ráírt szöveg rögtön láthatóvá is váljék. A szöveg, a büntetés szövege, amelyet ráírnak az elítélt testére,

---

¹²⁷ Vö. KÁLLAI R. Gábor: *Kafkománia*. Criticai Lapok Alapítvány, Budapest. 2004. 12. o.

¹²⁸ Vö. *Bevezetés a posztkoloniális diszkurzusba*. (Edward W. SAID Christoph BURGMERnek adott interjúja). In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. (Szerk.: BÓKAY Antal – VILCSEK Béla – SZAMOSI Gertrud – SÁRI László) Osiris Kiadó, Budapest. 2002. 602-613. o.

egy papírlapon szerepel, amelyet a gépezet megfelelő részébe helyeznek, és az onnan rámásolja azt a testre. Az írás (büntetés) folyamata hat órán át tart, és a hatodik órában jut el az elítélt addig a heurisztikus pillanatig, amikor már „sebeivel betűzi ki” az amúgy a papírlapon szereplő írást, amelyet szemével sosem látott. Miután az elítélt kibetűzi a szöveget a testével, és megérti annak üzenetét, a gépezet felnyársalja (már nincs szükség a testre), majd a holttestet egy gödörbe löki. Fontos, hogy ezt az írást a kívülálló Utazó szabad szemmel nem tudja elolvasni, nem lát a papíron semmi mást, csak kusza, egymást útvesztőszerűen keresztező vonalakat, nem tudja elolvasni a szöveget. Tehát a hagyományos olvasói stratégia – az Utazó esetében (aki – bekapcsolva a posztkoloniális diszkurzust – a Nyugat reprezentánsa is lehetne) – csődöt mond. Egyedül a tiszt az, aki magát beavatottnak véli, aki látja, olvasni tudja a szöveget. Viszont helyzete igazán autentikussá csak akkor és azáltal válhat, amikor hirtelen, de nem logikátlanul, felfekszik a gépezetre, és saját magán hajtja végre az ítéletet, és a gép őt magát koncolja fel, széttrancsírozza a borona sok apró kis tűhegye, miközben azt írja a tiszt testére, hogy „*Légy igazságos!*”.

Úgy tűnik, a novellát értelmezve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szubjektum halála – a szöveg szintjén – bekövetkezett, a testi dimenzióktól független szubjektum nem létezik (ld. Poe elemzett novellája). Testbe hatoló szövegértelmezésen kívül más értelmezés nem lehet működőképes, eredményes. A fegyencgyarmat társadalmi rendje csak így, „húsba vágó” üzeneteken keresztül tartható fenn. A megértés csak a testi valóság közvetítésével következhet be, a hermeneutika elméleti irányultsága vagy szubjektumfelfogása működésképtelen – a fegyencgyarmat világában. A hatalom, a fegyencgyarmat vezetése, akaratát az emberi testeken végrehajtott erőszakkal képes biztosítani. A hatalom természete, jellegzetessége, hogy textuális üzeneteket fogalmaz meg, és ezeket a szövegeket a

testen gyakorolja. Mintegy a radikális textualitás és a profán erőszak keveredése az, ami megvalósul a sziget szervezetében. Egyszerre olvashatjuk a karkai szövegben a (poszt)strukturalizmus kedvelt szövegcentrikusságát, azaz: minden szöveg és minden szövegszerű. Ugyanakkor a „nagy” szövegszerűség mellett a szövegáthatás biztosítása csak archaikusnak ható, barbár eszközökkel (nem szövegcentrikus, hanem testi értelemben kontextualizált „szövegeszközökkel”), ahol a test a kontextus valószínűsíthető meg: testbe vájt szöveggel, bőrbe vésett feliratokkal.

A karkai fegyvergyarmat büntetésvégrehajtási-eljárása nagyban hasonlít a jelenkor divatos tetoválásra. Nemzetközi kutatások igazolják, hogy a tetoválást a Föld minden részén ismerik, így univerzális, kultúrafüggetlen jelenségként kezelhető.¹²⁹ A tetoválás során az ember bőre alá apró tűszúrásokkal festéket juttatnak, ezzel a tetovált testére írja azt a gondolatot, képet, amely az ő szubjektumához(?) markánsan kapcsolódik, kifejezi világlátását. Nagy különbség azonban, hogy míg Kafka elítélte nyilvánvalóan nem önként vetik alá magukat a „ráírásnak”, addig a mai tetováltak saját elhatározásból vállalják a feliratozást, ezzel bizonyos mértékű autonómításukról, és (már) nem valamilyen hatalmi rendszernek behódolva cselekednek.¹³⁰ Mindez felerősíteni látszik a jelenkori test önállóságának, a testi önrendelkezésnek a kérdéskörét. A tetoválás kétségtelenül fájdalommal jár, így az egyén már a fájdalom tekintetében is maga dönthet, szabadon rendelkezik testével. A másik és talán még jelentősebb különbségtétel, hogy a novellában a tiszt elítélte, akiken végrehajtják az ítéletet, egytől egyig belehalnak a testükbe vésett szövegbe – még ha ez a megállapítás képzavaros is. Ezzel szemben ma már a

---

¹²⁹ BALÁZS Géza: *Tetovált szövegek*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke és MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 1994. 6. o.

¹³⁰ Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy bizonyos szervezetek (börtönök, katonai szervek) rákényszerítik (rákényszerítették) tagjaikat, hogy testükre tetováljanak bizonyos jeleket. Koncentrációs táborokban számokat tetováltak a fogvatartottakra, amely az azonosításukat szolgálta,

tetoválások sem tartósak, plasztikai műtétekkel eltávolíthatók, vagy bizonyos idő elteltével felszívódnak, és ugyanígy az egyre divatosabb testfestészet (például az arab világból származó henna) is idővel múlandó írássá lesz, lekopik, eltűnik a bőrfelületről, ezzel mintegy palimpszeszt-jelleget adva magának a testnek. Így bármikor újraírható, valamilyen más szöveggel tarkítható a test felülete.

Az Utazó az eddigi európeér, nyugatos, a tiszta éteri szubjektumban hinni tudó gondolkodó, a nagy Interpretátor figurája, aki a saját szubjektumán kívül eső életvilág elfogadásának lehetőségét nem tudja megérteni, idegenkedik annak bármilyen befogadásától. Távolságtartásának kifejezése az a gesztus, ahogy csónakjával elrúgja magát a szigettől, nem változtatva annak barbár karanténvilágán. Ugyanakkor ez az eltávolodó-eltávolító gesztus akár testi megnyilvánulásként is értelmezhető akkor, ha az Utazót a nagy nyugati civilizált Interpretátorként értelmezzük, aki mint idegen testet, úgy taszítja el magától ezt a lehetőséget, a fegyencgyarmat életvezetési stílusát, *abjektálja* a fegyencgyarmati viselkedésmódot, társadalmat, és betegesnek, aberrálnak titulálja azt. Az Utazó képviseli az egészséges, normális testet, amely kiveti magából a selejtet.

A kafei szöveg arra mutat rá, hogy a test funkciója kettős. Egyrészt a hatalom vagy bármilyen intézmény, autoritás stb. oldaláról jelek, *üzenetek írhatók a test felszínére* (ténylegesen és metaforikusan), azaz a kommunikáció (így az irodalmi kommunikáció) iránya, csatornája, az üzenet hordozója a *test*. Másrészt viszont az értelmezés, megértés, *befogadás lehetőségére csak a testi szenzorokon keresztül* van lehetőség, a szövegek, testre írt textuális üzenetek a test médiumán keresztül juthatnak el az értelmező szubjektumhoz. Dolgozatunk további elemző-értelmező részében megkíséreljük, hogy a *testet*, mint kulturális és mint biológiai

---

ezzel identitásuktól is megfosztva az egyéneket, mert őket csak a testükre írt számként „nevezték”, tartották nyilván.

manifesztumot az irodalmi szövegek szövegszerúségéhez és az irodalmi szövegek értelmezéséhez mint kezelhető, a fikcióval, a fikcionáló eljárásokkal szorosan összeműködő *univerzális kvantort* határozzuk meg. A test (potenciális) univerzális kvantor szerepének egy lehetséges változataként Parti Nagy Lajos kötete, a *grafítnesz* említhető, ahol a test tematikus szervező elem, illetve a recepciót segítő lehetséges eszköz.

5.2.2. PARTI NAGY LAJOS: *GRAFITNESZ*

Parti Nagy Lajos verseskötete (*grafítnesz*¹³¹) címében olyasvalamit ígér, ami részben idejétmúlttá, részben pedig aktuálissá teszi a kötetet (gondolunk itt egyrészt a grafitceruzára, az íróeszközként meglehetősen elavultnak gondolt szerszámra, valamint a *graffitik*¹³² festékszóróira is asszociálhatunk, mint modern „íróeszközökre”). A kötet irodalomtudományos szempontból sem a regnáló paradigma igényeinek kíván teljes egészében eleget tenni. A „paradigmán kívüliség” ott látszik megragadhatónak, hogy a cím elsősorban a szövegszerúséget, az írást, mint a szubjektumot kirekesztő elemet részesíti előnyben, és a kulturális olvasat lehetőségét, annak egyik speciális dimenzióját, csak részben teszi tematikussá. Mindamellettt hogy tudjuk, a kötet elsősorban az írást és a szöveget, annak szükségszerű létezését tartja lényegesnek, meg kell jegyeznünk, hogy a graffitisek diszkrét megidézésével a posztkulturális diszkurzus egy jellegzetes szubkultúrájának világát is idecitálja. Akár az a kérdés is felmerülhet, hogy a dolgozatunkban már említett retorikai fordulat, valamint posztkulturális tematika az irodalomban még mindig csak a „várandóság” állapotában van-e, nem pedig a serdülő-ifjú korszakában, és a jelen pillanatban egyszerre hat a szövegszerúség és a posztkultúra

---

¹³¹ PARTI NAGY Lajos: *grafítnesz*. Magvető, Budapest. 2003.

„elsőbbsege”. Azaz: a dekonstrukciós, szubjektumot „legyilkoló” szövegek mintha kihálóban lennének, helyettük pedig inkább a specifikus (szub)kulturális bázissal rendelkező szövegek újraéledése érvényesül. Parti Nagy Lajos kötetének címe – *grafitnesz* – azt a lehetőséget sugallja, miszerint a jelen versekben az írás (a graffittal vagy festékekkel való bánás), mint „kondicionális produkció” jelentkezik. De oldjuk fel ezt az idegenszerű szintagmát: „kondicionális produkció” = az írás, a ceruza használata nyelvi izmosodást, erősödést eredményez, avagy az írás és a nyelv kondíció, erőnlét kérdése – szerzői oldalról, egyelőre.

A cím azt a kettősséget hordozza, hogy egyszerre mutat klasszikus vonzódást a ceruza grafitbeléhez, tehát költőnk mintegy ceruzával írja a verseit (azzal írja?), majd ezt „megfejeji” neologista szóösszerántásával, ahol az azonos szótagok összeolvasódnak, a ceruza mint íróeszköz neo-kontextust kap, és már a XX-XXI. század testkultúráját hívja életre, valamint a graffitit is asszociálja. Továbbgördítve a gondolatot, lírai szubjektumunk címadási gesztusával az általános iskola alsó tagozatának ceruza-feelingjét imitálja, amikor valóban kihívás volt az „elbunkósodó” ceruzával lehetőleg még mindig olvasható és félreérthetetlenül egyértelmű grafémákat a papírra rajzolni. Élményeinket így retrospektíve felidézve, és azokat Parti Nagy verseskötetével parallel olvasva, akár arra a megállapításra is juthatnánk, hogy valójában gyermekkorunk korai fázisában folytattunk igazán posztmodern írásmódot, „naiv posztmodern”-nek tűnő szerzőkként léteztünk azáltal, hogy a nem kellő alaposággal „fitneszelt”, „tréningezett” ceruzáinkkal – amelyeknek hegyezéséhez nem voltunk hozzászokva, valamint az írás összetett mozdulatsorát sem szokhattuk még meg – spontán módon csonkol(hat)tuk nyelvünket.

---

¹³² Miután a magyarban nem egyértelmű, hogy a köznyelv miként használja a kifejezést, itt az angol írásképet használjuk.

Parti Nagy archaizáló gesztusai több esetben olyanná teszik verseit vagy feltételezett költői intencióját, mintha József Attila modorában írná azokat. Ám tudjuk, hogy ez a „szándék” inkább az ismétlés alakzatából fakadó stílusértékkel rendelkezik, valójában ma már nem lehet úgy verset írni, ahogy azt annak idején például a Nyugatosok, illetve a XX. század eleji írók-költők tették, így természetesen Parti Nagy Lajostól sem ezt várjuk. A *grafítnesz* olyan költői téma- és formavilágok között egyensúlyoz, olyan világokat kapcsol össze, amelyek részben a szerzői, írói-alkotói szubjektum végét jósolják, részben pedig a (poszt)kulturális hagyományok (újra)felelevenítését szorgalmazzák. Tehát a szövegekben részben a cím által implikált szövegszerűség és a szövegek által felépített hagyományszerűség érintkezik egymással. Ennek az egyensúlyozó gesztusnak veszélye, hogy a nyelvi zsonglörködés a mélybe rántja akkor, ha nem tud témavilágában (poszt)kulturálisan (is) konstruktív elemeket megjeleníteni. Így a felmerülő veszély lokalizálható(nak látszik) a *Kacat, Bajazzo*¹³³ című versben, ahol a tanköltemény a „vers-fitness bajnokság időmértékes szekciójá”-ban is indulhatna tökéletes, ámde funkciótlan metrumaival. Mindez akár a *grafítnesz* kötet *demo*-anyaga is lehetne, jóllehet Kazinczynál és Berzsenyinél a klasszicista irány követése miatt evidencia volt az időmérték, Radnótinál pedig morbidnak tünne a hexameterek marketingeszközként való felhasználása. Így hagyománytörténeti oldalról tekintve Parti Nagy költészete inkább az öncélú „testiség”, a nyelv- és szövegtest fittségének felmutatására vállalkozik, teszi ezt tartalmatlan, „izom-agyú” vagy allegorikusabban: „metrum-agyú” versekkel.

A kötet – *grafítnesz* – egyharmadát kitevő *Őszológiai gyakorlatok*¹³⁴ azt az ironikus, groteszk kórház-hatást jelenítik meg, amit már ismerhetünk akár a jó pár

---

¹³³ Uo. 80. o.

¹³⁴ Uo. 141. o.

évvel korábbi Hofi-kabarék vagy éppen Fábry-show-k világából. Mindhárman jellegzetesen magyar kórház-egészségügy világot idéznek meg részben a mentalitás, részben a nyelv segítségével. Ezek a rövid és csak laza szállal összekapcsolódó, helyzetképeket megjelenítő írások egyrészt a tematikai azonosság révén kerülhettek egy ciklusba, a gyógyulás, a terápia néhány állomását hivatottak szövegvilágaikkal felmutatni. A lassú erőre kapás képei jelennek meg sorjában, de a jelenség természetéből fakadóan nem azonos kedvvel, lendülettel. Másrészt a „grafitnesz” a lábadozás egyes képeinek felvillantását szolgálja, miként erősödik, miként kapaszkodik egyes *nyelvi* lehetőségekbe az írói szubjektum, mindemellett miként csonkolja, milyen módon sérti a nyelvet, használja a nyelvet (egyelőre?) tökéletlenül. Így a referenciálisan talán beteg lírai én önmaga lábadozását *nyelvi* perspektívába helyezi, ezáltal összekapcsolódhat a szubjektív életvilág, valamint az írónak releváns szövegvilág.

A kórház-motívum kibontásával evidensnek tűnik, hogy alapjaiban a szöveg *nyelvi* világa mögött az élet igenlése, az élet ünnepként vagy vendégséggként való megélése húzódik. Mindez nagy természetességgel Kosztolányi Dezső líráját idézheti, de nem csak így hipotetikusán, hanem a szövegek szintjén is. A *Hajnali részegség*¹³⁵ közismert sorai kissé elferdítve, de többször visszaköszönnek: „*hisz minden este bál van nálatok*”; „*mégis csak egy nagy ismeretlen / urna vendége voltam*”. De a ciklus darabjaiban felfedezhető Ady Endre dekadens szerelme – egy kicsit másképp: „*egymás Colába behúzunk / s büfészünk az őszi avaron*”; vagy Babits Mihály és Berzsenyi Dániel – ráadásul egy versben: „*még odakenve száján csöppnyi rízsa / szemöldökén még ott a barna Lolli / de egy sikollyal színcsupaszra*

---

¹³⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Hajnali részegség*. In: *Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei*. Révai, Budapest. 1940. 418. o.

*húzza / ó jaj meg kell halni meg kell halni*¹³⁶. Az elmúlás-motívum egyik klasszikusa lehet József Attila, így természetesen a megidézett és rájátszatott versekből ő sem hiányozhat: „*cukor voltam / felolvadtam / az alkony tejében*”; „*kékítőt old az ég vizitkor*”¹³⁷. A magyar irodalom lírájának klasszikusain túl még Goethe-evokációt is találunk Parti Nagy zsonglörködései között, bár itt, a *Vándor éji dalának* átíratában lehet, hogy inkább a Varró Dániel által (de mások által is: Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Weöres Sándor) felmutatott fordítási lehetetlenség sajátos parafrázisát olvashatjuk: „*minden toaletten / csend ül / papír egy szálla se / lendül / éled az / esti domesztosz / nincs kosz / ne félj*”¹³⁸. Ezek a szövegek – és még számos egyéb is – a nyelvi együttélés és a kortalan nyelvi permanencia egy változatát teremtik meg, létrehozzák az elődökkel a nyelvi szinkronitást, amikor olvasás közben a nyelvi, stiláris evokáció és intertextualitás révén a szövegek folyamatosan *déjà vu* érzést keltenek, és kinek milyen, mekkora agymunkát jelent a szövegek dekódolása, a megidézett szöveg eredetijének felismerése. „Az iskolai klasszikusok nála úgy élnek tovább (gyakorta ferdítésekben, sor- és dallamtöredékekben), akárcsak Petőfi barguzinban.”¹³⁹ Ezért a fitness hatás átfordul, és már nem az alkotói szubjektum, hanem a befogadó számára válik jelentőssé a nyelvi kondíció kérdése, a nyelv immár nem csak „kondicionális produkció”, hanem egyre inkább „kondicionális interpretáció” kérdése. Parti Nagy Lajos lírai szövegei rövidségük miatt akár Örkény „egyperceseinek” sorába is léphetnek, hiszen tömörségük, nyelvi fogásaik, ötletességük, csattanós megoldásaik,

¹³⁶ PARTI NAGY Lajos i.m. 200. o.

¹³⁷ Uo. 165. o.

¹³⁸ Uo. 155. o.

¹³⁹ KESERŰ József: „*dallam s szöveg precíz tükördaraja*” (Parti Nagy Lajos: *grafitnesz*). In: KESERŰ József: *Mindez így*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely. 2009. 91-97. Keserű József megjegyzésében számunkra igazán az a motívum lehet izgalmas – dolgozatunk *test-referenciális* elméleti felvetése felől olvasva –, hogy miként írhatja felül az irodalomtörténet bizonyos kérdéseit a Barguzinban fellelt kvázi-Petőfi-(test)maradvány. Esetleg a szerzői test hollétének bizonytalanságával a szövegek új olvasatokat nyerhetnek?

nem hétköznapi rímtechnikájuk éppen a lelassított és gondolkodó olvasást–befogadást eredményezik. Parti Nagy szövegkezelő-szövegkonstruáló eljárásaihoz meg kell említenünk Németh Zoltán monográfiája¹⁴⁰ kapcsán – Polgár Anikót és Szilágyi Zsófiát idézve – a szövegek cento- és rászterszerű felfogását is, amelyek segíthetik Parti Nagy Lajos szövegeinek komplexebb kezelését, értelmezését. A cento eredetileg rongyokból összevarrt sazönyeget jelent, amely különböző költőktől származó szövegrészek összetoldását jelentő (antik) műfajjá vált. A rászterszerűség a szövegek fragmentáltságát és hálózatszerűségét mutatják egy végtelen rácsszerkezetben.

Parti Nagy szövegei arra az olvasói/szerzői kompetenciára mutatnak rá, amely – akár a testi izomerő – befektetett energiával, rendszeres munkával fejleszthető. A *grafitnesz* fittsége két vonalon értelmezhető: egyrészt az archaikus, grafitceruzás tréningek (értsd: olvasástanulás, iskolásévek) vonalán, másrészt az up-to-date, kortárs szövegek, gondolatok befogadásával. És e két vonalnak (régi-új) a befogadó számára a profán megértés lehetőségét a „testkultúra” metaforával juttatja el a szerző.

---

¹⁴⁰ Vö. NÉMETH Zoltán: *Parti Nagy Lajos*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 2006. 252. o.

5.3. A TEST(I) JELE(K)

A következő fejezetben a test különféle jel-szerű, jel-természetű helyzetét és szerepét vizsgáljuk egy olyan kortárs írónak a szövegein (Nagy Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*)¹⁴¹, amelyek az irodalmi kánonban ugyan eltérő reputációjúak, de a szövegekben felbukkanó tematikus, motivikus szempontok alapján alkalmasak lehetnek elméleti, *test-referenciális* vizsgálódásokra.

Nagy Koppány Zsolt kötetének elemzése során motivikus, *test-referenciális* interpretációt végzük a novelláskötet választott szövegein. A kötet két nagy fejezeti egységből egyaránt három-három történetet jelöltünk ki a bemutatás céljából: mindkét fejezetből az első novellát, a címadó novellákat (mindkét fejezetben a harmadik novella) és még egy-egy szöveget választottunk. A kötet darabjai eltérő aspektusok alapján elemezhetők, értelmezhetők. A többé-kevésbé szisztematikusan választott címek a kötet kompozíciós zártságára is utalhatnak, ezáltal egyfajta tudatos szerkesztés lehetőségére mutatva, de ezzel ellentétesen, a szövegek irodalmi értékelhetősége már nem biztos, hogy az arányos szerkesztettségnek megfelelő lenne. Bátorkodunk megtenni azt a kritikus(i) megjegyzést, miszerint a szövegek irodalmi színvonala nem egyenletes – mint ahogy erre a kritika is rámutat¹⁴². Így a vizsgálatra választott novellák elemzése sem törekednek az arányosságra, és nem a szövegek irodalomkritikai megítélése az elsődleges hanem inkább valóban a *test-referencialitás test-jeleit*, illetve a *testi jeleket* keresi a motívumok szintjén.

Nagy Koppány Zsolt kötetének elemzésében a test szemantikai szerepét kutatjuk, annak *jelölő* és *jelölt* szerepét vizsgáljuk a választott szövegeken keresztül. Több olyan szöveg szerepel a kötetben, amelyeknek egy lehetséges olvasatában a

---

¹⁴¹ NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007.

¹⁴² Ld. <http://www.litera.hu/object.9ee8a88f-09ca-43e2-95dc-e61dfd697cf5.ivy> (Utolsó hozzáférés: 2008. 05. 20.)

testnek tematikus szerepe lehet, vagy éppen szemantikai konnotációt kaphat, mert az a jel(test)–jelentés, jelölő–jelölt kapcsolatában értelmezhető, noha a szövegek gyakran élnek azzal az elleplező gesztussal, amely ennek a szerepnek primátusát elfedni igyekszik. A szövegek fokalizáltsága javarészt testi, de annak inkább szemantikai természetét mutatja, tehát a cselekmény és a narratíva, a szövegek felszíni struktúrája nem a testre irányul elsősorban, hanem a test medialitásának kulturális határfelülete révén működteti a novellák sztorijait. Ugyanakkor azt az értelmezői szabadságot is hangsúlyozni szeretnénk, miszerint a novellák más, például történelmi-kontextuális olvasatban is értelmezhető, élvezetes szövegek.

Nagy Koppány Zsolt novellái az olvasás emblematikusnak ható metaszövegeiként is felfoghatók – a *test-referencialitás* oldaláról. A szövegek nagy része az olvasást, az olvasói megértést, az olvasói stratégiákat, az olvasási folyamat elemeit (szöveg, befogadó, kód, csatorna stb.) tematizálják, és azok metaforikusan a kulturális kommunikációra vagy annak bizonyos elemeire olvashatók. A *Nagyapám tudott repülni* kötet a képtelenséget tényként állítja, ráadásul teszi mindezt ellenőrizhetetlen, múlt időbe helyezett tényként, amely mind a verifikáló, mind a falszifikáló eljárásokat egy egyszerű grammatikai szerkezettel (múlt idejű, vonzathatározói szerkezettel) keresztülhúzza, így a tudományos igényű ellenőrizhetőséget a szöveg már címadásával is negligálja. Maga a szerző is úgy nyilatkozik szövegeiről, amellyel a „mágikus realizmus” irányába „tolja” irodalmi produktumait, de egyúttal el is bizonytalanítja a fogalom definiálhatóságát illetően: *„Nyilván a konkrét, referenciális olvasat gyengíti az irodalmi értéket, de ugyanúgy érvényes, mint a vájtfülű kritikusi vélemény. Igény mindenestre van rá. Viszont: nem lehet ezekről a dolgokról úgy beszélni, ahogy a nagy elődök és kortársak tették – emlékezés, kritika, harc, perlekedés... El kell mozdítani az egészet egy olyan*

*mágikus realizmus*¹⁴³ felé (csodálatos ez a kifejezés, senki sem tudja, mit jelent pontosan, mégis mindenki él vele, és ekkor, csodák csodája, már tudják, hogy pontosan mit is jelent. Szóval értik, nem?)¹⁴⁴, amelyik lehetővé teszi a primér történelmi élmények szekundér feldolgozását, valami természetfeletti irányába való elmozdítását, vagy pedig – legyünk bátran mágikus realisták! – a szekundér történelmi élmények primér (irodalmi) feldolgozását. És ez már önmagában is groteszk meg abszurd.”¹⁴⁵ A kötet címe által az elbeszélés idősíkjához képest korábbra, a régmúltba helyezett és tényként állított képesség ellenőrizhetetlen lesz, misztikussá, meseszerűvé válik, ugyanakkor – elsősorban kereskedelmi szempontokból – akár kívánatos is lehet: „A mai, megfogyatkozott számú olvasói világban kénytelenek vagyunk valamilyen módon eljutni az olvasóhoz. Egyfajta marketing ez, ha úgy tetszik. De speciális marketing, hiszen mégiscsak egy szakrális térben, az irodalomban történik. Mármost az olvasó, főleg az a kevés, aki maradt, nem buta, nem lehet átverni. Tért kell nyitni neki, ahogy a költő ugyanerre felszólítja a sorsot. Ennek egyik lehetséges módszere az értelmezési kör tágra zárása, hogy ilyen kubrickosan fejezzem ki magam. A másik az, ha lehetővé tesszük számára, hogy ne csak értelmezzen, hanem játsszon, szórakozzon és felfedezzen. A harmadik pedig, amelyik alapján cáfolja az első kettőt, az, hogy nem beszélünk úgy róla, mint valami szellemi fogyatékos gyerekről, akit mi most éppen jókedvre próbálunk deríteni, hanem komolyan vesszük, partnerként, na tessék, megint marketing, pszichológia, vagy valami flancos új tudomány, próbáljuk kezelni.”¹⁴⁶ A lehetetlen állítása a befogadóban kíváncsiságot kelt, ugyanakkor feloldása csak a cím által kijelölt regiszterben történhet meg. A szerzői referencia pillanatnyi bevonása után, de

---

¹⁴³ Kiemelés tőlem. (H. M.)

¹⁴⁴ Más kérdés, hogy a mágikus realizmus értelmezését Bényei Tamás elvégezte: ld. későbbi lapokon.

¹⁴⁵ http://www.barkaonline.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=397&Itemid=2 Utolsó hozzáférés: 2008. 05. 20.

azt rögtön magunk mögött hagyva, a szövegek strukturális elemeiben keressük azt a referenciális mezőt, azokat az érintkezési pontokat, amelyek segítséget adhatnak a szövegek dekódolásához. Hogy valakinek a nagyapja egykoron tényleg tudott-e repülni, azt mi vajmi nehezen tudjuk megmondani, mindenesetre, megindulhat a naiv olvasóban egy bizonyos gondolatfolyam, amely azt kutatja, van-e, lehet-e az állított képességnek reális alapja, vagy hogyan tudja az olvasó önmaga számára mindezt kezelhetővé tenni, illetve mivégre állít a szöveg efféle képtelenséget, vagy netán „mágikus realista” dimenzióba helyezett krisztusi képességeket, mint például a vízen járás. A meglehetősen teoretikus beágyazottságú kutatások, gondolkodások, a testi képességek határait firtatják. Mindezekre azért lehet szükség, hogy az olvasói kognitív disszonancia feloldódjék. Tehát a *test-referencia* lehet az a potenciális horizont, ami a befogadás lehetőségeinek határait megadhatja. A százméteres síkfutás világcsúcsát is (már többször) véglegesnek hitték, azaz az emberi test képességeinek határához jutottunk, de 2008 tavaszán mégis új csúcsot állítottak fel ezen a távon, a pekingi olimpián pedig szintúgy.¹⁴⁷ A képtelenség állítása mellett annak mágikusan realista megközelítése két vonatkoztatási horizontot kapcsolhat össze, illetve helyezhet egymás mellé: a mágikus jelző a fikció irányát dimenzionálja, a realizmus pedig a valóságét.¹⁴⁸

A novelláskötetben „*az ember nem tud(ott) repülni*” és a „*nagyapám tudott repülni*” egyenértékű axiomatikus állítások konfrontálódnak, amely a valóság-fikció oppozíciójában képezhető le, ahol az előbbi állítás (*nem tud(ott) repülni*) javarészt társadalmi konszenzuson alapuló empirikus(nak hitt) tény, az utóbbi pedig (*tudott*

---

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ Ld.: <http://www.mtv.hu/magazin/cikk.php?id=282415>. Utolsó hozzáférés: 2008. 06. 11. és <http://olimpia.origo.hu/peking-2008/atletika/20080816-usain-bolt-vilagcsuccsal-nyert-a-100-metert.html> Utolsó hozzáférés: 2009. 08. 13.

¹⁴⁸ Vö.: BÉNYEI Tamás: *Apokrif iratok: Mágikus realista regényekről*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 1997.

repülni) a novelláskötet irodalmi attribútumait erősítő irodalmi tény, amelyet akár a szöveg önmaga fiktív voltának bejelentéseként is aposztrofálhatunk.¹⁴⁹ Ugyanakkor az említett két terület (mágikus–fiktív és realizmus–valóság) átjárhatóságát a korábban már *imagináriusként* definiált mező jelentheti, amely a *test(b)en* lokalizálható. A test valósíthatja meg azt a rájátszást, összjátékot, amely az iseri terminológiában az imaginárius tényező lehet. A szöveg(ek) fókuszáltsága is éppen erre az imagináriusként értelmezhető elemre koncentrálnak) – a testre –, mert a novellában/címbe nem a megfogalmazott nonszensznek tűnő axióma, hanem az axiómába bevont (testi) képtelenség metonimikus tagja, *maga a test* jel- és jelölő természete tematizálódik közvetetten Nagy Koppány Zsolt szövegeiben: mire lehet képes a test, mire nem; mit jelent a test, mit jelöl a test.

A címadó novella – *Nagyapám tudott repülni*¹⁵⁰ –, a késelős Lukács története is azt az identitáskutató és identitáskereső gesztust mutathatja mind környezeti, mind pedig a lukácsi szubjektum felől, amelyben a főhőst környezete transzcendentális magaslatokba helyezi: „*a kegyetlen és irgalmas isten volt ő, öntörvényű és messzire látó*”¹⁵¹ – mondja róla temetésén a tiszteletes. Lukács önmagát, az előbbihez hasonlóan, az Úr Mózeshez intézett szavait naivan evokálva „*[v]agyok, aki vagyok*”¹⁵² tautológiás szerkezettel definiálja.¹⁵³ A „*vagyok, aki vagyok*” evokáció –

¹⁴⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy a két állítás ilyenén lecsupaszítása és a szöveg kontextusa nélkül történő elemzése felmutatja azt a grammatikai-logikai tény, miszerint a két állítás jelentésbeli különbsége csak a tagadószó meglétéén és hiányán múlhat, ezáltal az állítások szemantikai potenciálja azonos, nem hierarchizált.

¹⁵⁰ NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 46-50. o.

¹⁵¹ NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 50. o.

¹⁵² Uo. 50. o.

¹⁵³ Vö.: **Kiv 3,14 - Kiv 3,15** „*Ez az elbeszélés az Ószövetség egyik legnevezetesebb helye. Az értelmezésnél először a nyelvi kérdésre kell tekintettel lennünk, vagyis a Jahve szó eredetére. A Biblián kívül Jaho és Jah formában is előfordul. Mindegyik szónak a töve valószínűleg a "lenni" ige régi alakja. Nemcsak az elvont létezését jelzi, hanem a jelenlétet és hatékonyságot is. A második kérdés az, hogy mi az elbeszélés értelme és jelentősége, vagyis mi a kinyilatkoztatott tartalom? A régi embernél a név a dolog lényegét és rendeltetését is meghatározta. De ha Isten felfoghatatlan és abszolút transzcendens, lehet-e róla igazán találó nevet adni, amely miniegy a kilétét is*

a *Bibliát* mint intertextust a szöveg értelmezői horizontjába vonva – valamelyest még értelmezhetővé is teheti a korábban említett testi képességet („nagyapám tudott repülni”) azáltal, hogy Lukács személyét transzcendens szintre helyezve a krisztusi képességeket imitálja, és az újszövetségi-krisztusi kapcsolatot a Lukács evangelista névválasztással is erősíti a szöveg. A „*vagyok, aki vagyok*” kategorikus imperatívusza nem marad pusztán nyelvi-grammatikai természetű, hanem a novellában nagyon is jelölő, jelölni szándékozó. A „*vagyok, aki vagyok*” kitétel kimondója igazolni igyekszik önmaga létezését, jól érzékelhető, észlelhető jeleket hagy maga után. Lukács nagyapa az ő repülési képességében kételkedőket egyszerűen megkéselte, amellyel az utókor számára is mély, kézzel fogható, tapintható nyomokat hagyott más *testén*, így mintegy közvetetten, más testét stigmatizálva bizonyította meglepő képességét egyrészt, másrészt pedig azáltal, hogy emléknymot hagyott a férfiak testén, a nők emlékezetét is ébren tarthatta, ezáltal más testi regisztert is megérintve: „*A férfiak (...) sokan viselték hasukon a lepkeöltés nyomát, s asszonyaik esténként a heget simogatva merengtek régmúlt idők Lukácsán, ki hajdanában mindegyiküket meghódította és megkapta*”¹⁵⁴. Lukács ellentmondást nem tűrő módon írta az emberek testére képességét, azt a testi képességet, amelyet sokan megkérdőjelezhettek. Lukács nagyapa éppen azt a „felületet” (testet) használta, amely metonimikusan hidat képez a fikció (*nagyapám tudott repülni*) és a

---

meghatározza? Azonkívül szemita felfogás szerint a név ismerete a dolog felett való hatalmat is jelentette. Isten nevének ismerete pedig együtt járt a bizonyossággal, hogy az ember segítségül hívhatja és számíthat a meghallgatásra. A Mózesnek adott kinyilatkoztatásban benne van a tanítás, hogy Isten nem szolgáltathatja ki magát az embernek, amikor a nevét közli. Olyan nevet mond, amely éppen felfoghatatlanságát fejezi ki, de amely azt is jelzi, hogy ő örök és jelen van: vagyok, aki vagyok, "ehje aser ehje", harmadik személyben: aki van: Jahve. A név tehát nem Isten meghatározása, hanem emlékezteti Izraelt jelenlétére, jótéteményeire, a kiszabadításra, továbbá a hűségre, hatalomra, jóindulatra, amelyet a kiszabadítás feltételez. A keresztény hagyomány meglátta benne az utalást arra is, hogy Isten az abszolút lét, akinek az az igazi jellemzője és lényege, hogy van, létezik: ő az Örökkévaló. Vele szemben a többi istenség semmi, nem létező.” Iz 42.8. <http://www.kereszteny.hu/biblia/showchapter.php?refrans=1&abbook=Kiv&numch=3> (Utolsó hozzáférés: 2008. 06. 25.)

¹⁵⁴ Uo. 48. o.

valóság (*az ember nem tud repülni*) között, amely imaginárius jellegével játékeret nyit egymás felé. Ugyanakkor a történet hitelessége nem csak a narráció szintjén válhat bizonytalaná, hanem – némi történelmi áthajlással, történelmi olvasatot is bevonva – az elárasztott falu megidézésével már a történet forrásértéke is palimpszeszt jellegűvé lesz: „*Másnap vízzel árasztották el a falut, és egyetlen élő teremtmény sem maradt a környéken. Azt mondják, akik később arra merészkedtek, hogy lélek repült el a vizek felett, s néhol megállt; lebegett.*”¹⁵⁵

A kötet második részének címadó novellája – *A lézengő writer*¹⁵⁶ – azt a szemantikai természetű testképet mutatja, amelyben a test imaginárius módon lebeg a testiség határán, a szubjektum lézengő biberachi természete, amely javarészt mindig nő után vágyakozik, heroikus küzdelmet folytat az írás kihívásaival. Az írást, a nyelv használatát kihívásként értelmezi a novella, amely abban az írásmódban és nyelvhasználati módban mutatkozik meg, amely a mondatok archaizáló, részben agrammatikus szerkesztettségében látszik. „*Bizony mondom néktek, tetszetend az, itt hogyan írok, de találom akkor ugyan nehéznek is, s mintha volna valakinél már, írva vagyva. Lehettek többen, fészkeltek kik magukat belém: az írás exorcism, paráznság, véték, nyavolás. Űzze, kit elkurvított szelleme, kárhóztatván őt erre. Gyalázatos mesterségre.*

Arkárcsak éneket. Melyt – térvén vissza főleges kezdetekre – frekventálásban nők elmarasztalnak.”¹⁵⁷ A szöveg a Bánk bán-i rájátszást imitáló ötletes címével, címébe rejtett nyelvjátékával, amely akár összehasonlító nyelv- és irodalomtudományi érdekesség is lehetne, ügyesen helyezi egymás mellé a komolytalan lézengő lovag (német: *der Ritter* – ’lovag’) és az író (angol: *writer* – ’író’) alakját, ez utóbbinak

¹⁵⁵ Uo. 50. o.

¹⁵⁶ NAGY Koppány Zsolt: *A lézengő writer*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 100-103. o.

¹⁵⁷ Uo. 102. o.

írás képét hibásan közölve, ezáltal a (w)ritter párhuzamra rájátszva, de már a szöveg magyar nyelvű grammatikai defektusait is implikálva. A novella szövege pedig ez utóbbi nyelvhasználati módot teljesíti ki. A – *játékok, tragédiák* – fejezetegység címadó novellája nyelvi vonalon közelíti tárgyát, de folyamatosan küzd a nyelvi nehézségekkel. A lovag-költő kapcsolat permanensen tematizálja a nyelvi útkeresés és a beteljesületlen szerelemből fakadó diszkonfortérzetet. A szerelmi hiányérzet nyelvi redukcióval jár együtt, de az agrammatikus nyelvkezelés is a szerelmi defektust implikálja.

A történelmi témájú novellák körében – bár részünkről nem történelmi aspektusból vizsgálva – meglehetősen újszerű feldolgozást ígér a – *mítoszok, történelmek* – ciklus *Személyi figyelő*¹⁵⁸ című opusza. Akár a totalitarista berendezkedésű rendszerek egy nagyon jellegzetes funkciójának szatírját is adhatja a novella, amely a „megfigyelni, megfigyelve lenni” tételt bizonyíthatja. Ugyanakkor a novella azzal a gesztussal él, amely szövegének valóságelemeit a *Nagyapám tudott repülni* szöveg regiszterébe helyezi. Mindez azt jelentheti, hogy a *Személyi figyelő* úgy mutatja a megfigyelést magát, mint ami a legtermészetesebb, leghétköznapibb dolog, még a megfigyelő azon képtelensége miatt is, hogy nevezetesen: a megfigyelő a novellában láthatatlan (szintúgy a megfigyelő megfigyelője is). Ám a láthatatlanság ellenére a megfigyelő mégiscsak meglehetősen gyakran kerül testi (javarészt szexuális) kapcsolatba a megfigyelttel, és együttléteik közben vagy után akár végez is velük. Tehát itt is teljes könnyedséggel kezeli a szöveg a „mágikus” és realitásnak ható elemeket, a két dimenzió között teljesen evidensnek tűnik az átmenet. A megfigyelő a láthatatlanságig beleolvad a megfigyelt környezetébe, észre sem veszik. Ez a momentum értelmezhető akár szociológiai oldalról közelítve

---

¹⁵⁸ NAGY Koppány Zsolt: *Személyi figyelő*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007.

is. Ebben az esetben a társadalom elidegenedettségére, a kiüresedett, felületes, figyelmetlen kapcsolatkezelésre utalhat a novella: úgy élünk egymás mellett, hogy már észre se vesszük egymást – lehet egy lehetséges olvasata a szövegnek. Az emberek nem látják egymást, meggyengültek az interperszonális kapcsolatok. Ugyanakkor a megfigyelő oldaláról a szöveg egy olyan metodikát is közvetít, amely *test-referenciális* gondolatmenetünkre reflektál. A megfigyelő információgyűjtése nem leíró jellegű, adatokat kutató, kvantitatív természetű, hanem azzal ellentétesen inkább kvalitatív, mélyinterjú jellegű, ahol a részt vevő megfigyelés a megfigyelő sajátja.¹⁵⁹ A megfigyelés során viszont a személyes dimenziók mintha törlésjel alá kerülnének, észrevétlenségében valóban a részt vevő megfigyelő ideáját valósítja meg a megfigyelő személy, aki viszont nem vetkőzi le a civilizált (nyugati) ember versus primitív ember oppozícióját, mert a megfigyelő nem marad a kulturális normákon kívül, nem csak jelent megbízóinak, hanem beleavatkozik a történésbe, mondván, ő jobban tudja, ismeri a dolgokat: a megfigyelt kulturális normarendszer felett áll. Nagy Koppány Zsolt szövegében a megfigyelő testetlenségéből testivé válása a legizgalmasabb momentum. Ez a megfigyelő nagyon pontosan egyensúlyozik a testileg realizálható, valós létezés és a fiktív, testetlen létezés között. A megfigyelő folyamatosan jelen van, figyel, érzékel, de teljesen eltűnve, láthatatlanul teszi ezt. De amikor úgy gondolja, elérkezett az ideje, a legtermészetesebb módon lép elő testetlenségéből és kerül testi kapcsolatba áldozataival. Úgy tűnik, ez a szöveg teljes könnyedséggel és zavartalan evidenciával kezeli a valóságos és a fiktív természetű tények szétválasztását, illetve egymás mellettségét. A két világ közötti átjárhatóság a testen keresztül realizálódhat. A fiktív stádiumban való (amikor láthatatlan) és a valós stádiumban való létezés

---

¹⁵⁹ Vö. BABBIE, Earl R.: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó. Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézet, Budapest. 1996. 308-310.

egyaránt a testi referenciákon keresztül argumentálható. A megfigyelő, amíg nem látják, nem látszik, addig is testi szenzorain keresztül tapasztalja meg a világot, amely a valós(szerű) stádiumában (amikor már létezik) már sokkal intenzívebben, a szexuális kapcsolatban manifesztálódik. Ugyanakkor a fiktív stádiumban is a test szerepe, ott-nem-léte az, ami hiányként tematizálódik, de működése mégis test-szerű.

A kötet talán egyik (leg)jobban sikerült darabjának – *Bérolvasó Sebestyén*¹⁶⁰ – szintén elgondolható a társadalmi aspektusból történő olvasata. Bérolvasó Sebestyén „...*bérbe olvas, mások helyett. Olyan személyek helyett olvas bérbe, akiknek nincs kedvük, vagy ahogy ők mondják, idejük olvasni, viszont szeretnének lépést tartani az irodalommal. Vagy az olvasmányokkal.*”¹⁶¹ Bérolvasó Sebestyén olyan társadalmi igényeket elégít ki, amelyet a társadalom egy bizonyos rétege nem akar, nem képes végrehajtani, de mégis úgy érzi, szükséges volna a „feladat” elvégzése. Bérolvasó Sebestyén ugyanakkor nagy üzleti érzékről is tanúbizonyságot tett, mert felismert egy olyan társadalmi igényt, amelyet produktívan tudott kihasználni, és a filosz természetéhez adekvát munka- és szerepkört talált.

A *(dologtalan osztály) hivalkodó fogyasztás(ának)*¹⁶² jelensége anyagi természetű fogyasztási cikkek tekintetében teljesen evidens módon valósítható meg, ahol alapvetően a mennyiségi, minőségi brandek halmozása a cél, de szellemi, kulturális termékek irányába a pénztőke ilyen direkt módon, közvetlenül már nem konvertálható. A kulturális fogyasztás referenciálisan behatárolt, miután alapvetően nem materiális jellegű. Viszont pénzért annak illúziója már megvásárolható, hogy valaki elolvas(tat) magának egy könyvet Bérolvasó Sebestyénnel. Ez utóbbi esetben

---

¹⁶⁰ NAGY Koppány Zsolt: *Bérolvasó Sebestyén*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 75-82. o.

¹⁶¹ NAGY Koppány Zsolt: *Bérolvasó Sebestyén*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 75. o.

¹⁶² VEBLEN, Thorstein: *A dologtalan osztály elmélete : Válogatás Thorstein Veblen műveiből*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1975.

a *dologtalan osztály* tagjai már nem csak a könyvtest keltette közvetett kulturális illúziót kapják meg, amely a megvásárolt és demonstratíven polcra helyezett könyvvel valósulna meg, hanem sajátos módon ugyan, de életre keltik a kulturális terméket is. A *Bérolvasó Sebestyén* annak a felismerésnek a (meta)szövege, amely megmutathatja, hogy a szellemi-kulturális termékeknel elsősorban nem csak a termék birtoklása jelenti a reprezentálandó szellemiséget, hanem a termék intellektuálisnak mondott felhasználása jelentheti a produktum valódi birtokba vételét, „igazi” (el)fogyasztását, amely viszont itt is, akár az anyagi javaknál, testi természetű kell legyen. A könyv jelentéséhez való hozzáférés lehetősége csak az olvasás révén realizálódhat a *kvázi-értelmiségi*¹⁶³ számára. Ennek a lehetőségnek (?) a felismerése a *dologtalan osztály* sajátja, amely *dologtalansága* miatt olvastat, mert társadalmi helyzete erre predesztinálja, ugyanakkor ezáltal fogyasztási szokásait társadalmi helyzetének megfelelően hivalkodóvá is teheti. Viszont egy lehetséges társadalomrajzon, illetve egy társadalmi réteg jellemzésén túlmutat a gesztus, mert a fogyasztás cselekedete sokkal inkább kvázi-jellegű, azzal valósul meg, hogy áthelyeződik egy másik *testre*, más olvas a fogyasztó helyett, aki így *kvázi-fogyasztóvá* lesz. Mindez rámutat az olvasói befogadás egyik sajátosságára is, nevezetesen arra, hogy olvasmányélményekhez jellemzően *test-referenciális* módon juthatunk. Itt a *dologtalan osztálynak* azon naiv metafelismerése ragadható meg, amely a kvázi-értelmiségi lét materiális fogyasztási szokásait már – a kulturális javak tekintetében – imaginárius fogyasztássá alakítja. A szöveg „fogyasztása”, az olvasás művelete más *testével* történik, az (eredeti?-megbízó?) olvasó teste (személye) áthelyezi az olvasás aktusát más testére, így fogyasztása már nem lesz pusztán

---

¹⁶³ Kvázi-értelmiségin Bérolvasó Sebestyán ügyfeleit értjük, akik csak közvetetten jutnak könyvélményhez, úgy tesznek, mintha olvasnának, ezáltal mintha az értelmiségi lét egyik attribútumával rendelkeznének. Ugyanebben az értelemben használjuk más fogalmak előtt is a kvázi-előtagot.

felületes dologi természetű, a kulturális termék természetének megfelelően intellektuálisan fogyasztja el azt, noha az élmény számára kvázi-kulturális lesz.,

A test mint bizonytalan *jelölő* és *jelhordozó* kérdésköre *jelenik meg A jel*¹⁶⁴ című novellában is. A szöveg talán félreérthetetlen utalásokkal, allúziókkal is él, amelyek Franz Kafka szövegeit vonják a Nagy Koppány Zsolt-i szövegek világába. *A K.*, a *hivatal*, a *Franci* fogalmak és nevek, valamint a novella cselekményelemei is a karkai szövegek világát idézik, elsősorban *A per* és *A kastély* című regényeket. Akár ebben a szövegekőzi utalásban is benne rejtőzhet az a szándék, amely a novellát magát is meglehetősen absztrakt, metaforikus természetűvé teheti, ahol a groteszk, abszurd elemek játsszák a főszerepet, és a szöveg címének megfelelően (*A jel*) a szimbolikus perspektíva a legmarkánsabb elem. Míg Kafkánál talán a szövegek egésze, a szövegek rendszere, az egész textus struktúrája vált szimbolikussá, ahol a szöveg egészében való eligazodás metaforikus és jeltermészetű, addig Nagy Koppány Zsolt novellájában a szimbolikus szöveg univerzum valamelyest már redukált, és a szöveg metaforikus, szimbolikus mivolta leegyszerűsödik azáltal, hogy jelen esetben nem a szöveg makrostruktúrája viselkedik jelszerűen, hanem a történet cselekménye irányul egy szimbolikus (?) természetű *jel* felkutatására. Természetesen ebből fakadóan akár maga a szövegegész is szimbolikus lehet. Míg *A kastély* és *A per* főhőse maga keresi a jel(ek)et és a jelentés(ek)e)t, próbál eligazodni a (szöveg)világban, addig *A jel* főszereplője maga „esik áldozatul” egy jelkeresésnek: ő lehet egy potenciális jelhordozó. Itt, a novellában a főhősön keresnek egy jelet, aminek során testi motozáson – de testüreg motozáson is – kell keresztülesnie – nem kis szégyenérzettel kísérve. A jelet kereső hivatal emberei viszont – elmondásuk alapján – „csak” egy jelet keresnek, nem pedig egy jelentést: „*Vannak információink.*

---

¹⁶⁴ NAGY Koppány Zsolt: *A jel*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 33-36. o.

*Egy jelet keresünk. Egy jelet rajtatok, kik itt beléptek.*¹⁶⁵ Ebből a keresési szándékból arra lehet következtetni, hogy a hivatal emberei vélhetőleg ismerik már a jelentést magát, csak az arra rámutató jelet keresik még módszeresen. Tisztán szemantikai értelemben állíthatjuk, hogy az absztrakt vagy szimbolikus jelek (így például a nyelvi jelek) nem hordozzák magukban, magukon a jelentésüket, a jeltest nem kötődik a jelentéshez, a jel és a jelentés között diszkrepanciaként is értelmezhető természetbeni különbség áll fenn, a jelentés társadalmi konszenzuson alapszik.¹⁶⁶ A *test-referenciális* olvasat *inverz metaszövege* lehet ez a novella, hiszen a szöveg szereplői ott keresik a jeleket, ahol kulturálisan a legadekvátabb módon kódolva lehetnek: a *testen* és a *testben*, amely nem tud hazudni – hogy ilyen profán módon fogalmazzunk.

A hivatalba belépni kívánó szereplő a fémdetektornál bűnbánóan adja le zsebkiadását, ezzel mintegy abjektálva azt az általa utolsónak vélt külsődleges jegyet, amely esetleg túlmutat azon, amit a személy önmagában jelezni kíván. De a novella főhőse azzal már nem számol, hogy önmaga teste is olyan felület, amely potenciális jelhordozó lehet. A *testre/testbe* írt üzenetek kitörölhetetlenek – ezt mutatta a káfkai fegyencgyarmat is –, és Nagy Koppány Zsolt szövege is ezt a kitörölhetetlen jelpotenciált kutatja a *testen*. Itt nem ráírnak, hanem olvasnak a *testről*, a *testben*. A jel magá(ba)n a *test(b)en* van. Ugyanakkor kifordított ez a jelkereső gesztus, hiszen azok a figurák, akik a jelet kutatják, maguk viselkednek a leginkább jelszerűen: K., a hivatal, a nő, a felvonó, a vízésés stb., az ő természetük a leginkább olyan, amely feloldásra, megoldásra, jelentéstársításra szorul, amelyek értelmezéséből hiányzik a társadalmi konszenzus, denotatív jelentésük kevés a szöveg szimbolikus tartalmának

---

¹⁶⁵ NAGY Koppány Zsolt: *A jel*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 36. o.

értelmezéséhez. Így akár dupla csavar is lehet a novellában, hiszen befogadóként nem tudjuk, milyen jelet keresnek, és mit jelenthet maga a keresett jel, de azt sem tudjuk, hogy valójában kik azok, akik az ominózus jelet keresik, alakjaik szintén *jelentés* nélküliek. Ami a szemantikailag befogadhatatlan helyzetből mégis kezelhető, az a főhős kiszolgáltatott helyzetéből és a testüregi motozásból fakadó szégyenérzet, amely elnyomja az értetlenségből fakadó hermeneutikai vákuumot. Így a megismerés és a megértés hiánya azt a lehetséges üzenetet hordozza, miszerint saját testünkben sem lehetünk biztosak.

A novelláskötet záródarabja (*A róka szól*¹⁶⁷) az elemzésünk kezdetén már említett olvasói megértés (olvasói stratégiák, olvasási folyamat) egyik meghatározó metaszövegeként is értelmezhető. A novella a mesebeli róka és a mesebeli királyfik történetét mondja el a róka szemszögéből, aki meglehetősen profán módon értelmezve leleplezi(?) a történet(ek)et. A róka elbeszélése a csodás elemektől lecsupaszítva, hétköznapi munkás valójában kívánja bemutatni az archaikusnak tekinthető meseelemek, toposzok működését. A csodásnak tűnő motívumok (hegy elhordása, erdő kivágása stb.) lecsupaszítva, teljesen hétköznapi, valószínűnek ható regiszterben jelennek meg, ahol nyelvileg mindennemű retorizáltságtól mentesen szerveződik a róka narrációja. A róka elbeszélésében a csodás elemek már megfosztattak mindenféle „mágikus” elemtől, a szöveg egyszerűen befejezett reális (?) tényként állítja a csodásnak mutatkozó motívumokat. A *Nagyapám tudott repülni*-féle képtelenséget a róka szövege meglepő egyszerűséggel billenti vissza a realista dimenzióba. A hegy egy nap alatt történő elhordásának különleges képességét ekként kommentálja: „*Ne is kérdezzék, hogy tudom másnap reggelre*

---

¹⁶⁶ Vö. FREGE, Gottlob: *Jel, jelentés, jelölet*. In.: FREGE, Gottlob (Szerk.: Ruzsa Imre): *Logika, szemantika, matematika*. (Ford.: MÁTÉ András) Gondolat, Budapest. 1980. és *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. (Szerk.: BÓKAY Antal) Osiris Kiadó, Budapest. 1997. 134-146. o.

elhordani, mert kurva nehezen.”¹⁶⁸ A róka szövege éppen ellentétes gesztussal él, mint más, „mágikusnak” ható Nagy Koppány Zsolt-i szövegek. Például *A jel* című novella a rejtett, metaforikus, szimbolikus perspektívából szemlélte és szervezte a narrációt. A róka narrációs gesztusa ettől egészen eltérő. Ő mint a metaforikus szereplők emblematikus alakja, a hétköznapi emberi dimenzió, látásmód felől közelítve mindennemű misztikum nélkül beszél a csodás(nak hitt) eseményekről, ezáltal deszakralizálva, demisztifikálva a mese mágiáját.

A test különböző szövegbeli alakváltozatainál három főbb megjelenési formával találkozhattunk. Nagy Koppány Zsolt vizsgált novellái kapcsán a test szövegben betöltött szerepe és funkciója alapján lehet JEL-test, lehet JELENT-és és lehet JELÖL-és.

A test JEL-test szerepében valamelyest túlmutat önmagán, valamilyen kifejtendő, értelmezendő tartalom állhat mögötte, amelynek dekódolása lehet az értelmezői feladat. Ekkor a test jel szerepe kerül az értelmezés fókuszába. *A jel* című novellában a környezet kereste a testen/testben a jelet, míg *A róka szól* című darabban a róka önreflexióját olvashatjuk, amint (meta)szövegében leleplezi a mesét, azaz önmaga testének meseszerűségét értelmezi.

A második lehetséges funkciója a testnek a JELENT-és. *Bérolvasó Sebestyén* és a *Személyi figyelő* teste egyaránt a jelentés egyetlen ismerője. Kitüntetett szerepe van testüknek, a jelentés testükön keresztül realizálódhat. Bérolvasó Sebestyén cselekedeteiben a szimbolikus jelentés potenciális hordozója, aki más testek eszközeként fungál, ahogy a Személyi figyelő is másnak jelent.

---

¹⁶⁷ NAGY Koppány Zsolt: *A róka szól*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 136-146. o.

¹⁶⁸ NAGY Koppány Zsolt: *A róka szól*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 145. o.

A harmadik lehetséges funkció a JELÖL-és kérdése. Itt a testnek a bizonytalant legitimálni akaró funkciója dominál, ahol Lukács nagyapa megkérdőjelezhetetlen jeleket ejt különböző testeken (*Nagyapám tudott repülni*). A *lézengő writter* pedig az írás okozta jelölés kihívásaival küzd testi vágyai miatt.

5.4. INTERCORPUS

Megkockáztathatjuk és akár valamelyest posztmodern jelenségként is aposztrofálhatjuk, hogy a műveltség mint társadalom- és kultúraformáló tényező alászállt a tévés vetélkedők szintjére. Valamelyest az az érzésünk támadhat, hogy a magas kultúra inkább rétegszerűvé vált, és az általános műveltség nívója alacsonyabb szintre került. Ezt igazolhatják azok a statisztikai adatok, amelyek a társadalmi populáció iskolai végzettségének emelkedését mutatják. Az oktatás nivellálódik, kihívásokkal küzd. Sokan állítják, hogy a gimnáziumi magyartanítás (is) válságban van (vagy éppen a magyartanárokkal lehet a baj), az oktatás ezen szintje már nem az elitképzés, középosztályba lépő értelmiségi szintjét jelenti, hanem immár normatíva. Mindezzel együttesen az olvasás helyettesítője a médiafogyasztás lett.¹⁶⁹ Mára az vált a „kultúra hőisévé”, aki a különböző műveltségi vetélkedők részben nagyon nagy műveltségű, részben nagyon egyszerű kérdéseire tudja a helyes választ, és ezt – főleg az utóbbit – nem szégyelli ország-világ előtt. Csakhogy a vetélkedőkben Beethoven és egy magyar beat-zenekar is egy szintre kerül a celebekkel együtt, ezáltal összemósódnak és egy szintre kerülnek az eltérő kulturális regiszterek. Ennek a kulturális szerkezetváltásnak természetesen van társadalmi relevanciája, amely értelmezhető és értelmezendő is. De az olvashatóság kérdéskörét is érinti a jelenség, radikalizálva a megértés módozatait. Valamelyest az látszik, hogy az intertextualitás kulturálisan meglehetősen nehezen kezelhető, az csak az elit olvasók, magasabb státuszú, nem csak a tévévetélkedők értelmében művelt és egyre inkább szubkulturálissá váló csoportok kiváltsága lesz/marad. Az intertextuális motívumok lokalizálása az olvasottság és olvasás relatíve alacsony szintje miatt nem válhat annyira meghatározóvá, esetleg bizonyos alapvető archetípusok intertextuális jellegű

---

¹⁶⁹ Vö: VERES András: *Az irodalomtörténet védelmében*. In: VERES András: *Távolodó hagyományok*. Balassi Kiadó, Budapest. 2003. 247-263. o.

fellelése veheti át ennek szerepét. Ugyanakkor a kulturális változás, újabb témák felbukkanása megváltozott eszközöket, módszereket igényel, és relevanciája figyelemre méltó. Medgyes Tamás szélesebb körben értelmezi a szövegszerűséget. Kutatásaiban olyan kulturális jelenségeket vizsgál, amelyek egy sajátos pozíciót hoznak létre, pozícióba kényszerítik a szubjektumokat: „*a posztmodern populáris kultúra olyan diszkurzusai, mint a zene, a magazinok vagy a TV hogyan pozicionálják a „fogyasztó szubjektumokat”, és/vagy milyen szubjektum-pozíciókat hoznak létre abban az interdiszkurzív térben, amelyben a kulturális jelentések és formák egymásra hatnak. (...) [Ú]gy véltem, (...) bizonyítható lesz, hogy a szövegszerűség fogalma jogosan használható a fogyasztási cikkekkel, a zenével és más, látszólag nem szövegszerűen kódolt struktúrákkal kapcsolatban, aminek belátása hozzásegítheti az értelmezést a szöveg intertextuális jellegének megértéséhez.*”¹⁷⁰ Mindez segítséget jelenthet a kulturális szerkezetváltásból fakadó, nivellálódó szövegértelmezési lehetőségekhez.

Úgy tűnhet, hogy akár a *test* felől történő szövegolvasás és szövegértelmezés inkább adekvát a mai kor társadalma, embere számára. Az intertextuális utalások megértéséhez más kulturális elemek bevonása mellett akár kísérletet tehetünk egy újabb terminus bevonására is. Ez lehetne az *intercorpus*. Intertextus helyett új terminussal kell szembenéznünk és barátkoznunk, az *intercorpus*-szal: mindenki a „testén keresztül” olvas¹⁷¹, mert azzal mindannyian rendelkeznek. A komparativitás elveszíti tradicionális jellegét a szövegek világában, nem szövegek közötti térben mozog, nem az egyik szövegtől a másikig jut el, hanem poszttextuális értelemben

---

¹⁷⁰ MEDGYES Tamás: *Kulturális kontextusok vizsgálatának lehetőségei a tengerentúlon és az Európai Unióban*. In: *Szövegek között XI. (Ismét a komparatív megértésről)*. (Szerk.: FRIED István). Szeged. 2007. 107. o. valamint: MEDGYES Tamás: *Komparatív módszer a megértésben*. In: *Elmélet/Irodalom/Történet. A komparatív megértés lehetőségei*. (Szerk.: SÁGHY Miklós – TÓTH Ákos) Tiszatáj Könyvek, Szeged. 2004. 97-115. o.

¹⁷¹ Vö. Németh Zoltánról írottak a **2.1. SZÖVEG – TUDÁS** fejezetnél.

meghaladja a szövegek világát, határozott gesztusokat tesz abba az irányba, hogy belépjen a háromdimenziós (hús-vér) térbe. Olyan jellegű bevonásként értelmezhetjük mindezt, ahogy Medgyes Tamás kiterjeszti a szövegszerűséget annak céljából, hogy az intertextualitást értelmezni tudja. A (szöveg)világ metaforája nemcsak a *könyvtár* marad/lesz, hanem maga a *könyvtáros teste* is belép a szövegközi térbe. Már nem előszövegekről beszélünk, mert azok ismertsége korlátozott. Ezt erősíti korunk oktatáspolitikájának az a felfogása is, amely a kortárs szerzők olvasását, elemzését szorgalmazza, a hagyományokra alig vagy csak kisebb hangsúlyt vet. Így hangozhat el olyan kijelentés, hogy a középiskolában az *Egri csillagok* helyett Varró Dánielt kellene olvasni – természetesen Varró szövegei önmagukban is nyújtanak, nyújthatnak irodalmi élményt –, de Varró költészete is csak számos elő(d)szöveg felől nyeri el nyelvjátékainak, allúzióinak, evokációinak és intertextjeinek értelmét, az archetípusok fellelése hagyományos értelemben vett (lexikális) műveltséget, előképzettséget igényel. Az elő(d)szövegek korlátozott ismertségét bizonyítja Gereben Ferenc reprezentatív felmérése is, amelyből megtudhatjuk, hogy a magyar lakosság olvasási szokásai milyenek az ezredfordulón. Látható, hogy 2000-ben is az általános iskola hatodik osztályának kötelező olvasmányai jelentették a felnőtt lakosság általában utolsó könyvélményét, amely abból az adatból szűrhető le, hogy a nagy többség kedvenc olvasmányának az *Egri csillagok*at nevezte meg.¹⁷² A Nagy Könyv projektum sem debütált más eredménnyel, legfeljebb tágította a könyvek spektrumát, hiszen a 100 legkedveltebbéről beszélt. Ám hangsúlyoznánk, hogy ez utóbbi „felmérés” népszerűsége és széleskörű kampánya ellenére távolról sem volt reprezentatív, hanem szerepe inkább a marketing szempontjából jelentős, és remélhetőleg az

---

¹⁷² GERE BEN Ferenc: *Olvasáskultúra és identitás*. Lucidus Kiadó, Budapest. 2005.

olvasást népszerűsítő hatása valósul(t) meg. Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy bizonyos szerzők (pl.: Umberto Eco, Márai Sándor, Paulo Coelho) mindenféle akciótól függetlenül viszonylag tartós sikerrel büszkélkedhetnek.

Így az aktuális interpretációs eljárások jelen korunkban csak alacsonyabb százalékban operálhatnak a klasszikus könyvélményekkel, például a *Don Quijote* és a *Biblia* teljes szövege lassan csak egy elenyésző kisebbség számára jelent ma – de talán korábban is így volt – valós olvasmányélményt, és ezek a klasszikusok jelen korunkban meggyöngyülve válhatnak csak az aktuális szövegek pretextusaivá. (Ám lehet, hogy aki még ma olvas, az olvasta a *Don Quijote*-t és a *Bibliát* is...) A szövegek közötti bolyongás egyre inkább (szöveg)testek közöttivé, (szöveg)testivé, majd ~~test~~testivé válik... Elképzelhető, hogy a szöveg fogalmának értelmezésében, kezelésében szerepet játszó barthes-i gondolat az olvasható–írható szövegek kapcsán korunkban válik inkább igazán használható terminussá. Ugyanis mára a szövegek a nagyközönség műveltségbeli hiányosságai, olvasottságának alacsony volta miatt valóban „csak” írható szövegek, és a befogadó hiányzó ismeretei jelentik a kulturális szennyezettségtől való megóvó faktort, ahol mindent csak saját „testével tud megrágni”, teste lehet az a képzetes felület, amely a befogadás mikéntjét segítheti. Olybá tűnik, hogy a közönség a klasszikus „könyvtári”, könyvélménybeli tudását, műveltségét, más jellegű tudással helyettesíti. Az úgynevezett magaskultúra nem meghatározó volta nem tematizálódik hiányként, nem alakult ki kulturális vákuum, hanem a kulturális dimenzió átstrukturálódása látszik. A közhelyesnek ható fogyasztói társadalom fogyasztói kultúrában is testet ölt, ahol a gyors, információban gazdag „kulturális anyagcsere” a meghatározó. Mindehhez az eszközöket, a kapcsolódó kódokat, kódrendszereket a fogyasztó/olvasó nem előszövegekből, nem a kulturális mélyrétegekből meríti, hanem a kezelhető(bb) *testi* nézőpontot alkalmazza.

„Profí” olvasóként¹⁷³ vizsgáljuk meg azt a „szövegközi” jelenséget, így Don Quijote alakját és annak (látszólag) alteregóját, Pongrácz Istvánt, amint testükkel belépnek a szövegközi térbe!

5.4.1. PONGRÁCZ MINT INTERCORPUS

A XX. század második felére, illetve a XXI. századra, elérkeztünk az újraolvasások korába. Valójában nem is az „újraolvasás korá”-ról kellene beszélnünk, hanem a „posztmodern kor”-nak (természetesen az örök kétellyel, hogy vajon ilyen megjelölés létezhet-e egyáltalán) arról a jellegzetes gesztusáról, amelyben mára már-már intézményesült az az olvasási stratégia, amely a hagyományok felfrissítését és a klasszikusok leporolását (esetleg: írhatóvá tételét¹⁷⁴) hivatott végrehajtani. Itt inkább az újraolvasás rendszerszerűségén és annak hivatalossá válásán van a hangsúly, semmint a jelenség újszerűségén, hiszen az működött már korábban is – működni kellett –, csak mára vált meghatározóvá, és jelen korunk épített iskolákat ezen olvasási eljárások köré.

Az újraolvasás jelensége (akár a régi, klasszikus filmek remake-jei) természetesnek tartható, de az interpretációs eljárások, irodalomelméleti iskolák egyre inkább strukturáltabbá, valamint át-strukturálódottá válása (profizmus?) tette e szemléletváltást hivatalossá. Nagyrészt a strukturalizmus hatására kezdődött az a nagymérvű felfogásbeli átrendeződés, amely az irodalmi alkotásokat újszerűen kezdte kezelni, a posztstrukturalizmussal még inkább hangsúlyozva – számos egyéb tényező mellett¹⁷⁵ – annak *textuális* mivoltát. A *műből szöveg* lett¹⁷⁶, és a szövegek

---

¹⁷³ Vö. *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei.* (Szerk: LÓRÁND Zsófia – SCHEIBNER Tamás – VADERNA Gábor – VÁRI György) L'Harmattan Kiadó, Budapest. 2006.

¹⁷⁴ Vö. BARTHES, Roland: *S/Z.* Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 14.

¹⁷⁵ Gondolunk itt – már posztstrukturalista szempontból – a szerző, a mű státuszának „halálára”, a szubjektum átértékelődésére stb.

az olvasóval való viszonyukban (és fordítva is) mint „játékosársak” kezdtek el szerepelni. A textualitás kifejezés pedig – a szöveg/hálózat jelentésében – az egymástól távol eső tényezők összekapcsolásában is értelmezhető. Mindez azt is eredményezi, hogy a szövegek – már csak „anyaguk”, a nyelv miatt is – egymással kapcsolatban vannak, pontosabban: „*semmiféle szöveg nem létezik önmagában*”¹⁷⁷, hanem a kapcsolat szövegközi(vé), *intertextuális*(sá vált). Ez természetesen azt is jelenti, hogy az egyes szövegek kölcsönösen hatnak egymásra, a megidézett vendégszöveg a főszöveg értelmezését árnyalja vagy kiegészíti, miként az „idézet”-nek nemcsak helyi értéke van, hanem „visszafelé” módosíthatja az „eredeti” locus értelmezését is. Az irodalom intézményrendszerében mindez csak a hatvanas évektől vált „hivatalossá”, de látenszen korábban is működött, csak a kurrens irodalmi diszkurzus nem ezt a „nyelvet beszélte”. E mechanizmus – egy történeti olvasó oldaláról közelített – archaikus(?) működésének igazolására teszünk kísérletet azzal a szándékkal, hogy leporolva a régít, felszínre hozzuk a diszkurzusnak egy újabb aspektusát, amely újnak csak számunkra (a XXI. század olvasójának) tűnik, valójában (részben) reflektálatlan relevanciája volt már ez Mikszáth Kálmán: *Beszterce ostroma*¹⁷⁸ című (a továbbiakban: *Beszterce*) regényének.

Az egymástól távol eső korok olvasói azonos szövegeket eltérő módon olvasnak, és az irodalmak története voltaképpen az irodalmi szövegek hatástörténete.¹⁷⁹ Ezt a folyamatot szemlélteti, hogy a XX. századra Cervantes: *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*¹⁸⁰ című regényének (a továbbiakban: *Don*

¹⁷⁶ BARTHES, Roland: *A műtől a szöveg felé*. In: BARTHES, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

¹⁷⁷ ANGYALOSI Gergely: *Az intertextualitás kalandja*. In: *Helikon*. 1996/1-2. (5.)

¹⁷⁸ MIKSZÁTH Kálmán: *Beszterce ostroma*. In: MIKSZÁTH Kálmán: *A tót atyafiak. A Jó palócok. Beszterce ostroma*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. (Az idézetek ebből a kiadásból valók.)

¹⁷⁹ Vö. JAUSS, Hans Robert: *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*. In: JAUSS, Hans Robert: *Rcepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

¹⁸⁰ CERVANTES: *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1966.

Quijote) kialakultak a sajátos olvasatai, és ezek éppen az olvasatok heterogeneitását mutatják, ahol az egykor egységesnek ható vagy inkább sematikus „lovagregény paródia” tézis mára átalakult. De hogy olvasta a XIX. században Mikszáth a *Don Quijotét*? Illetve kérdésünk megfogalmazásában éppen hogy nem ezt a sematikusságot kell alkalmaznunk, hanem ha feljebb a textualitást és a szerző halálát emlegettük, akkor itt is szövegközelinek, (inter)textuálisnak kell lennünk, és a kérdést a következőképpen kell feltennünk: Hogyan olvasta a *Don Quijotét* gróf Pongrácz István?

A kölcsön kapott regény, a *Don Quijote*, amelyet Pongrácz István felolvastat magának, a szöveg kulcsmotívuma (vagy kulcs-intertextje) lehet, amely segíthet bennünket a magyar irodalom egyik klasszikus szövegének (egy lehetséges) értelmezésében, vagy éppen a hagyományos és a szöveg problematikájában is helyet kapó legelemibb kérdés megválaszolásában is: bolond volt-e Pongrácz gróf? Viszont itt szeretnénk leszögezni, hogy vizsgálatunkban, regénykezelésünkben nem Pongrácz bolondságának megítélése a tét.¹⁸¹ Ugyanakkor az intertextuális hatásokon túl a szövegben Pongrácz István *interkorporális* helyzetbe is kerül: testén keresztül olvassa a szöveget, hiszen az olvasott szövegeknek ő maga lesz a tétje. A *Besztercében* intertextusként illeszkedik a *Don Quijote*, ezáltal a jelentésalakításnak, jelentéskiegészítésnek eszközévé válik a megidézett cervantesi szöveg. Az intertextus szerepeltetése az értelmezés rutinszintjén azt jelentené, hogy párhuzamot vonjunk a két regény között, hiszen itt „jól látható”(-nak álcázott) evidenciák tételezhetők: Pongrácz István a XIX. században ugyanolyan bolond és anakronisztikus figurának tekinthető, mint Don Quijote volt saját korában, a XVII. század elején. Ám az olvasat verziójából kifelejtettünk néhány mellékesnek tűnő

---

¹⁸¹ Vö. HAJDU Péter: *Történetek metaforikus interakciója*. In: HAJDU Péter: *Csak egyet, de kétszer. A Mikszáth-próza kérdései*. Gondolat Kiadó – pompeji, Budapest–Szeged. 2005. 90. o.

tényt. A *Beszterce* esetében ugyanis legalább három olvasási idődimenziót és még ennél is több olvasót (testeket), kell egymástól megkülönböztetnünk. A következő idődimenziókkal számolhatunk: (1) Cervantes kora (XVII. sz. eleje); (2) Mikszáth kora (XIX. sz. vége); (3) a jelen kor (XXI. sz. eleje). Nézzük az olvasókat, kik vehették kezükbe a *Don Quijotét*: (1) Cervantes korának olvasói, Cervantes kortársai; (2) Mikszáth korának olvasói, Mikszáth kortársai; (3) a jelen kor olvasói, kortársaink; (4) a *Don Quijote* küldője: Motesiczky Erzsébet; (5) Pruzsinszky Szaniszló, a lengyel, aki így szól a könyvről: „*No, ez bizony célzás attól a gonosz leánytól*”¹⁸²; (6) Pongrácz István, aki fölolvastatja magának. Ezek az idődimenziók, valamint olvasatok egymástól különbözőek, hiszen ahány olvasó(i) test), annyi olvasat, értelmezés. Hajdu Péter narratológiai szempontból választja szét és értelmezi a mikszáthi szöveg időszerkezetét, az idő problematikáját: „*Nedec és környéke mindenképpen kivonja magát a lineáris, természettudományos időben játszódó történelem érvénye alól. Ha a narrátori kijelentéseket elfogadjuk, akkor azért, mert itt megállt a történelem, itt a környező világ idejénél korábbi idő törvényszerűségei érvényesek, tehát az idő különböző helyeken különböző sebességgel halad, vagy meg is állhat akár*”¹⁸³.

Hogy az olvasatok különbözőségének evidenciáját megvilágítsuk – különösen a *Don Quijote* tekintetében –, érdemes ideidézni Jorge Luis Borges ismert írását, a *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője*¹⁸⁴ címűt. A novella a szöveg(ek) megismételhetetlenségéről szól, azt bizonygatva, hogy a látszólag szószerinti (meg)ismétlése a *Don Quijoténak* Pierre Ménard tollából mennyire különböző, mennyire eltérő stílusú és hírértékű szöveget eredményez egy későbbi században.

---

¹⁸² *Beszterce* 243.

¹⁸³ HAJDU Péter: *Történetek metaforikus interakciója*. In: HAJDU Péter: *Csak egyet, de kétszer. A Mikszáth-próza kérdései*. Gondolat Kiadó – Pompeji, Budapest–Szeged. 2005. 98. o.

Tudniillik a jelen kor (át)írója, olvasója az anyagok, az empirikus ismereteket tekintve jelentős többlettudásra tett szert. Viszont nem képes híven rekonstruálni a cervantesi szituációt, legfeljebb megközelíteni. Sőt, már nem is ismétlésről kell beszélnünk, hanem egy új szövegről. Ezek a tények arra engednek következtetni, hogy a szövegek megítélésében közel sem olyan problémátlan a helyzetünk, mint amennyire szeretnénk, vagy legalábbis a XX. századra differenciáltabbá váltak az értelmezői paradigmák.

Az olvasatokból és a reakciókból kitetszik, hogy a *Don Quijote* olvasata, a *Don Quijote* mint intertext, meglehetősen sokoldalú lehet, hiszen Pongrácz alakja a könyv elolvasása után jelentősen megváltozik – és nem a kívánt módon alakul át jelleme, legalábbis nem oly módon, ahogy a könyv küldője – Motesiczky Erzsébet – vélhetőleg szerette volna. Kulcsjelenetként kell kezelnünk ezt a momentumot, ahol az intertext „életbe lép”, amikor Pongrácz gróf felolvastatja magának Cervantes regényét. *„Mindenesetre Motesiczky Erzsébet a Don Quijote narratívája alapján értelmezi Pongráczot, és ez az értelmezés cselekvő erőként lép be a történetbe, amikor megváltoztatja a gróf viselkedését. „A könyv nagy hatást tett István grófra” -- olvassuk. A célzasként kapott könyvet önmagáról szóló értelmezésként kell olvasnia, és a helyzet által kikényszerített applikatív mozzanat rendkívül destruktívan hat rá. Azt természetesen nem tudjuk meg, miért pont ez az értelmezés hatott rá így, míg a bolond sémáján alapuló értelmezési kísérletek mindig leperegtek róla. A kulturális utalás mégis fontos lesz mint az elbeszélői tevékenység mise en abyme-ja.”*¹⁸⁵

Hogyan kezelhetjük a *Besztercét* ettől a ponttól? Az egyik (és talán egyszerűbb vagy inkább leegyszerűsítő) elgondolás, ha a két regény figuráját egymásra játszhatjuk, és

---

¹⁸⁴ BORGES, Jorge Luis: *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője*. In: BORGES, Jorge Luis: *A halál és az iránytű*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. 32-44. o.

így Pongrácz István személyében a „magyar Don Quijote” allegorikus és ikonikus alakját látjuk meg. Ebben az interpretációs gyakorlatban a *Don Quijote* annak a kornak az irodalmi esztétikai elgondolásába illeszkedik, amelyik „akképpen »hatástalanította« a szabályrendszerbe nem férő, így a »nagy elbeszélések« ideológiai kritériumainak nem(igen) megfelelő alkotásokat, hogy részint elfelejtette, részint gyermekkönyvvé stilizálta (ezt tette a Gulliverrel, a *Don Quijotéval*), részint feloldotta ambivalenciáját, tőle elválasztván és morálisan hangsúlyozván azt a tendenciát, amely – korántsem egyértelműen – esetleg valóban föllelhető az (élet)műben”¹⁸⁶. Így a „hatástalanító” eljárások a *Beszterce* esetében is tért hódítottak, és abban nyilvánultak meg, hogy Pongrácz olvasmányélményét az értelmezők nem vették komolyan (de a regény szereplői sem), holott az intertext megidézésével már nem csak a *Besztercét*, hanem a *Don Quijotét* is (ide)olvassuk/ideolvasták. A *Besztercében* szereplő társaság olyan értelmező közösség, amely kollektív olvasatot követelne tagjaitól, kijelölve a *Don Quijote* „helyes”(-nek vélt) olvasatát. Ha a XX. század elméletírói és szépírói nem hagyták észrevétlenül a *Don Quijotét*, hanem azt a regényírást, a regényolvasás emblematikus szövegeként kezelik, miért ne reagálhatna erre hasonlóan Pongrácz István is. A hatástalanító eljárást követő olvasatban azt a pillanatot, amelynek során Pongrácz felolvastatta magának a *Don Quijotét*, akként kezelhetjük, hogy Pongrácz egy pillanatra kijózanodik, felismeri egy pillanatra önmaga bolondériáját, de rövid idő múlva – amikor Behenczyt a várbörtönbe veti – újra örületébe esik vissza. Ezzel a magyarázattal hatástalanítható a cervantesi szöveg intertextuális hatása, mert így Pongrácz István nem lesz más, mint aki megismétli a *Don Quijote*-i örületet.

---

¹⁸⁵ HAJDU Péter: *Két kronotoposz találkozik az úton. Mikszáth Kálmán: Beszterce ostroma...* In: *Az elbeszélés módzatai*. (Szerk.: JÓZAN Ildikó – KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZEGEDY-MASZÁK Mihály) Osiris Kiadó, Budapest. 2003. 251. o.

Szoros(abb) olvasatban viszont Pongrácz helyzete sokkalta radikálisabb átalakulást mutat – a *Don Quijote* miatt. Pongrácz István rögtön a regény felolvasatása után, hajnalban nekikezd az almafa virágainak eltávolításához, homlokán „sötétlő fellegek” úsznak át. A káplánnal pedig felettébb érdekes beszélgetést folytat: „*A káplán szemrehányást tett neki [Pongrácznak], hogy elmulasztotta a misét. Először történt két évtized óta.*

– *Hát van Isten? – kérdé [Pongrácz] tétova tekintettel.*

– *Van – felelte a káplán kenetteljesen.*

– *Látta? – förmedt rá a gróf, és hátat fordított neki.*”¹⁸⁷

A fenti dialógus túlmutat a profán ateista látásmódon és az istentagadásnak ilyen materialista, empirikus elgondolásán. Pongrácz hite valóban összeomlott (húsz év után először nem ment misére), de ez nem a felvilágosult kételkedés „kartezianus” logikája már, hanem az egységes világrend „posztmodern” széthullásának előképe, az egységes erkölcs és morális összeomlás nietzschei víziója. Pongrácz István számára a világ egyetemességébe és kiismerhetőségébe vetett hit kérdőjeleződik meg, az egységes narratíva lehetetlenségével szembesül a *Don Quijote* olvasása közben. Pongrácz István arra jön vagy jöhet rá, hogy „*ami igazán Cervantest érdekelni látszik: az regény a regényről, az ő regényévé alakuló Don Quijote-diszkurzus e diszkurzus lehetőségességéről*”¹⁸⁸. Mindez számára tragikus színezetet nyer, és ettől a ponttól kezdődően már nem a régi, több évtizedes napi rutinnal viselkedő gróf utolsó hónapjairól szól Mikszáth regénye. A változás maradandóságát és a pillanatnyi tisztánlátás helyett szemléletbeli fordulatot kell látnunk Pongrácz későbbi viselkedésében is, így például ezen az ominózus napon – például egy

¹⁸⁶ FRIED István: „*Költőkirály*” a(z anti-)modernitás antinómiái között. In: FRIED István: *Írók, művek irányok*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2002. 25. o.

¹⁸⁷ *Beszterce* 244. o.

¹⁸⁸ FRIED i.m. 22. o.

egyetemes diszkurzus lehetetlenségének a felismerése napján – a hagyományos ebéd utáni dohányzás is, a pénzszerzés is (már nem) meglepő módon elmarad, de lefújja a kijelölt (komolytalan) hadgyakorlatot is, majd kis idő múlva (komoly) hadjáratot indít Beszterce ellen. Pongrácz a létében bizonytalanodott el, abban, hogy alakját regényszerűvé tették, ezzel létezését tisztán a fikcióba száműzték.

A *Beszterce* kulcsjelenetének olvasatát illetően a vázolt „hatástalanító” – és a helyes olvasatot kijelölni akaró – megközelítés helyett Eisemann György már kritikával közelíti az intertextualitás kérdését. Eisemann egyrészt „műfaji szövegelőzmény”-ként jelöli meg a *Don Quijotét* a *Beszterce* viszonylatában, másrészt viszont a regény egyéb elemeiben (Apolka–Estella; a Behenczy bárók; a Trnowszy–Tarnóczy fivérek) is a „tükörjáték” lehetőségét vizsgálja, csakúgy mint Pongrácz és Don Quijote alakpárjában, ahol nem a személyek kritikátlan megfeleltetése, egymásra vetítése történik, hanem az egyes szereplők – és az egyes szövegek – egymással szupplementáris viszonyba kerülnek. Az intertextualitás itt megjelenő kettős tendenciáját az alábbiakban foglalhatjuk össze: „*Tehát Cervantes regényével egyrészt mint történetalkotó és szereplőformáló előképpel, architextuális mozzanattal találkozunk. Másrészt a Don Quijote a törzsszöveg szignifikánsaként (azt jelölőként gazdagítva) szerepel, ekkor tehát nem műfaji meghatározottságával befolyásolva a Beszterce ostromának szövegalkotási és befogadási stratégiáit.*”¹⁸⁹

Mindezek alapján kísérletet tehetünk a leegyszerűsítő ambivalencia feloldására. Voltaképpen Pongrácz az, aki ezen a leegyszerűsítő, hatástalanító gesztuson keresztül lát, és meglátja a *Don Quijotéban* azt, amit kortárs (mármint a XIX. századi) olvasók, de teoretikusok sem láttak (még) meg. Természetesen abban nem lehetünk biztosak, illetve nem is tudhatjuk, hogy mit látott a *Don Quijotéban*

---

¹⁸⁹ EISEMANN György: *Mikszáth Kálmán*. Korona Kiadó, Budapest, 1998. 80. o.

Pongrácz, miként interpretálta ő a szöveget, mindenesetre azt meglátta a szövegben, és ebben már „túllátott” kortárs olvasóin, hogy milyen analógiát vélnek és akarnak azok felfedezni öbenné és Cervantes figurájában. Ezt bizonyítja, hogy Pongrácz azon a hajnalon, amikor befejezte a könyvet, úgy kezdett el viselkedni, ahogy azt a regény küldői valószínűleg szeretnék volna, sajtóságos realista önreflexiót mutatva, ezért „gyilkolhatta” az almafa virágait.

„ – Mit csinál ön? [– kérdezé Pongrácztól Estella.]

[...]

– Azt, amit Heródes. Ölöm ezeket az almasecsemőket. Birkózom az istennel! Aki valamit elront, az az istennel száll perbe. [...] Nem vagyok én kedvtelen, hanem csak bolond. Mert lásd, Estella, az okos ember a pondrót szedi le a fákról, hogy a gyümölcsben kárt ne csinálhasson a pondró, én pedig magát a gyümölcsöt tépdesem le virág korában, hogy a pondrónak ne legyen mit ennie. A dolog majdnem egyre megy.”¹⁹⁰

Tehát a „hagyományosnak” vagy sematikusnak, leegyszerűsítőnek nevezhető olvasatok az anakronisztikus ember figuráját látják a két regényben, de nem csak a regények olvasói, hanem magának a *Besztercének* a szereplői is így tesznek. Ezen a meghaladott elgondoláson lép túl Pongrácz gróf, aki „többet” lát a *Don Quijotéban*, mint csupán egy megkésett embert. Pongrácz vélhetőleg azt is látja a *Don Quijotéban*, hogy ott többről vagy másról van szó, mint egy egyszerű paraboláról, vagy ha parabola is a *Don Quijote*, akkor az a könyvek, a regények metaregénye is egyben. Szerb Antal is ennek a metadiszkurzusnak a lehetőségét érinti: „*A quijotei világ magyarul a könyvek világa. Don Quijote könyvember, ezért annyira szívügye minden későbbi írónak és szenvedélyes olvasónak. Cervantes iróniája groteszk és*

---

¹⁹⁰ *Beszterce* 244. o.

kétértelmű játékot űz Don Quijote könyvember voltával. Don Quijote nemcsak könyvember, hanem egyúttal könyvalak is, regényt él, és egyúttal tudja is magáról, hogy regényhős.”¹⁹¹ Ez utóbbi gondolatot igazolhatja az, hogy a *Don Quijote* második részében Don Quijote mintegy Pongráczot imitáló gesztussal olvassa a róla szóló regényt. Ennek a felismerése Pongrácz számára kritikus, hiszen itt Pongrácz gróf a célzásértékű regénnyel értelmezői pozícióba kerül. Az ő esetében olvasói helyzetéből fakadóan megsokszorozódik a *Don Quijote* hatása, hiszen Pongrácz István olvasóként arra kényszerül, hogy – a célzás miatt – önmagára vonatkoztassa azt a regényt, amelynek főhőse könyvektől, regényektől tébolyult meg. Pusztán a formállogika révén kellene belátnunk azt, hogy éppen a regénnyel, a *Don Quijotéval* kergetik Pongráczot az örületbe. Ennek a regényteremtő vagy örületgeneráló mechanizmusnak lesz részese Pongrácz, aki *textuálisan* vonódik az örület kontextusába, anélkül, hogy ő maga mindezt kívánta volna. Pongrácz *teste szöveggé degradálódott*. [De ha a (kon)textust referenciálisan is nyitottá tesszük, akkor a mai olvasó is számolhat a pongráczhoz hasonló textuális bevonódással, és ekkor egy a regények által örületbe kergetett szereplő (Don Quijote) regényét olvasó figura (Pongrácz István) regényét olvassuk...] A Szerb Antal-i gondolatvilágot továbbgondolva: Pongrácz István nem akar könyv(szerű) lenni, őneki *van teste*. Nem is véletlen, hogy a fent idézett szövegrészletben Pongrácz önmagát Heródeshez hasonlította, hiszen az Írás szerint Heródes hatalmát azzal kívánta legitimálni, hogy az újszülötteket legyilkoltatta. Ugyanígy (Heródesként) járnak el az értelmezők is, akik Pongráczot akarják metaforikusan megölni, hogy az érvényes interpretációs paradigmát legitimálják. Csakhogy Pongrácz fellázad, kifog a hatalomgyakorló gesztusokon, és mintegy jézusi figuraként meghozza a megvilágosodást, az új

---

¹⁹¹ SZERB Antal: *A világirodalom története*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, é. n. 306. o.

szövetséget, amelyben Krisztus is saját testét és vérért áldozta az emberekért. Pongrácz krisztusi mártíromsága testi halálát eredményezi, de figurája retorikai alakzatot öltve tovább él.

A regény elemzését összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a *Besztercebén* a *Don Quijotét* illetően több eltérő olvasat viaskodik egymással, amelyek elbeszélnek egymás mellett. A közös értelmezés hiányzik, sőt, Pongrácz környezete azzal a hatalomgyakorló gesztussal él, miszerint ők rendelkeznek a *Don Quijote* egyetlen és helyes(nek vélt) olvasatával. Pongrácz Istvánt tekinthetjük a *Don Quijote* egyik első (poszt)modern olvasójának–értelmezőjének, aki anakronisztikus(nak látszó) jelleme ellenére a XIX. században, a XX-XXI. századi teoretikusokat megszégyenítő módon, minden sematikusnak ható értelmezést nélkülözve interpretálja a *Don Quijotét*. Pongrácz értelmezésében saját teste lesz az a közvetítő elem – *intercorpus* –, amely az elemzésbe bevonódik. Interpretációjában Pongrácz nem szubjektív individuum, hanem az értelmező stratégiák tétje, az értelmezésnek az a kulcsfaktora, amelynek megítéléséről az elemző diszkurzus folyik. Ebből fakadóan identitásának egyetlen alapja a teste.

Akárhogy is, egyetlen és talán örök kétellyel számolnunk kell, hogy még ha egyenlőségjelet teszünk is gróf Pongrácz István és Don Quijote közé, be kell látnunk – már csak („posztmodern”) korunkból kifolyólag is –, hogy a *Don Quijote* még egyszer meg nem írható és újra el nem játszható, azaz „*az ismétlés időbeli távolságában a megismételt nem identikus*”¹⁹². És ezt Borges is tudta, Jauss is tudta, de – ami a legfontosabb – ezt mindannyiunk előtt Pongrácz István gróf tudta.

Az irodalomelmélet történetét (tovább) dekonstruálva Pongrácz István alakját nem anakronisztikus, hanem ellenkezőleg, jövőbe tekintő figuraként kell

---

¹⁹² JAUSS i.m. 30. o.

apoztrofálnunk, aki a XIX. században – a XVII. századot imitálva – megsejti a posztkulturális paradigmák előretörését, időszerűségét, talán a *test-referenciális* olvashatóság lehetőségét.

5.5. A TEST TÉTJE AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁBAN. NYELVI–TESTI RIZÓMA

*Az ember tragédiájáról*¹⁹³ (a továbbiakban: *Tragédia*) való beszédben már már közhelyszerű, hogy végleges, egyetemes, egyértelműen rögzített értelmezést nem lehet találni a szöveghez, a szöveg folyamatosan újraértelmezhető – következik mindez már csak a drámai költemény műfaji specifikumából is, abból, hogy a drámai költemény az örök emberi gondolatok megszólaltatója, tértől, időtől függetlenül értelmezhető emberi költemény, amelyben a drámaiság a filozófiai eszméknek van alárendelve. Mégis az értelmezésekben gyakorta keresünk egy olyan fix pontot, amelynek rögzítése, meg-/fellelése leegyszerűsíti vagy értelmezhetővé teszi a *művet*. Hogy az értelmezés „rögzítettségét” elkerüljük, be kell vezetnünk barthes-i értelemben a *művel* szemben a *szöveg* fogalmát. A *mű* lényegi eleme a konkrétság, a könyv szerinti materiális létezés. Vele szemben a *szöveg* kategóriája módszertani mezőt feltételez, cselekvésben jön létre. A *mű* egyértelmű, egy jelöltre szorítkozik, filológiailag, hermeneutikailag lokalizálható kategória, míg a *szöveg* paradox, jelöltjei vég nélkül fluktuálnak. A *mű* allegorikus, történelmileg, kulturálisan meghatározott, tiszteletet követel. A *szöveg* radikálisan szimbolikus, plurális textust (hálózatot) alkot, deheroizált, deszakralizált. A *mű* a „klasszikus” fogyasztás terméke, a *szöveg*ben viszont az írás-olvasás határai elmosódtak, játék valósul meg.¹⁹⁴ A *Tragédia* művisége nem engedi a paradox megállapításokat, nem kínál teret az ellentmondásos beszédhelyzeteknek, mert ez a terminus lezártágot feltételez. A *szöveg* dinamikussá teszi a vele való foglalkozási módokat, játékot teremt, nyelvi játékot tesz szükségessé. Játszunk a szöveggel, játszik a szöveg maga

¹⁹³ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája. Drámai költemény. Szinoptikus kritikai kiadás.* (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta KERÉNYI Ferenc) Argumentum, Budapest. 2005. (Az idézetek ebből a kiadásból valók.)

¹⁹⁴ Vö: BARTHES, Roland: *A műtől a szöveg felé.* In: BARTHES, Roland: *A szöveg öröme.* Osiris Kiadó, Budapest. 2001. 67-74. o.

is. Beszélünk a szövegről, de nem horgonyozunk le mellette, elvetjük az onnipotens szemléletmódot mind a Szöveg struktúrájából, mind a befogadó viszonylatából.

A Szöveg semmiféle szempontból sem lehet zárt. Zártsága legfeljebb a kiadók számára kötelező, azaz grafikai objektumai a megváltoztathatatlanok, azokat nem szabad bántani, sérthetlenségük szakrális magasságokra van emelve¹⁹⁵. De miben másban lenne még zárt a szöveg? Keletkezési környezetétől, legelső recepciójától időben is meglehetősen távolra került, kulturálisan nagy változás történt a *mű* egésze körül, a társadalmi berendezkedés, a világ berendezkedése, az emberek gondolatvilága megváltozott. Nyilván mindez hordozza a hagyományokat – ezt nem tagadjuk –, mégis idejétmúlttá, a szöveg szempontjából használhatatlanná és így irrelevánsná vált a keletkezés idejének szociokulturális kontextusa.

Az ember tragédiája mint szöveg viszont távolról sem vált kiüresedetté, hanem irodalmi értékét igazolja az, hogy mind a mai napig foglalkozunk vele – és nemcsak filológiai és történetfilozófiai szempontok alapján. Ez az odafordulás a szöveghez – ha megfosztjuk *műviségétől*, azaz a ráakódott hagyományoktól és a felsorolt „kötöttségektől” – csak a befogadói oldalról, pontosabban a szöveg-befogadó viszonylatában artikulálódhat igazán. Kettejük (szöveg-befogadó) „dialógusa” vagy diszkurzusa vezethet a szöveg – hangsúlyozottan – *pillanatnyi megértéséhez* vagy (a „posztmodern” terminológiából ismert) *félreértéséhez*. A két fél között (szöveg-befogadó) a közös kódot a nyelv *grammatikai* eszköztára jelentheti. Így a nyelv és annak *szemantikai* jelzőrendszere az, amelynek mára meggyöngült az autoritása: a nyelvről való új gondolkodásmód elveti azt a teóriát, hogy a nyelv önmagában referenciális tartalommal rendelkezne, és az újabb

---

¹⁹⁵ Célunk, hogy a szöveget megfosszuk ettől a szakralitástól, mert az már a szemantikai kérdéskörbe is beszélni látszik azzal, hogy előfeltételezi az olvasatot.

(nyelv)filozófiai irányzatok – például a dekonstruktivizmus néhány képviselője – az újabb jelekre (szövegekre) való utalásokat, az intertextualitást helyezték előtérbe. Mindezzel együtt a nyelv (*langue*) elveszíti természetfeletti jellegét, a jelek csak és kizárólag írott jelek maradnak. A referenciális kapcsolati lehetőségek helyett pedig szupplementárisává válik a nyelv és a szöveg, folyamatos pótlásra, kiegészítésre szorul, csak az interpretációs aktivitás keltheti életre. A jelentés csak halasztódik, de a jelentés nem állandó entitás, hanem az olvasó és a szöveg interakciójában időben folyamatosan újrameletkezik.

A továbbiakban célunk lenne, hogy kissé elmozdítsuk *Az ember tragédiájáról* szóló diszkurzusokat a középponthoz való (röghöz) kötöttségből, amely a *Tragédia műviségét* eredményezi; az archaikus és modern után – szó szerint – *poszt-modern* diskurzusba helyezzük a *Tragédia* szövegét és értelmezését. Elemzésünkben a drámai költemény szövegében nem a klasszikusnak ható filozofikus-ideologikus tartalmak elemzését végezzük újabb szempontok szerint, hanem lehetőség szerint a szöveg nyelvi sémáin keresztül közelítjük a választott (test-referenciális) motívumokat. A *tragédia* szövegének elemzéséhez vendégszövegként bevonunk két *Tragédia*-parafrázist is, így a szövegek összehasonlító elemzésével a motívumok jellemző karakterére jobban rávilágíthatunk.

5.5.1. A TRAGÉDIA KÖZÉPPONTJA. A TRAGÉDIA STRUKTÚRÁJA

A szöveg „kimozdításában” első kérdéseink egyike, vajon lehet-e találni fix, statikus pontot a szövegben, amit majd megkísérlünk meghaladni? A „posztmodern” elméletkör ennek lehetőségét tagadja, így a „posztmodern” szellemkörben axiomatikusan nem lehet centruma a szövegnek. A *Tragédia* szövegének textuális játéklehetőségeire utal a következő gondolat, amely a *Tragédia* szinoptikus kritikai

kiadása kapcsán filológiai alapokon mutatja föl a különböző szövegváltozatait: „*A kiadás mindazonáltal határhelyzetben mutatja a magyar textológiát – amely, úgy látszik, fél lábbal a pozitivisták egyértelműségek süllyedő talaján, fél lábbal a posztmodern viszonylagosságok mozgó szigetén áll. A textológiai elvek változásain túl leginkább a magyarázó apparátus továbbfejlesztésének, pontosabbá tételének igénye – s persze Madách egész életművének tudományos kiadása – lehet majd egyszer az oka, ha e kiadás sem marad „ultima vox” a Tragédia-filológiában.*”¹⁹⁶

Mégis, mi lehet a *Tragédia* – a klasszikus műelemző szempontrendszer szerinti – középponti emblémája? Az ember tragédiájáról van szó. Milyen ember tragédiájáról? Ki az az ember? Mi az az ember? Konkrét referenciális választ nem kapunk a feltett kérdésekre. A *szöveg* (vagy ebben az esetben inkább: *mű*) eredetileg talán allegorizációt kívánt végrehajtani, amelynek semmiféle nyelven túli tartalma nem maradt mára, vagy ha maradt is, meglehetősen kiüresedett, számunkra hozzáférhetlenné vált. Ennek a felfejtése ma nem történhet meg: a mai befogadó már képtelen hozzájutni a szöveg metaforáinak „eredeti” jelentéséhez. Ami maradt – ember – kellőképpen általános, kellőképpen disszeminálódott. Tehát a lehetséges, választható középpont sem tipikusan középpont-jellegű, hanem önmagán túlmutató. A *Tragédia* minden szereplője ember(szerű), még Lucifer is, az Úr is, hiszen az emberrel kapcsolatban támasztott alapvető elvárásoknak felelnek meg, legfeljebb természetfelettinek mondott princípiumokkal vannak felruházva. Az ember képe elcsúszik, legfeljebb antropomorf halmazképző elem lehet, de semmi esetre sem szűkíthető az egyes egyénre, egyetlen szereplőre sem. Az ember pusztán egy olyan kijelölt jel(entés)tartomány, amelybe minden belefér, mégsem tudunk beletenni semmit. Képletes ott-léte, jelen-léte kezelhetetlen: jelölt(ek) nélküli jelsor. Jeleivel

---

¹⁹⁶ S. VARGA Pál: *Textológiák között*. In. *Holmi*. 2006/március XVIII. évf. 3. sz. 421. o.

nem egy embert, hanem minden embert élénk állíthat, ahogy a tragédia szó is kapcsolatba hozza ezt az előbbi még feltöltetlen üres helyet – ember – minden tragédiával. Ezek a jelsorok önmagukban akkora intertextuális erőt jelentenek, hogy életre kel és jelen lesz minden ember, és „ideíródik” az összes tragédia. Ám az ember fogalmát nemcsak a gyűjtőnév kategóriájaként kell kezelnünk, hanem annak morfológiai, antropológiai differenciaképző szerepe is van, a jelsor mögött rejtőző elemeket testileg is determinálja a fogalom kulturális terhe: ember = férfi¹⁹⁷. Ezt az érvelést igazán az idegen nyelvekkel lehet igazolni. A német és az angol a *man*-t (mindkét nyelvben ugyanolyan alakkal csak más kiejtéssel) általános alanyként használja azokban az esetekben, amikor nem tudjuk, ki a cselekvő alany. Ugyanakkor a szócska jelentése: 'férfi'. (A németben *der Mann*, az angolban: *man*.) Ezt a nyelvi gesztust a feministák viszont – sok esetben – tudatos vagy tudat alatti hímsoviniszta támadásként élik meg, így előszeretettel használják általános alanyként a németben a *frau* (sic!), az angolban a *woman* alakot. (die Frau = 'nő'; woman = 'nő'.)

Ha a *Tragédia* szerkezetébe valamilyen rendszert kívánunk belevinni, akkor már rögzítjük és középpontosítjuk a szöveg folyamatosan dialektikában lévő (anti)struktúráját. Egy struktúra feltételezése azzal jár, hogy egyes elemeit hierarchikus rendszerbe helyezünk, ezzel rögzítjük a pozícióikat. A szakrális színezetbe öltöztetett Úr képe éppen ezt valósítaná meg – „*Ki egy szavával híva létre mindent*” –, ha kétségek nélkül fogadjuk el az ő beszédettét: „*Be van fejezve a nagy mű, igen. / A gép forog, az alkotó pihen.*”¹⁹⁸ Már a szöveg kezdetén a hatalmi pozíció betöltését birtokolja az egyik szereplő, az Úr, logocentrikusan, a saját szubjektumát tolja a meghatározó autoriter helyzetbe. A nyelv birtoklásával, kisajátításával

¹⁹⁷ Az „ember” a nyelvhasználat egyes szintjein és területein csak a férfit jelöli. Ehhez hasonlóan a „gyerek” megnevezés is csak a fiúgyermekre utal.

mintegy a többi szereplő fölé helyezi magát, azok teremtőjének, nemzőjének aposztrofálja saját magát: elfoglalja az *apai test* szimbolikus pozícióját. Ez a pozicionáló magatartás a hierarchikus struktúra megteremtését eredményezheti, ha az olvasó/befogadó enged a szöveg hatalmi törekvéseinek. A kialakulni akaró hierarchia pedig középpontosítja a szöveget – pontosabban az Úr képébe bújít valaki szeretné létrehozni a struktúrát azzal, hogy olyan konvencionális *Név*¹⁹⁹ mögé rejtőzik, amelynek destruálása, kérdőre vonása apokrif cselekedet.

Ennek a kanonizált jelentésmezőnek, a rögzült kulturális kódznak a feltörése a „posztmodern” beszédmódnak a lényege, követelménye. Az Úr neve, isteni attribútumai, tettei csak a nyelvi horizontban megnyilvánuló kijelentések, és nem többek annál, nincsen referenciájuk, csak grammatikai státuszuk van. Így minden további, más szereplőtől származó beszéd, közlés az Úr szavával egyenrangú, tehát az Úr diszkurzusából nem teremődhet hierarchia, mert az ő beszéde nem „több”, mint másé. Az Úr igyekszik legitimálni a kialakuló, általa létrehozott rendet, de mindezt belülről, saját maga teszi: „*Dicsér eléggé e hitvány sereg, / És illik is, hogy ők dicsérjenek. / Te szülted őket, mint árnyat a fény*”²⁰⁰ – az Úr nyelviségének, szavának teremtményei dicsérik „apjukat”, ahogy azt Lucifer mondja.

Az első beszélő, az Úr mindenhatóságát a szöveg is megkérdőjelezi Lucifer alakjában – vele lép be egy másik, egyenrangúan autoriter figura. Úr: „*Nem szült-e az anyag, / Hol volt köröd, hol volt erőd előbb?*” Lucifer válasza: „*Ezt tőled én szintúgy kérhetem.*”²⁰¹ Az Úr teremtésének elfogadása episztemológiailag feltárhatatlan: nem ismerhetünk meg semmiféle szabályrendszert, amit az Úr nevű szereplő megteremtett volna. Ontológiailag is kétséges, hogy a létezéshez az Úr

---

¹⁹⁸ MADÁCH i.m. 25.

¹⁹⁹ Nietzsche állította, hogy Isten nem más, mint pusztán grammatikai, azaz nyelvi produktum. Vö. BÓKAY Antal: *Nietzsche és Freud*. In. *Replika*. 1995/12. 19-20. szám

²⁰⁰ MADÁCH i.m. 25.

szavának bármiféle köze lenne. A parancs szava az, ami tovább él grammatikailag, ám objektíven nem realizálódik a teremtő aktus semmiféle rendszerben. A virtuális hierarchiát szóbelileg teremtette meg az Úr, de ez csak a nyelv képzetes szabályrendszere. Ádám, amikor a tiltottnak mondott fa gyümölcséről szakítana, és az Úr figyelmezteti, így szól Évához: „Kövessük a **szót**, jőj utánam Éva”²⁰² és „**Megmondta** isten, hogy büntetni fog / Ha más utat választunk, mint kitűzött.”²⁰³ (Azaz: ne együnk a fáról, mert az első beszélő így mondta.) Ádám itt még behódol egy nem is létező, fikcionált szabályrendszernek, a szó virtuális hatalmának. Azt is mondhatjuk, hogy Ádám ekkor még nincsen birtokában ember (azaz: férfi) voltának, nem ismeri saját testének teremtő hatalmát, amellyel az Ödipusz-komplexus megoldódhat, amellyel a Szimbolikus Rendbe betagozódhat. Erre csak a keretszínben (15. szín) hívja fel a figyelmét az anyaságát bejelentő Éva. „A (fiú)gyermek azonosul a Falloszt birtokló apával, »introjiciálja az Apa Nevét és az apai tilalmat«, azaz elsajátítja az Apa Nevéhez képest meghatározó dolgok neveit: a nyelvet, amelytől az Anya újraelérését reméli, s amivel véglegesen el is veszti őt, lévén, hogy a nyelvi jelölők csak más jelölőkre képesek utalni, csak egy másik nyelvi értékre válthatóak, így sosem szüntethetik meg a(z Anya és a gyermek közti) differenciát: a nyelv nem szüntetheti meg a hiányt, hisz maga a jelenlét hiánya.”²⁰⁴

5.5.2. ÁDÁM VALÓSÁGA – ÁDÁM TESTE

Az Úr autokrata struktúráteremtése után befogadói oldalról mi is feltételezhetjük az Úr kész nyelvi konstruktumát, de annak működési szabályai hozzáférhetetlenek, hiszen nyelvileg nem ad semmiféle rendszert az Úr, csak

---

²⁰¹ Uo. 25.

²⁰² Uo. 35. (A kiemelés tőlem. H. M.)

²⁰³ Uo. 53. o. (A kiemelés tőlem. H. M.)

szavával utal a befejezettségre. A későbbi színek rendszerébe az Úrnak már nincsen beleszólása, azok a világok nem az ő nyelvi szimulációi, hanem Ádám, Lucifer és (egy kicsit) Éva és mások diszkurzusaiból állnak elő. Ebből a nézőpontból tekintve a korábban önkényesen feltételezett és az Úrnak mint Istennek tulajdonított világ már nem lehet az övé, Isten nincs jelen, nyelvileg is eltávolodik. A kimondás hatalmat ígérő pozíciója már nem az Úré, hanem más figurák kezébe/szájába kerül. Ezek a szereplők pedig igyekeznek nyelvileg realizálni saját világukat, megteremtik világuk saját nyelvi kontextusát, Ádám is folyamatosan, az adott történelmi korhoz adekvátan, más-más „testet ölt”, ezáltal metonimikus kapcsolatba kerül a történelem egészével. A fiktív utazásnak formára van szüksége, amely az imagináriuson keresztül mindig más és más test-formát ölt.

A továbbiakban (4-14. szín) már a szereplők teremtő beszédeiből áll elő a világ szimbolikus rendje, folyamatos diszkurzust mutató nyelvi szabályrendszer alapján működő logikai konstelláció fogalmazódik meg a „történelminek” mondott színekben. A színek elején szereplő külső (színpadi) utalások csak lecsupaszított fogalmi kontextust teremtenek, amelynek felöltöztetése – de véletlenül sem referenciális tartalommal való felruházása – történik a szereplők beszélgetéseiben. A kijelölt jelhalmazok denotatív feltöltése a szereplők diszkurzusaiból jöhet létre, de az minden alkalommal meghaladja önmagát, képtelen fixálódni és egy tartós világteremtéssel röghöz kötötté válni: egyik szín sem lesz a *Tragédia* középpontja. Ádám és Lucifer, illetve mások dialógusai felbomlasztják a vélt egyensúlyt, de nem is teremtenek semmiféle egyensúlyt, csak ideiglenesen hoznak létre különböző nyelvileg észlelhető „világokat”. Diszkurzusuk önmaguk és a saját világuk/valóságuk megteremtésére irányul, saját szubjektumuk emelkedik transzcendens magasságokba.

---

²⁰⁴ HÓDOSY Annamária: *Ha a pallost felváltja a magnum*. In: HÓDOSY Annamária – KISS Attila Atilla: *Remix*. Ictus Kiadó és a JATE BTK Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1996. 100. o.

Ugyanakkor beszédük nyelvisége folyamatosan változik, megállíthatatlan. Nem tudnak lecövekenni egyetlen színnél sem, hanem folytonos változásban, mozgásban marad nyelvük, végpont- és centrum nélküliek.

A beszélő szubjektum önmagának a beazonosítására, helymeghatározására, önidentifikációjára törekszik. Ennek egyetlen (posztmodern és elméletünkhöz kapcsolódó) módja, hogy *testiségében kutatja önazonosságát*. A szubjektumot ontológiai létéhez a hatalom birtoklása juttathatja el. A hatalom birtoklásának egyetlen módja pedig a *test birtoklása*, az a pozíció, amellyel teremtő helyzetbe kerülhet a már önmagát értelmezni tudó szubjektum. Szimbolikusan az Apa pozícióját kell uralnia, és ezáltal az Anya birtoklását is a magáénak tudhatja majd a beszélő. Ekkor a teremtés, az öngazolás minden szegmense a szubjektum „kezében van”. Hogyan alakul ez Ádámnál?

Ádám számára – és sok esetben a hagyományos olvasó, a szöveget *műviségében* olvasni akaró befogadó számára is – a központi helyzetben, a meghaladni (kasztrálni²⁰⁵) kívánt Apa-pozícióban az első színben teremtőnek mutakozó Úr személye áll, akinek szavát Ádám autentikus kinyilatkoztatásnak feltételezte. Ám Ádám álmai (történelmi korokat idéző diszkurzussorozata) erre rácsáfoltak, és az utolsó színben az alábbi végkövetkeztetésre jut: „*Dacolhatok még, Isten, veled is. (...) Nem egymagam vagyok még a világon?*”²⁰⁶ Szubjektív önazonosságának alapja, ha megszünteti önmagát, eltörli *testét*, ezzel az egész nem is létező, átmenetileg életre hívott imaginárius világ összeomlik, hiszen annak diszkurzivitása tűnik el a szubjektum és végső soron a *test megszűn(tet)ésével*. Ebből az illuzorikus álomból téríti magához, és juttatja Ádámot a tragikus összeomlás végstádiumába Éva bejelentése: gyermeket vár. Ádám tragikuma, hogy egy *másik*

---

²⁰⁵ Ld. Ödipusz-szindróma.

²⁰⁶ MADÁCH i.m. 581. és 583. o.

test által legyőzötté vált, nem birtokol(hat)ja önmaga testét, létezésének végsőnek hitt bázisát. Miért? Mert Évának – és nem Ádámnak! – születik majd gyermeke. A jogból ismert tézis, miszerint *mater semper certa*, azaz csak az anya kiléte a bizonyos, eltávolítja Ádámot a birtoklás mindennemű képességétől, megfosztja (szöveg)potenciáljától, hiszen a bejelentés, közlés nem Ádám testi/nyelviségéből fakad. Nem vagyunk máshol, mint a szöveg elején, az egyiptomi szín előtt. Ádám az ördögi (sic!) körből nem tudott kikerülni. Természetesen a fenti elemzéshez hozzákapcsolható az irodalmi apaság²⁰⁷ problematikája is, amellyel mi itt csak érintőlegesen foglalkozunk, ám szükségesnek tartjuk megemlíteni. Olvasatunkban nem kívánunk feminista kritika/recepció részesévé válni.

5.5.3. KÉT TRAGÉDIA PARAFRÁZIS

Hogy a *Tragédiának* a *test* lehet az egyik alapvető építőköve, és hogy azt lehetne a centrumba helyezettként látni és láttatni, az is bizonyítja, hogy a Madách által megkezdett tematikához kapcsolódóan mások is belekezdtek ebbe a témába (vagy mondhatnánk: ebbe a nyelvbe), vagy éppen folytatták és át-/tovább-/újraírták, parafrazálták, travesztálták, parodizálták *Az ember tragédiáját*. Madách „követői” viszont nemcsak a *Tragédia* által előírt *rend-szert* alkalmazzák, nemcsak a „főszöveg” transzcendens szabályrendszerében mozognak, hanem a *Tragédia* által is felhasznált nyelvi szabályokat alkalmazzák szövegeikben, ezáltal párhuzamos szövegekké válva kerülnek (intertextuális) diszkurzusba a főszövegnek kikiáltott *Tragédiával* (Ádám meg – valamelyest Mikszáth Pongrácz grófjához hasonlóan – interkorporális helyzetbe), ezzel mintegy megfosztva azt a (vélt) transzcendenciából eredeztethető megközelíthetetlenségétől, a (vélt) szakrális hozzáférhetetlenségétől.

---

²⁰⁷ GILBERT, Sandra M.: *Irodalmi apaság*. In: *Pompeji*, 1997/4.

És ebben a textuális aktusban érezhető a szövegek rizomatikus jellege, hogy az egyes szövegek egymás felől, több irányból is átjárhatók.

Gondolatmenetünk további részében két szerző szövegét (Kosztolányi Dezső: *Lucifer a katedrán*²⁰⁸ és Farkas Wellmann Endre: *Orbán tragédiája*²⁰⁹) fogjuk megvizsgálni, és ezeknek szövegeknek az elemzése révén törekszünk majd diszkurzusba kerülni a főszöveggel, a *Tragédiával*. Az interpretáció illetően megvalósítását az az említett strukturális törvényszerűség adhatja, hogy a szövegek azonos nyelvet beszélnek, így azonos nyelvi szabályrendszer alá esnek, azonos Szimbolikus Rendbe illeszkednek, nyelviségükben pedig a Tragédiához hasonló motivikus elemek fedezhetők fel.

Az ember tragédiájában a főhős, Ádám különböző történelmi korok eszméiért, világnézetekért lelkesedik, majd azok mindegyikében csalódik. Ádám vágya a *fenségesre* irányul, Ádám a nagyszerű eszmékben hisz, úgy véli, hogy a valóság lényegi elemét meg tudja ragadni a felszíni formákban. Ádám igen erős készletet érez, és kísérletet is tesz arra, hogy kimondja a kimondhatatlant, meglelje a fenséges tárgyát. Ezt álomutazásában mindig máshol, másban lokalizálja. A drámai költeménynek ez a kereső felfogása jelenti az örök emberi aspektust, azt, hogy az emberi létezés lényege, értelme megragadhatatlan és kimondhatatlan, és folyton dinamikus, dialektikus mozgásban van. Ádám csak kísérletet tesz arra, hogy kimondja, megnevezze azt az őselemet, amely a világot mozgatja. Ádám heroikus küzdelmének értelmezésében a nagy egzisztenciális vagy ontológiai kérdésekre keresnek választ azok az elemzések, amelyek a *Tragédia* filozófiai alapját kísérlik

---

²⁰⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Lucifer a katedrán*. In: *Kosztolányi Dezső színpadi játéka*. Balassi Kiadó, Budapest. 1997. 119-139. o.

meg „újrarendani”, a madáchi főmű filozófiai sokszínűségét, szerteágazóságát, nagyságát igyekeznek megnevezni, kimondani, ezáltal magát a szöveget is szakralizálni vagy éppen fenségessé tenni.²¹⁰ Az Ádám által (is) megragadni kívánt vágy különböző alakváltozatokban jelentkezhet. A vágy megnyilvánulási formái eltérőek lehetnek, mindig más-más elem lesz a vágy végső(?) megnyilvánulási tárgya. A vágy irányulhat valamiféle fenséges eszmére – amire az előbbieken már utaltunk. Ekkor olyan eszmét fedezhetünk fel a szövegben, amelynek lokalizálása „mindenkinek jó”. Így például a demokrácia, a szeretet, a tudomány stb. irodalmi tematizálása, mint amire Ádám vágyai irányulnak, egyetemes és nagyszerű értékhozó fogalmak. Az irodalmi diszkurzus (de más diszkurzusok is) az egyik oldalról olyan funkcióval rendelkezik, hogy *elrejt* a vágyat, ugyanakkor a másik oldalról egyszerre *jelent* magát a vágyat is, a diszkurzus maga lehet a vágy. Bizonyos diszkurzusok olyan meghatározóak lesznek egyes kultúrkörökben, társadalmakban, hogy azokat állandóan mondják, újrarendják. *Az ember tragédiája* is lehet egy ilyen jellegű diszkurzus, amelyet valamilyen okból kifolyólag állandóan mondanak, a szöveg a diszkurzus kényszere alatt áll. A kommentár szövegek – az ismétlés kockázatával – el akarják végre mondani azt, amit a vizsgált szöveg mond, vagy a kommentár szövegek értelmezésében mondani vél, de teszik ezt úgy, hogy az újdonság igényét képviselik, vélelmezik, ám mégis belekerülnek a vizsgált szöveg diszkurzus-kényszerébe.²¹¹ A diszkurzus „csak” nyelvi struktúrákat hoz működésbe,

---

²⁰⁹ FARKAS WELLMANN Endre: *Orbán tragédiája ajánlva Dollár János Dénesnek*. In: *Nagybőjti disznó 2. Porcul de Postul Mare*. (Válogatta és szerkesztette: FARKAS WELLMANN Endre és MÁRKUS-BARBAROSSA János) Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy. 2002.

²¹⁰ Itt nem kívánok egyetlen elemzőt-értelmezőt sem megemlíteni. Ugyanakkor fontosnak tartom megjegyezni, hogy ezek az elemzések-értelmezések az irodalomtudomány számára fontos munkák, de a jelen gondolatmenet eltérő fogalmi apparátust használ.

²¹¹ Nagy kérdés lehet, hogy vajon *ez a szöveg* (deixis!) micsoda, mennyiben esik a diszkurzus kényszere alá, mennyiben lehet ez meta-kommentár? Talán a žižeki elgondolás lehet az érvényes, miszerint a metanyelv a Valós entitás, de pozícióját lehetetlen elfoglalni, ugyanakkor elérni, elkerülni, elmenekülni előle szintúgy lehetetlen. (Vö. ŽIŽEK, Slavoj: *A Valós melyik szubjektuma?* In.: *Testes*

amelyeknek az értelemteremtő szerepe csak a későbbiekben bontakozik ki. A diszkurzus funkcionálás(t), működés(t) jelent). Funkcionálásának része az írás–olvasás–csere fogalmainak bekapcsolása.

A diszkurzus szerepe a főszöveg mellett vizsgált két szövegben is meghatározó jellegű. A Kosztolányi-féle szöveg befejezése a diszkurzus beindítását jelenti. Az írott szöveg befejezése olvasásba megy át (Ádám és Éva önmaguk drámájának olvasásába kezdenek), így a csere funkciójával a diszkurzus szerepe meghatározóvá lesz. Farkas Wellmann Endre színjátékában az első megszólaló mindjárt Orbán (Ádám szövegbeli alakváltozata), aki a szerzői utasításban „*Úristen mutáns, esetleg alternatíva*”²¹². Orbán rögtön hatalmi pozícióba kerül azáltal, hogy uralni akarja a diszkurzus rendjét, ő beszél először, az Urat teljesen kiszorítva teremtő helyzetéből és akár a szimbolikus rendből is. A későbbiekben láthatóvá lesz, hogy az Úr kasztrált állapotban van, míg Orbán a „fallogocentrikus” hatalom birtokosává válik.²¹³ És itt már látszik a vágy tárgya, az a hatalmi forrás, aminek a megszerzésére tör a Fiú, ez a Fallosz, a Szimbolikus Rend alapja, a végső jelölő.²¹⁴

A folyamatos láncreakció gerjesztése az általunk vizsgált irodalmi szövegekre is érvényes. Derridánál a következőket olvashatjuk: „*a versengő filozófiák a logocentrizmus változatai (...) csak azért válhatnak versengő filozófiákká, mert egyaránt az alapot keresik, olyasmit, amin túl már nem kell menniük*”²¹⁵. Derrida viszont jelölőláncával és az írás átértékelésével, a filozófia irodalomként való értelmezésével túllép a klasszikus elméletek végső igazságkeresésén, nem akarja az

---

könyv I. (Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc) Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport. Szeged, 1996.)

²¹² FARKAS WELLMANN Endre: *Orbán tragédiája ajánlva Dollár János Dénesnek*. In: *Nagyböjti disznó 2. Porcul de Postul Mare*. (Válogatta és szerkesztette: FARKAS WELLMANN Endre és MÁRKUS-BARBAROSSA János) Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy. 2002.

²¹³ Vö. APPIGNANESI, Richard – GARRAT, Chris: *Nesze Noked Posztmodern*. Ikon Kiadó, Budapest. 1995. 92-93. o.

²¹⁴ Vö. HÓDOSY Annamária: *A magyar Hamlet-gép*. In: *Pompeji*. 1992/4.

utolsó szót leírni vagy megtalálni (nem is tudja!), hanem újabb és újabb írásokat kíván bekapcsolni a filozófiai diszkurzusba. Kosztolányi szövege szintén ennek a metakommunikatív gesztusnak a részese: Kosztolányi szövege (*Lucifer a katedrán*) kimondatlanul újramondja a *Tragédia* szövegét, ezzel mintegy palimpszeszt jelleget kölcsönözve a *Tragédiának*. A Kosztolányi-szövegtest láthatatlanul magában hordozza a *Tragédiát*: eltünteti, mégis fel-/megmutatja – teszi ezt *intercorpusaival*. A *Lucifer a katedrán* című szöveg egyszerre helyeződik bele a hagyományba, hivatkozik a hagyományra, de azt mégsem mondja ki. Viszont vélhetően minden, a magyar közoktatásban szocializált olvasó tudhatja, hogy miről van szó, amikor Ádám és Éva elkezdik a színjáték utolsó jelenetében (újra)olvasni saját maguk (madáchi?–szimbolikus?) történetét. „ÉVA: [...] „Be van fejezve a nagy mű...” // ÁDÁM: [...] „Igen. // A gép forog...” // ÉVA: [...] „S az alkotó pihen.”²¹⁶ Így a logocentriskusság révén kialakuló és megteremtődő szubjektum(ok) a szövegben hatalmi pozícióba kívánnak kerülni. Kosztolányi szövege a már megírt, de eltörölt vagy ott-nem-levő madáchi szövegnek az újraírását vizionálja úgy, hogy az olvasót meghagyja a tudatlanság, valamint a mégis tudás állapotában. Ennek a paradox helyzetnek az alapja a kollektív tudatalatti kollektív tudása, a palimpszeszt lét *jelölése*, ahol a palimpszeszt *Tragédia* szövege a nyelvben előírja saját magát. A kollektív tudat(alatti) konstituálódására és meglétére a szimbolikus rendben keresztül van lehetőség. Kosztolányi szövege a *Tragédia* metaszövege, amely felhasználja a *Tragédia* létezését, de éppen ott-nem-létével tudja önmagának értelmezői/reflexiós funkcióját betölteni. Kosztolányi szövegében beindul a jel-ölőlánc öngerjesztése, amely a szimbolikus rendben egyik írásból a másikba kapcsol, így akár a

²¹⁵ CULLER, Jonathan: *Írás és logocentrizmus*. In: CULLER, Jonathan: *Dekonstrukció*. Osiris, Budapest. 1997. 127. o.

²¹⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Lucifer a katedrán*. In: *Kosztolányi Dezső színpadi játéka*. Balassi Kiadó, Budapest. 1997. 139. o.

posztstrukturalista aktivitás példája lehetne, mégis – barthes-i értelemben – megmarad a klasszikusabb, olvashatóbb szövegkategóriánál. Az olvasó–szöveg dialógus nem indul be, csak a szimbolikus renden keresztül, a palimpszesztus helyzet megszűntetésével, amikor is a szereplők elkezdik olvasni a szöveget, önmaguk „eredeti” történetét, belépve a szimbolikus rendbe. Csakhogy ez az eredetiség a teremtett szövegvilágban éppenhogy destruálódik, mert ha a szövegeket egymás után, linearitásukban vizsgáljuk, akkor az „eredetinek” aposztrofált madáchi korpusz nem lehet eredeti, mert azt megelőzi az éppen olvasott Kosztolányi-féle szöveg. Ugyanakkor Kosztolányi szövege már a *Tragédia* parafrázisa is egyben, tehát így az sem „eredeti”. Így inkább a decentralizált, rizomatikus szövegszerkezeti elgondolás lehet csak az elfogadható, ahol a szövegek nem hierarchikusak, nem egymást generálják (illetve azt teszik, csak nem egy irányba, hanem az elsőbbség/eredetiség kérdését eltörölve tetszőleges sorrendben), nem a karteziánus logika alapján, hanem a szimbolikus rend, a nyelv (vagy valami más) vezérlete alatt.

Lacan gondolkísérletét, valamint annak Felman által történő továbbgondolását Poe: *Az ellopott levél* című novellájáról²¹⁷, ráolvashatjuk Madách: *Az ember tragédiája* és Kosztolányi: *Lucifer a katedrán* című szövegeire is. Ebben az elméletben az interpretáció célja az lenne, hogy lokalizálja az egyenlő szárú háromszög egyes csúcaiban a szereplőket, ezáltal a szöveg szerkezeti értelmezése is megragadhatóvá válna. A háromszögben a *Realista ostobaság*, az *Imaginárius káprázat* vagy *öncsalás* és a *Szimbolikus perspektíva* jelentik a csúcspontokat. A diszkurzus uralta rendszerben Ádám nincsen teljesen egyedül, hanem vannak még olyan szereplőtársak, akik „ellenpontozzák” alakját – szerencsére, tehetjük hozzá.

---

²¹⁷ LACAN, Jacques: *Szeminárium Az ellopott levélről*. In.: *Testes könyv II.* (Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc) Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1997. és WRIGHT, Elizabeth: *Modern pszichoanalitikus kritika*. In: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. (Szerk.: JEFFERSON, Ann – ROBEY, David) Osiris Kiadó, Budapest. 1999. 165-187.

Ádám olyan figura a *Tragédiában*, aki vágyaiban „nem lát”, aki a realista ostobaságot képviseli. Vele szemben vagy mellette (nem az ellentétes viszony hangsúlyozása a célunk, hanem egy másik elem bekapcsolása a vázolandó szerkezetbe) ott van Lucifer, aki „átlát a szitán”, ismeri a működési struktúrát, ő lehet a szimbolikus perspektíva képviselője. Lucifer magatartása cinikus, ő látja a szimbolikus rendben Ádám eltévelyedett harcát, amely minden esetben a nagy eszmének kikiáltott filozófia/világnézet álorcája mögé bújik. Mivel ez a lacani/felmani elmélet hárompólusú, a harmadik szereplő, Éva marad az imaginárius káprázat – imaginárius öncsalás képviselője, aki látja néhány esetben a rendszer hibáit, van benne szubjektív kritikai észrevétel, de nem tesz semmit, élvezi és kihasználja az elemeket, elmerül képzetes világában.

Nézzük, hogy alakul ez Kosztolányinál! Az imaginárius, a képzetes az, amelyik rendelkezik az önámító szubjektív érzéssel, gondolatisággal, miszerint ő látja és érti a fennálló helyzetet. Ezt a dimenziót képviseli a színjátékban a vizsgáztató Lucifer és Éva, akik a katedra szakrális és transzcendenssé emelt magaslatából szemlélik a világot. Ádám – mint mindig – a realista ostobaság képviselője, aki tisztán objektív, racionális logikával törne előre. Kérdéses viszont, hogy akkor ebben a koncepcióban ki(k) lehet(nek) a szimbolikus perspektíva hordozói, hiszen itt Lucifer már az imaginárius világba helyeződött át Éva mellé. Itt az értelmezés már nem meríthet a zárt szövegből, mert az meghaladja önmaga kereteit, így az olvasat el kell, hogy veszítse szöveginherens jellegét. A szöveg zárásában megnyit egy „textuális ablakot”, amelynek értője az olvasó lehet a kellő kollektív tudással felvértezve, ezáltal a szimbolikus perspektíva gyakorlójává válva.

Kosztolányi szövege izgalmas jelölőláncsort indít meg, amelyben a szereplők csak beszélnek az említett szimbolikus rend keretein belül, de a fenséges eszme, a

vágy megnevezése elmarad. A vágy megnevezése Farkas Wellmann Endre *Tragédia* átiratában már (szó szerint) *testet ölt*, a *fallosz* lesz a szimbolikus rend jelölője.

Farkas Wellmann szövegében ugyanúgy vágyat kerget-üldöz Ádám, pontosabban: Orbán²¹⁸. A fallosz birtoklása jelképesen az Apa nevével (az *apai testtel* ld.: fentebb) való azonosulást jelenti, amelynek vágya, hogy az Anya birtoklójává legyen, ezáltal az incesztuózus kapcsolatot tiltó atya birodalmába lépjen. Orbán/Ádám a hiány lokalizálására törekszik, mert a nyelvi/testi hiány betöltésének, a hiány jelentette ürbe való *behatolás*-nak az eszköze a nyelvi diszkurzus. Viszont a nyelv mindig valami másnak a mondása, mint amit mondani akar. A fallikus jelölő a metanyelv lehetetlenségét tartalmazza. A hiány keltette ür betöltését kívánja a vágy, amelynek megragadhatatlan, utolérhetetlen testi kivetülése a fallosz a hatalom pozíciója a nyelvben, a szimbolikus rend felállítója.

A fallosz, mint testi jelölő hordozza (és gerjeszti önmaga) vágyát, amivel szemben a kasztráció félelme az elnémulástól való félelmet jelképezi. Farkas Wellmann-nál a szimbolikus rend vezérelte szöveg kristályszerkezete meglehetősen leegyszerűsödött. Nem a vágy- vagy falloszpótló gesztusokban lokalizálható, úgy mint a fenséges, vagy a diszkurzus, vagy a (fal)logocentrikus aktus, hanem magában a falloszban *van*, maga a fallosz *az*. Farkas Wellmann talán csak megoldja a madáchi tragédiát azzal, hogy lefordítja a szimbolikus rend kódjaira amannak kódolt rendszerét. Farkas Wellmann szövegében egyszerűen a „*hímség dús gyümölcséből*” szakít Orbán/Ádám és nem a tudás fájáról. Itt Orbán/Ádám nem tudni akar és nem valamiféle filozófiai eszmét kutat, hanem megnövekedett potenciáját szeretné

---

²¹⁸ Ez a szöveg meglehetősen egyértelmű allúzióval él, mivel szereplőválasztásában – ami főleg a cím alatti ajánlásból látszik: ajánlva Dollár János Dénesnek – ezzel Orbán János Dénes költő nevére játszik rá a szöveg, valamint az őhöz kapcsolódó referenciális környezet – Kolozsvár – is benne van a szövegben. Hogy ennek a gesztusnak milyen poétikai szándéka lehet, azt ennek a dolgozatnak a keretein belül nem vizsgálom – de talán egy másikéban sem –, noha a lacani „az egyik vágya a Másik vágya” tétel mintha igazolódni akaródná...

kielégíteni. Ám itt is csömört érez az egyes aktusok után, átmenetileg mintegy kasztrált állapotba kerül, újratematizálódik a testi hiány. Farkas Wellmann szövegében, csakúgy mint Madáchnál, a nők vágya – ahogy a szimbolikus rend megköveteli – a falloszra mint test(rész)re irányul. Minden – Farkas Wellmann-nál – megjelenő nőalak együtt szeretne hálni Orbánnal/Ádámmal, csakúgy, mint ahogy a madáchi párizsi szín Évája „felgerjedt pórno”-ként ostromolja a Danton-Ádámot: „*Tettem helyes, s jutalmamat kívánom: / Tölts vélem egy éjet, nagy férfiú!*”²¹⁹ – hangzik Madáchnál. És ha „jobban” megvizsgáljuk, a *Tragédia* valamennyi színében Éva vágya Ádám fallosza maga, a szimbolikus rend letéteményese. Az első emberpár szemérmének eltakarása a szimbolikus rend megóvását és a vágy (fallosz), valamint a hiány (kasztráció) elleplezését szolgálja. Az egyiptomi szín rabszolganője szűjén menhelyet kínál Ádámnak. Athénban Éva Ádám szép neje, kit „*bú emészti honn*”, mert hiányzik neki Ádám fallosza. Rómában Júlia prostituált, Konstantinápolyban Izóra szintén vágyakozik Ádám után, de diszkrétebben, erkölcsösebben teszi, noha azért vonul zárdaszűznek, mert behódolt az apja szimbolikus hatalmának, annak a hatalmi potenciálnak, amivel a férfi (az Apa) rendelkezik. Prágában Éva Borbálaként még vágyja férjét, Kepler-Ádámot, de vágya már más fallikus jelölők (udvaroncok) irányába is áthelyeződik. Párizsban az említett módon (pórno), valamint a márkinő diszkrétebb, intelligensebb módján jut kifejezésre Éva vágya. A londoni színt követő haláltáncban Éva így szól: „*Szerelem, költészet, s ifuság / Nemtője tár utat örök honomba*”²²⁰. A falanszter színében felkínálkozik Ádámnak Éva, csakúgy, ahogy „vendégül látja” az eszkimó színben Ádámot annak nyakába borulva.

A felsoroltakból látható, hogy mindegyik szöveg közvetlen vagy közvetett úton a szimbolikus rend hatása alatt szerveződik, a szimbolikus rendet jelentő

---

²¹⁹ MADÁCH i. m. 347. o.

²²⁰ MADÁCH i. m. 467. o.

test(rész) súlya alatt nyög – vagy szeretne nyögni. A szövegek nem tudnak kibújni a szimbolikus rend kényszere alól, bár nem is akar(hat)nak. Ám tudjuk, hogy a vágy elérhetetlen, de elkerülni, előle elmenekülni sem lehet. Az ember tragédiája a *test(rész)* tragédiája. A *test(rész)* tragédiája abban az értelemben, amennyiben a nyelv azon szimbolikus stratégiáját mutatja, amelyben az a megfelelő hatalmi potenciált kívánja közelíteni. A nyelvi szándék folyamatos frusztrációja adhatja a szöveg akciójának folytonosságát, a színek dialektikus jellegét. A szereplők beteljesületlen vágya hajtja előre az eseményeket, ahol az egyes színekben megjelenő filozofikumok csak lehetséges válaszokat keresnek a megoldatlannak tűnő fallikus frusztrációra, inkább csak elleplezik a *test(rész)* permanens hiányát.

5.6. A TEST KÉPE – A KÉP TESTE

Az irodalmi funkciók vizsgálata során az egyik alapvető kérdés lehet, hogy az adott szöveg mennyiben tölt be mimetikus funkciót, mennyiben tükrözi a valóságot, vagy éppen mennyire konstruálja meg a valóságot azzal, hogy nem vet számot a szövegen kívüli „dolgok” létezésének lehetőségével. E két pont jelenti a kérdés két szélsőértékét: (1) Tökéletesen leképezi-e a szöveg a valóságot? Ebben az esetben a „külső”-nek mondott világból keressük a referenciát a szöveg elemeihez, a lexiákhoz. A valóság kapcsán itt azzal a definícióval kell élnünk, amelyet a fenomenológia és a tudásszociológia valóság-fogalomként kezel: tehát a valóság a mindannyiunk számára jelen való, rendelkezésre álló ismeret- és tudáshalmaz: *„Céljaink szempontjából elegendő, ha a »valóságot« mint a jelenségek olyan minőségét határozzuk meg, amelyek akarunktól függetlenül léteznek (nemlétüket nem tudjuk elérni)”*²²¹; vagy (2) A szöveg létezése és működése az irodalom autopoietikus-rendszereként funkcionál, röviden: csak az létezik, ami a szövegben le van írva. Ez utóbbi teória a radikális konstruktivizmus²²², valamint (más szempontból) a lehetséges világok elméletei felől is közelíthető. *„Az irodalmi »lehetséges« világok, szövegvilágok ily módon olyan tényállások halmazaként határozhatók meg, amelyek az adott szövegvilágra vonatkoztatva logikailag konzisztensek és teljeseek: a szövegvilág, a történet felfogható bizonyos számú szövegvilág univerzumaként (...), amelyen bizonyos relációk (...) értelmezhetők, e relációk határozzák meg a történet fő sajátosságát.”*²²³ De itt azt is meg kell

²²¹ BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése*. Jászóveg Műhely Kiadó, 1998. 18. o.

²²² Vö. ODORICS Ferenc: *A konstruktivista irodalomtudomány vázlatja*. In: KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc: *Poszt Magyar*. Ictus, Szeged, 1995. 46. o.

²²³ OROSZ Magdolna: *Szöveg, fikció, intertextualitás*. In: *Irodalomelmélet az ezredvégen*. (Szerk. ÁRMEÁN Ottília – FRIED István – ODORICS Ferenc) Pompeji, Gondolat Kiadói Kör, Budapest-Szeged, 2002. 56. o.

jegyeznünk, hogy a lehetséges világok elmélete – a szövegvilágok „konzisztens és teljes” tételezése révén – megállapításaiban minden szövegre kompaktnak tűnik.

A dolgozat gondolatmenetéhez kapcsolódóan vizsgált regény – Oscar Wilde: *Dorian Gray arcképe*²²⁴ (a továbbiakban: *Dorian Gray*²²⁵) – kapcsán elemzésünk célja kettős, egyrészt az, hogy felmutassuk a szövegszerű vizsgálat lehetőségét, megvalósítsunk egy lehetséges szövegelemzést a komparatiztika eszközeivel, másrészt viszont a szövegszerű megközelítés mellett, éppen ennek eszközeivel mutassunk rá a szöveg identitásképzésének lehetséges – hipotézisünkben szereplő – *testi* alapjára. Itt arra gondolunk, hogy a szöveg működésének vizsgálata során kilépünk abból a nézőpontból, amely a szövegeket inkább csak fikatív látószögből vizsgálja. Szándékunk, hogy a hagyományos irodalomszemléleti aspektust egyéb vonatkozási mezőbe helyezzük. Hipotézisünk tehát a továbbiakban is arra vonatkozik, hogy az irodalmi szöveg(ek)ben a megjelenített valóság (ld. feljebb) referenciája ugyan önmagában, azaz a szövegben van, mindazonáltal mégis túlmutat a szöveg „szűk” keretein. Így végső soron a szöveg megközelítésében azt a tézist gondolnánk tovább, miszerint az irodalmi szövegek létezéséhez, működéséhez, alapvető szerveződéséhez szükséges valamiféle „külső” tényező (például a *test-referencialitás*), amely a szöveg identitásának az alapját jelentheti. Így voltaképpen az irodalomtudományban erőre kapó posztkulturális nézőpont(ok) és a dolgozat elméleti részében szereplő tézisek mellett érvelünk. Kérdéses azonban, hogy végső(?) következtetésünk vajon ezt a külső, nem-szövegbeli (*testi*) meghatározottságot jelöli-e meg az elemzés eredményeként.

---

²²⁴ WILDE, Oscar: *Dorian Gray arcképe*. (ford.: KOSZTOLÁNYI Dezső) Filum Kiadó, Debrecen, é. n. (Az idézetek oldalszámái ebből a kiadásból valók.); WILDE, Oscar: *The Picture of Dorian Gray*. Penguin Books, 1994.

5.6.1. A KOMPARATISZTIKA LEHETŐSÉGEI – OSCAR WILDE: *DORIAN GRAY* ARCKÉPE

A *Dorian Gray* a komparatiztikai olvasat(ok)nak eklatáns példája lehet. Az összehasonlító irodalomtudomány²²⁶ szinte kész tények elé van állítva a *Dorian Gray* elemzése kapcsán. A szöveg értelmezési lehetőségei, valamint a szöveg irodalomtörténeti és irodalomelméleti kontextusokban való elhelyezkedése már önmagában „komparatív jellegű”, illetve ehhez hasonló olvasatokat hív életre. A szöveg egyik szervező eleme, hogy két művészeti tárgyterületet, a képzőművészeti alkotást és az irodalmi alkotást egymásra játszatja, dialektikájuk biztosítja az összehasonlítás szükségességét. A jelen fejezetrésznek nem célja a képzőművészet és az irodalom kapcsolatának kimerítő vizsgálata, ám fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a *Dorian Gray* kapcsán egy ilyen kísérletnek is lenne alapja. Másrészt viszont – hogy az összehasonlító jelleg más természetű alapjaira is rámutassunk – a szöveg abba az irodalmi hagyományba illeszkedik, amelynek alapját a „századvég” (*fin de siècle*) jellegzetes hangulatát idéző szövegek és motívumok sora képezi (ld. *Dorian bohém élete*)²²⁷, valamint a magyar irodalomban is jelentkező – részben freudi alapokra helyeződő – kettős tudat, megkettőzött személyiség tematikáját képviseli. Itt utalnánk Schnitzler már érintett és vizsgált szövegére, az *Álomnovellára*, a *Tágra zárt szemekre* is. A *Dorian Gray*-t magyarra fordító személyekből – Konkoly Tivadar (1904), Schöpflin Aladár (1907) és Kosztolányi Dezső (1923) – is látszik a regény nyugatosok által preferált helyzete. Népszerűségét bizonyíthatja, hogy sorra születtek a magyar irodalomban is hasonló témájú vagy inkább problematikájú szövegek

---

²²⁵ A félreértések elkerülése végett: amikor a későbbiekben *Dorian Gray* figurájára hivatkozunk, akkor csak 'Dorian'-t említünk.

²²⁶ Nem célunk, hogy az összehasonlító irodalomtudomány fogalmát egzaktul definiáljuk, de még definíciós kísérletbe sem kezdünk a probléma összetettsége miatt, hanem csak utalunk a vonatkozó szakirodalomra: ĐURIŠIN, Dionýz: *Összehasonlító irodalomkutatás*. Gondolat Kiadó, 1977.; WELLEK, René – WARREN, Austin: *Az irodalom elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.; CORBINEAU-HOFFMANN, Angelika: *Einführung in die Komparatistik*. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2004.

²²⁷ Vö. RADEMACHER, Jörg W.: *Oscar Wilde*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 83. o.

(Babits Mihály: *Gólyakalifa*; Karinthy Frigyes: *Én és Énke, Találkozás egy fiatalemberrel*; Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*)²²⁸.

Ebbe a komparatiztikai szövegolvasat-hagyományba léphetünk be azokkal az elméleti alapú megközelítésekkel, amelyek kapcsolatot teremtenek a szöveg világa és más elméleti dimenziók között, így ne csak a szöveg implikálta evidenciák között bolyongjunk. Tehát a komparatiztika adhatja meg annak lehetőségét, hogy a szöveg olvasatát kitágítsuk a szűken vett irodalomelméleti és irodalomtörténeti keretektől egyéb – itt: kulturális, antropológiai – megközelítési lehetőségek irányába is.

5.6.2. MÓDSZERTANI ALTERNATÍVÁK A *DORIAN GRAY ARCKÉPE* KAPCSÁN

Az irodalmi szövegek vizsgálatának metodikájában – ideáltipikusan – két változat létezik: az externalista vagy „külsődleges” elemzés, valamint a „belsőleges” vagy internalista elemzés. Az elemzések módszerei abban különböznek, hogy a külsődleges megközelítés megkísérli a szöveg tartalmi elemeit kapcsolatba hozni úgynevezett „külső” elemekkel, mint a kulturális mező, a szerző mikrovilága vagy esetleg az intertextuális kapcsolatok felkutatásával a szöveg irodalmi kontextusát is felrajzolhatja – tehát nem marad a szöveg határain belül. „*A külső elemzés [...], amely a társadalmi világ és a kulturális művek viszonyát a tükrözés összefüggésében vizsgálja, közvetlen kapcsolatba hozza a műveket előállítóik, illetve valóságos vagy lehetséges címzettjeik csoportjának társadalmi vonásaival (társadalmi eredetével) – abból a megfontolásból, hogy a művek az ő*

---

²²⁸ BABITS Mihály: *Gólyakalifa*. Osiris Kiadó, Budapest. 2000.; KARINTHY Frigyes: *Én és Énke*. In: *Karinthy Frigyes összegyűjtött művei. Elbeszélések II*. Akkord Kiadó. 2002. 107-112. o.; KARINTHY Frigyes: *Találkozás egy fiatalemberrel*. In: *Karinthy Frigyes válogatott művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1962. 327-331. o.; KOSZTOLÁNYI Dezső: *Esti Kornél*. Osiris Kiadó, Budapest. 2000.

várakozásainak kívántak megfelelni.”²²⁹ A belsőleges megközelítési mód másképpen dolgozik, és főként a nyelvészeti alapokon szerveződő strukturalizmus, valamint az Új Kritika elméletkörébe tartozó megközelítések a meghatározóak ebben a gondolati, módszertani rendszerben. „E felfogás szerint a kulturális alkotások időbeli és tiszta formák, amelyek tisztán belső olvasatot követelnek, kizárva a meghatározottságokra vagy a történelmi funkciókra való hivatkozást, ami redukcionizmus volna.”²³⁰ A két elemzési módszer között az alapvető különbség abban áll, hogy melyik hol keresi, hol feltételezi a szövegek szubsztanciáját. Az internalista elgondolás csak a szövegen belüli mezőben – a nyelvben mint jel(entés)hordozóban – véli fellelni annak szubsztanciáját, míg az externalista megközelítés elmélete azt állítja, hogy a szöveg nyelvezete csak forma, amely „bekeretezi” a máshonnan vett, nem nyelvi, hanem referenciális, lényegi elemeket. Így, ez utóbbinál, az irodalmi szövegen kívüli mezőben kell a kapcsolódási lehetőségeket felkutatni.

Milyen megközelítési lehetőségekkel számolhatunk a *Dorian Gray* kapcsán? A regény szövege lehetőséget nyújt arra, hogy a két megközelítési módot összekapcsoljuk, hiszen a regény problematikája éppen a két dimenzió együttesére nyújt példát. Másként fogalmazva: ha a külsődleges megközelítés felől kívánjuk feltárni a regény (külsődleges) szubsztanciáját, akkor előbb-utóbb a „regénybe fulladunk”, azaz a regény szövegében, a regényen belül találjuk meg a szöveg szubsztanciáját: a regény az irodalom fikcionálási eljárására nyújt példát. Tehát ha például a szövegben a *fin de siècle* érzésének kimutatására vállalkoznánk, akkor elemzésünknek nagyvonalúan át kellene siklania például Dorian rejtélyes halálesetének értelmezésén, mert azzal a kontextuális olvasat tehetetlen lenne. Ha

---

²²⁹ BOURDIEU, Pierre: *Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához*. In: *A kultúra szociológiája*. (Szerk.: WESSELY Anna) Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1998. 177. o.

pedig elemzésünket azzal az intencióval indítjuk, hogy csak és kizárólag a szövegen belül kutatjuk a szöveg legbensőbb lényegét, akkor előbb-utóbb oda jutunk, hogy a regény szerkezete külsődleges tényezők által is meg van határozva, kapcsolatot keres és mutat képzőművészeti és testi/antropológiai perspektívákkal is. Azaz a módszertani elkötelezettség a *Dorian Gray* esetében nem elegendő, mert módszertani csapdát rejt magában a szöveg. Bármelyik módszertani eljárást választjuk is, nem kerülhetjük el a másik metodika kényszerét, mert a szöveg a két eljárást egymásra játszatja. Az externalista és internalista elemek szövegbeli előfordulásai nem diszkrét transzgressziókkal jelentkeznek, hanem radikális áthelyezésekkel, átlépésekkel. (Gondolunk itt például a *Dorian Gray* zárására, amely az addigi lassú átmenettel érzékeltetett változást egy pillanat alatt visszafordíthatatlanul áthelyezi a képről Dorianre, és fordítva.) Nézzük meg mindezt a szövegen!

A *Dorian Gray* szövege a művészi alkotás problematikáját tematizálja úgy, hogy externalista olvasatban a testiség szubsztanciáját, mint szövegen kívüli identitásképző eszközt, használja föl, internalista olvasatban pedig a művészi alkotás maga, valamint a művészi alkotás problematikája válik szubsztanciává. Így tehát, ha a szöveget mint szöveget, műviségétől megfosztott korpuszt kezeljük (internalista módon), akkor a szöveg olvasata arra mutat, hogy a művészi alkotás megteremtése után az milyen autonóm életet élhet. A *Dorian Gray* szövegében a létrehozott (képzőművészeti) alkotás elszakad teremtőjétől, önálló életet kezd élni, de nem tud kiszakadni „keretei” közül. A művészeti alkotás megteremtődik, leválik alkotójáról, éli önálló életét, nem függ semmitől, nincs szüksége semmire. Az alkotás létrejötte radikális konstruktivista gesztusnak köszönhető. Így a *Dorian Gray* főként az irodalomelméleti diszkurzusoknak lehet adekvát szövege, amelyben a művészeti

---

²³⁰ Uo. 177. o.

alkotások létrejötte tematizálódik. Ebben az esetben a művészeti alkotás kialakulása – az irodalmi szöveg mint fikció –, a fikció szerveződése a tét. A fikció létrejöttével semmiféle szövegen kívüli szubsztancia nem idéződik meg, hanem maga a fikció adja a szöveg szubsztanciáját. Ám ez csak formát jelent, de a forma nem marad meg pusztán elméleti, grammatikai szabályrendszerbeli státuszában, hanem a művészeti entitás más argumentummal is rendelkezik. Azaz a jelentés nélküli forma, amely a művészet, az irodalom létének a(z) (meta)elbeszélését adja, kiegészül, és a jelentés áthelyeződik valami rögzítettre, nevezetesen: a *testre*. Dorian személye, énje a kép elkészültével ketté vált. Ekkor jött létre az a kettősség, amelyet – meadi fogalmakkal²³¹ – „felépített én”-nek (*Me*), valamint „reaktív én”-nek (*I*) nevezhetünk. A *felépített én* a külvilág számára előálló és kifelé felmutatott én, míg a *reaktív én* a tudatalattiban a külső ingerekből konstruálódó, elfojtott (csak a padlásszobában létező) én. „A reaktív én az adott személy cselekvése a társadalmi szituációval szemben, saját magatartásán belül, s csak miután végrehajtotta az aktust, akkor lép be a tapasztalatába. Ekkor már tudatában van reaktív énjének. A felépített én azért jön létre, hogy teljesítse e kötelességet – így alakul ki az egyén tapasztalatában. Magában hordozta a többiek valamennyi attitűdjét, s ezek meghatározott reakciót igényeltek; ez volt ennek a szituációnak a felépített énje, reakciója pedig a reaktív én.”²³² Így minden változás kivetítődik a művészeti alkotásra, annak a testére. Innen kezdve a diszkurzus már nem (meta)elméleti síkon halad(hat) tovább, hanem a (poszt)kultúra egyik identitásképző elemének vizsgálata alapján folytatódhat. A *test* antropológiai státuszával az eddig pusztán irodalomelméleti közelítés egyéb komparatív vizsgálat irányába is nyitottá válik, a test nyitottá teszi a szöveget.

²³¹ Vö. MEAD, Georg H.: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Gondolat, Budapest. 1973.

²³² MEAD i.m. 223-224. o.

Mi történik akkor, ha olvasatunkban elsőként az externalista szemszögből közelítünk a szöveghez? Ebben az esetben az előzőekben vázolt elgondolás befejező gondolatával, a szöveg antropológiai kapcsolataival kezdhjük az interpretációt. Ekkor a XIX. század végi Anglia romlottságát, erkölcsi züllését, általános hangulatát szimbolizálja Dorian teste, illetve a testén-lelkén bekövetkező romlás. Ezzel a korabeli Anglia jellemezhető, amely más európai országokban is sajátos életformát teremtett: divat volt bohémnak, dandynek lenni, akként viselkedni, kicsapongó életet élni, szabados kapcsolatokat teremteni, ajzószerket használni. Mindez természetesen az adott kor társadalmi anomáliáira is rámutat, mint az egyes egyének társadalomformáló, illetve az egyéneket is formáló társadalmi szokásokra – de ez már a szociálpszichológiai kérdéskörbe tartozó problematika. Ám a szöveg ebben az esetben sem „hagyja magát” csak „testi oldalról” értelmezni, hanem ekkor is „kicsúszik az értelmező kezéből”. A test, a jel(entés) megragadása és értelmezése nem rögzíthető, hanem a test (Dorian teste) – szó szerint – *áthelyeződik* a képre, az értelmező diszkurzus hermeneutikai nehézségekbe ütközik. Ha az internalista olvasat az irodalmi szöveg *fikcionált* létét közelíti, akkor az externalista olvasat inkább a szöveg *imaginárius* oldalát képviseli. De e két tényező elkülönítetten nem működhet, hanem éppenhogó összjátékuk adhatja az irodalmi szövegek „lényegét”. Innen kezdődően az eddigi ideáltipikus elgondolást felváltja a két tényező folyamatos egybecsúsítása. „*A fiktív játéktérket nyit, és ezzel formába kényszeríti az imagináriust – miközben médiumként is szolgál annak megnyilvánulásához. Amire a fiktív irányul, még üres, így betöltésre szorul; az imagináriust pedig jellegnélkülisége jellemzi – vagyis formára van szüksége ahhoz, hogy kibontakozhassék. A játék ennek következtében a fiktív és az imaginárius együttlétéből áll elő.*”²³³ A fiktív és az

---

²³³ ISER, Wolfgang: *A fiktív és az imaginárius*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 19. o.

imaginárius összjátékából áll elő az irodalmi szöveg. Működésüknek kulcsfogalma a *transzgresszió*, a *határátlépés*, amelyet mi *áthelyezésnek* nevezünk eddig – és nevezünk eztán is. Ugyanis a két tényező működése során Dorian identitásának konkrét megképződése soha nem válik lokalizálhatóvá, hanem csak folyamatos áthelyezésekkel közelíti valóját: a test – mint potenciális identitásképző eszköz vagy az identitás hordozója – átformálódása a padlásszobába rejtett képen történik meg, míg a regény cselekményében szereplő Dorian testén nem történnek változások. Dorian identitása a teste mögé rejtőzött, de (valós) testét (valójában) nem látjuk, az eltakarva a festményen alakul át. Ezáltal akár az olvasás allegóriáját is adhatja a szöveg, amelyben a regény megképzí az olvasási módot, amely minden egyes szövegben működésbe jön: a felszíni formák eltakarják az értelmező jelentésadásának konkrétumát, nehogy tetten érje a szöveget, és interpretációját rövidre zárja. Ám a végső fordulat, Dorian (ön)gyilkossága képmásával szemben, egy katartikus élményben mintegy leleplezi az olvasási folyamat eddigi sejtéseit. Ugyanakkor az öngyilkosság végképp – visszamenőleg is – eloszlatja annak lehetőségét, hogy a külsődleges és belsőleges jellemzőket szétválasszuk, elválasszuk egymástól. A *Dorian Gray*-t nem olvashatjuk Dorian teste nélkül, mint ahogy Dorian is testén, testi változatlanságán keresztül „olvassa” minden regényszereplő.

5.6.3. TEST-LÉLEK-TUDÁS – (ATYA-FIÚ-SZENTLÉLEK)

A regény története nem csak az imaginárius és a fiktív összjátékából konstituálódó irodalmi szövegnek, mint olyannak a „példaszövege”, hanem ennek analógiájaként az ember kettősségére is rávilágíthat: az ember test és lélek kettőse, amelynek kettőssében a *test* mint *imaginárius*, a *lélek* mint *fiktív* jelenik meg. A

Dorian Gray esetében a testetlen, fiktív formát jelenti a lélek: még üres és betöltésre szorul; míg a test a lélek (vagy éppen lelketlenség) „mozgásterének ad otthont”: „*az imaginárius [...] megkülönböztető helyet foglal el [a nem tényleges érzékek] és a tényleges érzékelés között, és [...] meghatározhatóvá teszi a tényleges érzékelést, amely így a nem ténylegessel szemben nyeri el egyedi stabilitását.*”²³⁴

A *Dorian Gray* szövege is markánsan emeli ki ennek a két entitásnak az oppozícióját. Sőt, valójában itt nem is csupán két elem oppozíciójáról van/lehet szó, hanem három tényező alkotta háromszög az érvényes konstelláció. Mindez visszavezethető a már említett fikció–imaginárius dichotómiára, amely csak látszólag dichotóm páros, ám valójában nem párosról, hanem hármasról kell beszélünk. Ugyanis a fiktív–imaginárius kettőse a fikció és a valóság meglehetősen sokáig érvényben lévő és irodalmi szövegeket szervező kettősét váltotta fel úgy, hogy a valóságot mint tényezőt megtartotta, de a kettőst a fiktív–imaginárius–valós hármasára módosította – ahogy azt a **3.3. FIKTÍV ÉS IMAGINÁRIUS** fejezettrésznél korábban már bemutattuk. Ezután térjünk vissza a lélek–test kettősére, és egészítsük ki ezt is hármasra: a *tudás/szellem* dimenziója lehet a hiányzó harmadik tényező²³⁵, amely a valósággal állítható párba. A tudás voltaképpen a valóság alapja azáltal, hogy – tudásszociológiailag – azt fogadhatjuk el valósnak, amiről tudásunk van, másszóval: tudáshalmazunk jelöli ki a valóságot számunkra, „*[a] mindennapok világa olyan valóságként terül el előttünk, amit az emberek értelmeznek, s ami számunkra szubjektíve értelmesnek tűnő koherens világ.*”²³⁶ Test–lélek–tudás, mint az emberi létezés három összetevője. Miért is ez a hármas?

²³⁴ Uo. 227. o.

²³⁵ Vö. LÉVINAS, Emmanuel: *Transzcendencia és megértés*. In: *A modern tudományok emberképe*. (Szerk.: MICHALSKI, Krzysztof) Gondolat, Budapest, 1988. 216-231. o.

²³⁶ BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése*. József Műhely Kiadó, 1998. 37. o.

Dorian figurája fausti alakot ölt, hiszen gyönyörű szépségének megőrzéséért még lelkét is odaadná. Az alku nyíltan nem köttetik meg, hanem csak ebben a „ráutaló magatartásban” válik szerződésszerűvé. Ám ha a szereplőket allegorikusan tekintjük, akkor az Ördög megbújhat Lord Henry Wotton alakjában, aki a regényben az eredendően gonosz, velejéig romlott figurát képviseli. Voltaképpen Dorian önmaga szépségét Lord Henrynek köszönhetően fedezi fel, valamint a romlás útjára is az ő segítségével lép. Így a regény második fejezetében a megkísértés után (miután Basil Hallward kertjében Dorian először beszélgetett Lord Henryvel), megízlelve a tiltott gyümölcsöt (felismerve önmaga szépségét), Dorian Faustként adja el lelkét az ördögnek: *„Milyen szomorú. Én majd öreg leszek és borzalmas leszek és iszonyatos leszek. De ez a kép mindörökké fiatal marad. Sohasem lesz öregebb, mint ezen a júniusi napon. Jaj, ha megfordítva lenne. Bárcsak én lennék mindig fiatal és a kép öregedne meg. Ezért – ezért – mindenemet odaadnám. Igen, nincs a világon semmi, amit ne adnék oda. Odaadnám ezért a lelkemet.”*²³⁷ Viszont Dorian ebben az alkuban nem számol a tudás–valóság létezésével, illetve annak önmagára értelmezett hiányával. Másként közelítve: egyelőre Doriannek nincsen tudása, így nem ismer(het)i a valóságot. Vélhetőleg másként döntene, ha ismerné a valóság veszélyeit. Csak később ismeri meg a valóságot, csak idővel jut tudáshoz, ám ez a tudása lelketlensége miatt a teljes romlásba viszi. Dorian esetében a valóság értelmezése származhat részben a tudás = valóság relációnak tételezéséből, ahol Dorian még nem tud semmit az életről; másrészt a valóság mint a művészet(ek)en kívüli, a hétköznapi valósága, amely nem a művészi eszményt látja Dorian szépségében, hanem a húszéves, tudatlan, tapasztalatlan ifjút, akinek már lelke sincsen, így megrontható. Basil Hallward így beszél róla: *„Dorian Gray a legjobb*

---

²³⁷ *Dorian Gray* 30. o.

barátom. [...] Egyszerű, áldott lélek. Amit a nagynénéd mondott róla, az szóról szóra igaz.”²³⁸ Itt csak mellékesen szeretnénk visszautalni Madách Imre: *Az ember tragédiájára*, mint amelyben a *Dorian Gray*hez hasonló módon, szintúgy fausti mintára, alku köttetik. Történik mindez mindkét szöveg tekintetében valamelyest hasonló, testi téttel.

Dorian (fokozatosan) tudáshoz jut, felismeri a valóságot, és fellázad. A változást látja képmásán, de azt gondosan elrejtí az idegen szemek elől. Dorian lélekkel ugyan már nem rendelkezik, de a valósághoz fűződő tudása, ismerete lassacskán bontakozik. Teste lelketlen, azaz formátlan, teste az imaginárius dimenzióban önállósult, hiszen a fikció formát adó szerepe testéről áthelyeződött a képre, a műalkotás helyére. Dorian lelki-ismeretének változásai ott (a képen) játszódnak és mutatkoznak meg, amely (mármint a kép) nem más, mint Dorian lelkének a helye. Dorian lázadása nem irányulhat lelkére, hiszen azt már eladta. Ami megmaradt, az a tudása (és a teste!), azaz a bontakozó tudása, ráismerése a valóságra. Dorian valóságra való ráismerése egyenértékű teremtőjének a felismerésével. A tudás abszolút hordozója a transzcendens Atya, aki teremtő pozícióban van – volt egykoron. Dorian azt ismeri fel, hogy alkotója elrejtette előle a tudásnak ezt az oldalát, alkotója művészetének ideáljává emelte alakját, hazudva neki a fiatalság permanens voltát. Ennek felismerése Dorian részéről azzal jár – és a szöveg itt freudi–ödipális perspektívát nyer –, hogy a lázadó fiú apja helyére lép, amelynek radikális megnyilvánulása, hogy a fiú megöli apját: Dorian végez Basil Hallwarddal, képmásának megfestőjével. Ebben az olvasatban bibliai motívumok (a teremtő Isten transzcendenciája) és egy görög mitológiai történet (Oidiposz és a thébai mondakör) keresztezik egymást. Dorian lázadása a regény zárásában lesz teljes, akkor lázad fel

---

²³⁸ *Dorian Gray* 18. o.

vélt/valós identitása ellen, teste ellen. Dorian lázadása – Ádám öngyilkossági szándékával ellentétben – beteljesíthető, hiszen ő képes a teste ellen és az eltitkolt (áthelyezett) tudás(a) ellen lázadni.

5.6.4. PARABOLA A SZÖVEGBEN

A regény szövegének test-referenciális értelmezéséhez segítségünkre lehet a regény egy betéttörténete is, amely parabolyszerűen mutat rá a *Dorian Gray* szerkezetére. Ennek a parabola-történetnek az allegorikus értelmezése és a szöveg egészére történő kiterjesztése megvilágíthatja Dorian személyének kilétét, létének mikéntjét. A parabola-történet lehet a regényben Doriannek Sybil Vane-hez fűződő szerelme, illetve ennek kapcsán maga Sybil Vane alakja válhat Dorian metaforájává.

Sybil Vane a regényben (és hozzá hasonlóan, vele parallel Dorian is) három „szinten” – (1) fogalom; (2) szerep(lő); (3) ember(i test) – említendő. Alakja egyrészt nevének (1) *fogalmi szintjén* szerepel a szövegben, és ehhez a névhez létező entitás kapcsolódik. Ekkor Sybil Vane alakja identitásproblémával küzdő szubjektív létező csupán, aki úgy szubjektív, hogy nem objektív, azaz (egyelőre még) nem tárgyiasult, nincs teste, Sybil Vane csak mint fogalom létezik, egyelőre csak nyelvileg említett létező, akit csak sajátos, misztikus narratíva vesz körül Sybil Vane realizálódása viszont már kettős: Sybil Vane egyrészt már mint (2) *szerep(lő) létezik*, aki a színházi előadásokban drámai szerepek formájában mutatkozik meg Dorian számára; másrészt viszont a felfelő szerep mögül kivillan az ember alakja is, aki viszont a drámai szerepek tökéletességétől nagyságrendekkel elmarad. Dorian csak mint a Mesebeli Herceg alteregója kerülhet kapcsolatba Sybil Vane-nel, azaz ugyanabban a mese-horizontban mozog, amelyben számára Sybil Vane kívánatos és ideális nőalak. Tragédiájuk (pontosabban csak Sybil Vane tragédiája) akkor következik be, amikor

Sybil Vane kilép a színészi maszk mögül, és már felmutatja esendő (3) *emberi (testi) lényét* is. A műalkotásba vetett hit és a műalkotáshoz kapcsolódó ideál tételezése Dorian számára ekkor omlik össze. Sybil Vane Dorian számára akkor jelenti az igazi kudarcélményt, amikor lelepleződik, amikor eltűnik róla a művészi máz, amely eltakarta igazi lényét. Sybil Vane alakja akkor esik szét, amikor feltárul igazi valója, amikor emberi testét mutatja szereptelenül Doriannek, amikor Sybil Vane már sem nem (1) *fogalom*, sem nem (2) *szerep*, hanem egyszerű halandó (3) *ember(i test)*, amely felett Dorian a gyilkossággal hatalmat gyakorolhat. Sybil Vane esendő alakjának feltárulkozása mintegy egyenértékű gesztus lehet Dorian és a padlásszobába száműzött kép általi lelepleződéssel.

A bemutatott Sybil Vane történet példázza Dorian alakját is. Dorian művészi alakmása a tökéletes, tiszta, éteri művészet megvalósulása, amelytől az esendő, romlott emberi (test) világ(a) elfojtott dimenzióba helyeződött, letakarták, poros padlásszobába lett száműzve. A probléma abban áll, hogy Dorian áthelyezte a művészt (szépség, esztétikum) az ember(i test) helyére, a dinamikus, változó világba, az emberi testet (öregedés, romlás) pedig a művészet helyére, a konstans, időtlen világba. Sybil Vane meggyilkolása az emberi, a test felé/ellen irányul – mint az identitás alapja ellen –, csakúgy Dorian (ön)gyilkossága is. Mindkét esetben Dorian a testi referenciában csalódott. Sybil Vane-nél, lelepleződésekor, a színpadon egyidejűleg mutatkozott meg a test/ember tehetségtelensége, nem odavalósága, a művészettel való összeférhetlensége. Dorian esetében a festővásznon jelent meg az ellentmondásosság Dorian romlott lelke (azaz teste) és a tiszta, magasztos művészet között. Haláluk után mindkét figurából megmaradt valami közös, ez pedig művészetük, de testüktől, emberi lényüktől függetlenül: Sybil Vane nélkül is lehet tökéletes Júlia, Dorian nélkül is lehet tökéletes festmény.

5.6.5. SZIMULÁCIÓ

A *Dorian Gray* szövege a baudrillard-i értelemben a hiperrealitás irányába tör, ahol mintegy megvalósulhat a „szimulakrumok processziója” is. A kép fázisainak Baudrillard által elgondolt egymásra következései, végigkövethetők Dorian alakján is. Csakhogy ebben az esetben Baudrillard elméleti szövegét nem lehet a *Dorian Gray* szövegre „referenciálisan” olvasni, mert Baudrillard „kép”-e nem Dorian arcképe. Tehát a regényben elkészített festmény nem lehet a baudrillard-i elmélet képe, mert a portré – a fent említettek tükrében már világosan látszik – *áthelyeződött* Dorian személyére, „felépített én”-jére (*Me-re*), a regényben szereplő és cselekvő Dorian figurájára. Ezért a szimulációban részt vevő kép nem a képzőművészeti alkotás, hanem Dorian figurája. Az áthelyeződésnek a diszkrét és (majdnem) észrevétlen megtörténtét Basil Hallward kijelentésében érhetjük tetten, amikor a festményhez lépve azt mondja a színházba induló Lord Henrynek és Doriannek, hogy „– *Az igazi Doriannel maradok [...]. – Ez az igazi Dorian? – kiáltott a kép eredetije és hozzáment [a képhez].*”²³⁹ Így a modell „helyet cserélt” a képpel, így Baudrillard elméletét már nem a festmény képére, hanem Dorianre kell olvasnunk. Baudrillard elméletében a kép fázisai így követik egymást: „[1.] *a kép a mély valóság tükrözése; [2.] a kép elfedi és megfosztja természetétől a mély valóságot; [3.] a kép elfedi a mély valóság hiányát; [4.] a képnek semmi köze bármi néven nevezendő valósághoz, pusztán önmaga szimulákruma. Az első esetben a kép jó látszat – az ábrázolás a szentségek rendjébe tartozik. A másodikban gonosz látszat – az átkok rendjéből való. A harmadikban csak tetteti, hogy valaminek a látszata – a varázslatok rendjébe tartozik. A negyedikben nem a látszatok rendjéhez tartozik,*

---

²³⁹ *Dorian Gray* 34. o.

hanem a szimulációéhoz.”²⁴⁰ A fázisok a regény szövegében, illetve Dorian alakján, mint képen, nyomon követhetők: [1.] Basil Hallward megfesti Doriant. [2.] Dorian eladja lelkét, szétválík a portré és Dorian (mint kép a baudrillard-i értelemben) alakja. [3.] A változások (öregedés, romlás) a festett portrén történnek. Ám az utolsó fázis érvényessége erősen kérdéses. A negyedik fázisban a látszatok rendjével teljesen le kellene számolnia a képnek, ám erre nem képes, noha kísérletet tesz arra, hogy megszabaduljon mindenféle identitásképző dimenziótól, nevezetesen a festményen öregedő test(é)től. Ekkor mintegy – újfent – metaszöveggént értelmezi önmagát a regény, azt a gesztust mutatja, hogy létrehozza önmaga tökéletes szimulakrumát. Ám a szimuláció sikertelen: nem tudja magába foglalni az „ábrázolás egész építményét” egy egységes szimulakrumként. Dorian – mint kép – a szimulakrum „ideáljának” lehetetlenségét példázza; de talán a *Dorian Gray* – mint szöveg – létrehozza azt?...

Akár a szimulakrum elmélet emblematikusságának referenciájaként is értelmezhetjük a *Dorian Gray*-t. Az identitáskeresés útjait bejárva mind Sybil Vane, mind Dorian alakja arra mutathat rá, hogy a *test-referencialitás* elemi bázisa maga a test is olyan attribútumokat hordoz, amelyek a test derivátumaként megteremtik magát a szöveg(test)et is. Ezzel viszont nem azt állítjuk, hogy minden egyes szöveg (szöveg)testként értelmeződhet, hanem inkább az itt elemzett szöveg mutathatja azt az emblematikus jelleget, amely ennek a jelenségnek elméleti lehetőségét mintázza.

---

²⁴⁰ BAUDRILLARD, Jean: *Szimulakrumok processziója*. In: *A posztmodern*. (Szerk.: PETHŐ Bertalan) Gondolat, Budapest, 1992. 223. o.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatunk összefoglalója – mint ahogy a legtöbb összefoglaló – látszólag bekeretezi a szöveg egészét, ugyanakkor mégsem summázhatjuk egy-két frappáns mondattal és bekezdéssel a megkezdett gondolatmenetet. Tudománytalan lenne azt állítani, hogy létezik utolsó szó, utolsó mondat. Ugyanakkor korántsem szeretnénk dolgozatunkat azoknak a metanarratíváknak sorába helyezni, ahol a záró tézisek a dolgozat felütéséhez hasonlóan nyitva maradnak: a tézisek – iseri – „üres helyeket” generáltak, amelyeknek feltöltése a további metadiszkurzusokra várnak. Pusztán annyiban szeretnénk meghagyni az értekezés nyitottságát, amennyiben a „testi tünetek” ennek potenciálját jelenthetik, azaz a megkezdett *test-referenciális* narratíva újabb és újabb diszkurzusokat generálhat.

A dolgozat elméleti kérdésfeltevéséhez választott nézőpont – a test-tematika, illetve itt: *test-referencialitás* – azért tűnhet indokoltnak, mert napjaink társadalmi trendjei és társadalom- és irodalomteoretikus szövegei közel állnak a test-jellegű megközelítésekhez, azokhoz az elméletekhez, amelyek valamilyen módon – tudományterületükhöz kapcsolódóan – az emberi test motivikus, szimbolikus aspektusait vizsgálják. A dolgozat elméleti bevezetője a *posztkultúra* és a *kontextualizálódó szöveg* felfogásával előkészíti a metodikai részt, amelyben a már létező, irodalomelméleti diszkurzusokban meglévő elméleti sarokfogalmakat (valóság-fikció-imaginárius) hozzuk mozgásba. Az ismert terminusok mellé a *test attribútumait* vontuk be mint műveleti tényezőt az imaginárius fogalmának részben adekvát megfelelőjeként. A test terminus értékű fogalmának és referenciájának imagináriust helyettesítő bevonásával kikerülhetjük azt a csapdát, hogy a szövegeket csak mint fiktív tárgyakat kezeljük, így elsősorban műimmanens befogadással operáljunk. Ugyanakkor a test terminus imaginárius jellegét megtartva azt a

csapdahelyzetet is elkerülhetjük, amelynek során a választottan kontextualizáló, referenciákat kereső olvasat olyan szövegeket vizsgál, amikor azok szövegszerúségükben tagadják a valóságot és bejelentik önmaguk fiktív voltát.

A test attribútumainak irodalmi frekvenciáját igazolhatja az az elméleti polarizálódás, amely napjaink – vélhetőleg vagy valójában – „posztmodern” jellegéből fakad. Egyre több olyanfajta beszédmód formálódik, amely valamelyest szerkeszti az irodalomelméleti látásmódokat, és ennek keretében a szöveg omnipotenciájának hirdetése kevésbé meghatározó, a szöveg nyelvi-grammatikai státuszát egyre inkább felváltja egy olyan értelmezői-befogadói intenció, amely a szövegek jelentés- és értelemstruktúráit elsősorban nem nyelvi-grammatikai vonalon keresik. Ez a megváltozott szövegközelítő szándék viszont egyáltalában nem későpozitivistá jellegű, hanem sokban megmarad a szövegimmanens eljárások módszereinél, de a jelentés- és értelemstruktúrákat elsősorban a referencialitással kapcsolatot mutató konnotációk révén képezi meg.

A *test-referenciális* elemzési gyakorlat során pedig több olyan, egymással legfeljebb motivikus, semmint tematikus kapcsolatban lévő szöveget vizsgáltunk, amelyeken számos egyéb irodalmi (nem *test-referenciális*) diszkurzus alapfogalma jól megragadható. A hipotéziseknél választott fogalmak operatív, funkcionális használatát az egyes szövegek interpretációs gyakorlatainál kívántuk bizonyítani. Az értekezés elemző része olyan kulcsfogalmakat vizsgál a *test-referencialitás* részéről (medialitás, (test)írás – (test)olvasás, test(i)-jelek, intertextualitás–intercorpus, a test tétje a hatalom és a szimbolikus rend perspektívájából; jel-jelentés-jelölet és szimuláció), amelyek az irodalomelméleti diszkurzusokban, szövegelemzésekben, interpretációkban gyakorta előfordulnak más „interpretációs iskola” értelmezői gyakorlata során is.

Az elemzések összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a *test-referencialitás* olyan kvantorként alkalmazható az interpretációs gyakorlatban, mint más irodalomelméleti irányzat fogalmai. Ugyanakkor nem gondoljuk, hogy önálló elméleti apparátussal lenne definiálható, de vélhetőleg alkalmazható némely „posztmodernnek” ható elméleti megközelítés esetében, mint például: posztstrukturalizmus, feminizmus, posztkolonialitás vagy a „posztmodern” hermeneutika kapcsán. Ezen elméletek jól inkorporálhatják a *test-referencialitás* fogalom- és eszköztárát, hiszen ha csak a posztkolonialitást vesszük, ott a civilizációs-kulturális oppozíciók mellett számos antropológiai (testi) különbség is az aktuális diszkurzus alapját jelentheti. A feminista kritika vagy az irodalmi apaság problematikájának testi-morfológiai háttére pedig evidens.

A TEST MEDIALITÁSA (5.1.) című fejezetben Poe és Schnitzler kapcsán láthattuk, hogy élet-halál, álm-ébrenlét, tudatos-tudattalan között milyen kapcsolatot és ellentétet képez a testi mező, hogyan tud az egyetemes és általános mellett az egyedi és kivételes eszköze lenni a test mint médium. A testírás és a testtel történő olvasás emblematikus szövege lehet Kafka novellája (**5.2. TESTÍRÁS**). Itt a testre való írás egyáltalán nem metonimikus vagy szimbolikus, hanem teljesen direkt, húsba vágó. Parti Nagy Lajos kötete pedig az írás fiziológiai kihívásaira reflektál, de eszköztára már csak inkább jelképeiben érintkezik a test-referencialitással, és inkább az intellektuálisabb kondi(k)ciót keresi. **A TEST(I) JELE(K) (5.3.)** című fejezet Nagy Koppány Zsolt novelláiban a test szemiotikai-szemantikai természetét elemezte. Ennek keretében a jeltest, jelentés, jelölés problémakörét vizsgáltuk a testen keresztül. Pongrácz alakja az intertextualitás *test-referenciális* olvasatát kínálja (**5.4. INTERCORPUS**), ahol a regény főhősének identitásproblematikája révén áll elő az értelmezői viszony. Itt Pongrácz István gróf

interkorporális ('test-közötti') helyzetével kínálja egy „posztmodern” hermeneuta interpretációját, ezzel mintegy a szöveg intertextuális utalását önmaga referenciájával feloldva. *Az ember tragédiájának* olvasatában (5.5. A TEST TÉTJE AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁBAN) Ádám nemes küzdelmének tétjeként saját(?) teste feletti uralmát tematizáltuk, illetve azt, miként tud a szimbolikus rendbe betagolódni különféle hatalmi játszmák során. A TEST KÉPE – A KÉP TESTE (5.6.) című fejezetben a *Dorian Gray arcképe* című regény kapcsán olyan komparatiztikai problémákat elemeztünk, amelyek a művészet és művészi lét(ezés) kérdéskörét érintik. A regény maga is a művészet konstans voltát és a test mulandóságát tematizálja.

A *test-referenciális* interpretációs elmélet és gyakorlat lehetőségeit továbbgondolva az alábbiakban képzelhető el az értekezésben foglalt néhány szempont egyébirányú kifejtése:

(1) Akár a *kritikus (szöveg)test-képzését* is bevonható lehet az olvasói-értelmezői diszkurzusokba, ezáltal a kritikusok által megképzett szöveget is a probléma tárgyává tehetnénk. A kritikus (hivatásos szövegelemző) olvasatát speciális test-képzésként értelmezhetjük. Ahogy az olvasott szöveg megértése, illetve a fogyasztó/befogadó olvasó test-interpretációs olvasata zajlik, a profinak aposztrofált olvasó (a kritikus) az ideális – uralkodó paradigmába illő – szövegtestet alkotja meg kritikájában. Ez a kritikus által megképzett szövegtest eszményi. A kritikaírás, Németh Zoltán-i fogalomalkotással²⁴¹: (szöveg)test létrehozása az uralkodó paradigmák tükrében, ahol a kritikaírásban a meghatározó, uralkodó hatalom akarása nyilvánul meg. A kritikaírás ugyanazt a társadalmi érdekérvényesítő, hatalomgyakorló akaratot képviseli, amit a test-kultúra kapcsán érvényesülő társadalmi dominancia sugároz. A kritika fenséges (szöveg)test képzésével a

---

²⁴¹ Vö. NÉMETH Zoltán: *Olvasáserotika*. Kalligram, Pozsony. 2000. 29. o.

magasba emelheti vizsgálatának tárgyát, vagy formálhatja azt a paradigmát, paradigmákkal terhelt környezetet, hogy az a (szöveg)testet fenségesnek tarthassa. Ugyanakkor ebben a logikában a verifikáló, hatalomgyakorló gesztuson túl benne van annak a kritikai potenciálnak a lehetősége is, amely önnön hatalomgyakorló szándékainak megfelelően tárgyát olyan (szöveg)testnek mutassa, amely az uralkodó paradigmáknak nem megfelelő, így abjektálandó. A gusztustalan, nem konform testeket a társadalom stigmatizálja, majd kiveti magából, és teheti ezt akár szövegtest-szerűen is, az intézményesített kritikai eszközökkel.

(2) A közoktatásban számos szerző, szakértő polemizál azon, miként és milyen eszközökkel lehet a gyerekeknek használható irodalmi tudást adni a magyarórákon. Vélhetően minden út sikeres lehet, a főbb erővonalak ex cathedra bizonyára nem állapíthatóak meg. Viszont az irodalomoktatásban irányadónak tűnik az archetípusok keresésének a szándéka: a gyerekek a tanórákon az irodalmi szövegek vizsgálata során az archetipikus sajátosságok fellelése, beazonosítása, azok értelmezése lenne az elsődleges feladata. Az archetípusok megtalálása egyrészt szövegszerű lehet az intertextuális utalások felfejtésével, értelmezésével, másrészt referenciális, amikor a szövegen kívüli valóságkelemből keresi az őselemi toposzokat a gyerek. Miután a műveltség, olvasottság tekintetében akár jelentős kihívásokkal küzdhet egy átlagos tanuló, így az intertextuális utalások felkutatása sem lehet minden esetben eredményes, hiszen a gyerek nem ismeri fel a szövegközi utalás lehetőségét, mert nem ismeri a bevont, megidézett szöveget. Praktikusan azt mondhatjuk, hogy a mai tanulóifjúság legközelebbi referenciaélménye és potenciális archetipusai az előző esti tévéműsorokból származhatnak. E sorok írója is megtapasztalhatta ezt az élményt Boccaccio *Dekameronjának* középkorai bemutatásakor, amikor a tanulók közül valaki felkiáltott: „*Tanár úr, akkor ez a*

*reneszánsz Való Világ!*²⁴² – és akármilyen profán a fellelt hasonlóság, a gyerekek igaza volt. Így helyénvalónak tűnhet Arató László azon igyekezete, hogy Shakespeare *Hamlet*jét a diákok mintegy a szétszórt nyomozó, *Columbo* reneszánsz kori allegóriájaként olvassák, értelmezzék, hiszen mindkét „szöveg” azonos (ős)elemekből építkezik.²⁴² Más referenciális elemek bevonása már inkább, így a *test-referenciális* kapcsolódási pontok felismerése és alkalmazása eredményes lehet, ahol az archetipikus sajátosságokat a testi referenciákban fedezheti fel a tanuló. A *test-referencialitás* így akár sajátos primér archetípusnak is tekinthető, így a közoktatás irodalomelméletének módszertani apparátusába illeszthetők az elmélet alapelemei. Ennek segítségével a szövegekben gyakorta kutatott/keresett őselemek/archetípusok lokalizálása is egyszerűbb, hiszen a „habeas corpus” elv révén mindenki „birtokolja” önmaga testét, pusztán ennek tudatára kell, hogy – a diszkurzusok szintjén is – ráébredjen. Így a test mint érintkezési felület több esetben is lehetővé teheti hogy a diákok még közvetlenebb kapcsolatba kerülhessenek a szépirodalmi szövegélményekkel. Ennek megvalósulása a gyakorló magyartanárok, pedagógusok feladata lehet(ne).²⁴³

(3) Szövegek *test-referenciális* olvashatósága tovább segíthet bennünket az egyes kulturális különbségek megértésében, kezelésében. A kulturális antropológia által közelített kulturális normák közti különbségek feldolgozhatók lehetnek a kulturális termékek *test-referencia* oldaláról való olvasásával. A testi (ön)identitásképzés kulturális kódolása, a kódok megfejtése sok esetben alapvetően csak testi jellegű lehet. A test a másság és a hasonlóság problémakörének értelmes kezelhetőségére is adekvát választ adhat. Önmagunk megértésével, illetőleg

---

²⁴² Vö. ARATÓ László: *Dialógus a szakadékból*. In: *Beszélő*. 2000 július-augusztus V. évf. 7-8. szám 57-61. o.

²⁴³ Vö. ARATÓ László: *A kronológia nem szavatol az irodalomtörténet-lady biztonságáért*. In: *Beszélő*. 2000 július-augusztus.

önmagunkat mások által érthetjük meg (sich verstehen im Andern), mások is megérthetők lehetnek. A napjaink identitásproblémáinak háttérében is az individualizált testek állnak, amelyek önmaguk megértésében és a másokhoz való viszonyulásukban is kihívásokkal küzdenek. Ennek az elvont, pszichológiailag is értelmezhető helyzetnek a kvázi közös nevezője lehet a testünk. A kulturális normák pszichés és strukturális feldolgozásában segíthet a *test-referenciális* olvashatóság, amely nem csak és nem kizárólag a szövegek olvashatóságát kell, hogy jelentse, hanem más, szöveggént kezelhető társadalmi-kulturális jelenségeket is. Az individuális testek pszichikumának kezelhetősége mellett az egyes testek másokhoz, a társadalomhoz vagy tömegekhez való metonimikus viszonyulása is *test-referenciálisan* értelmezhető. Gondolunk itt például a tömeg(test) jelenségeire, megnyilvánulásaira, hiszen itt az egyéni testhatárok és énhatárok mintegy kiterjesztetté válnak (tartósan vagy átmeneteileg, valójában vagy virtuálisan), más testekkel együtt mozogva, (a testek) tömegesen cselekednek.²⁴⁴

(4) A test – főntebbi gondolatmenetünkben is – alapvetően eszköz volt és nem cél. A testnek mint referenciának a háttérbe húzódó szerepét, azaz inkább kvantor jellegét mutathatja az a József Attila-i gesztus – *[Talán eltűnök hirtelen...]*²⁴⁵ –, amely a szubjektív eltűnést a testi felszívódással állítja párhuzamba. A lírai én számadása a versben a teljes nihilről számol be: nem tud mit felmutatni múltból–jelenből. Mindezek mellett az identitás ilyen feloldódása, felszívódása párhuzamos a testi létezés megszűnésével, megszüntetésével is – ahogy azt akár Poe-nál is láthattuk. A szubjektív létező eltűnése, felszívódása nyomszerű, olyan mint a vadnyom. Ami a vadnyomot, mint jelet, illeti, meglehetősen testetlen, hiányzik belőle az, ami magát a jelet, a nyomot képezte. A jeladó illetően áthelyezése és jel

---

²⁴⁴ Vö. CANETTI, Elias: *Tömeg és hatalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1991.

természetének megszüntetése hasonló a szövegszerűséggel. Itt a papíron maradó sorok nélkülözik azt a nyomadó/jeladó entitást, amely létrehozta önmaga lenyomatát – de eltűnt. Ugyanakkor a létrehozott szöveg soraiban ott vannak azok a szemantikai elemek (nyomok), amelyek a *test-referencialitás* oldaláról is feloldhatók: gyermek-test, árva, mostoha, a vágy foga, anyai szó, könnyek. A lírai én frusztrálódó testének lenyomataként értelmezhető a vers szövege, amelyben az eltűnés textuálisan nem, pusztán referenciálisan értelmezhető. Ugyanakkor az eltűnés cáfolata az utolsó versszakban a könnyezve, a száraz ágak zörgését hallgató szubjektumba torkollik. A nyomtalan eltűnés paradoxonát magyarázza Ady Endre *Özvegy legények tánca* című verse, amely ráolvasható József Attila szövegére is: „Reggel hiába gyűl a nép, / Nyoma sincs dalnak, bálnak, sírnak: / Egy-két vér-csöpp s könny-folt a falon / S egy-két bolond, verses papír-lap.”²⁴⁶

Vizsgálódásainkban a testet sokkal inkább műveleti tényezőként, semmint célként, tárgyként határoztuk meg. Ennélfogva a fenti sorok is arra világíthatnak rá, hogy a testi referencia a költői, írói szöveg referenciájaként mint identitásképző elem játszhat szerepet. Részben az identitás kódolójaként a szövegben feloldva eltűnteti magát azzal, hogy beleíródik a szövegbe. A szöveg dekódolója pedig azokat az üresen hagyott nyomokat tölti fel, amelyek textuális lenyomatai a szövegek. Ezeknek az üres helyeknek problémátlan feltöltése lehetetlen, de lehetetlenségében a legvonzóbb. Az üres helyek be-/feltöltési kísérletei természetesen olvasóként mások és mások, mindig egyediek, végtelenek és megismételhetetlenek. Ugyanakkor a megmaradt nyomok a feltöltési kísérletek során kissé változhatnak.

---

²⁴⁵ JÓZSEF Attila: [*Talán eltűnök hirtelen...*] In: József Attila összes versei 2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1984. 417. o.

²⁴⁶ ADY Endre: *Özvegy legények tánca*. In: *Ady Endre összes versei I.* Osiris-Századvég, Budapest. 1994. 95. o.

7. BIBLIOGRÁFIA

1. ADY Endre: *Özvegy legények tánca*. In: *Ady Endre összes versei I.* Osiris–Századvég, Budapest. 1994.
2. ADY Endre: *[Sem utódja, sem boldog őse...]* In: *Ady Endre összes versei I.* Osiris–Századvég, Budapest. 1994.
3. ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest. 1997.
4. ANGYALOSI Gergely: *Az intertextualitás kalandja*. In: *Helikon*. 1996/1-2.
5. ANTAL László: *A tartalomelemzés alapjai*. Magvető Kiadó, Budapest. 1976.
6. APPIGNANESI, Richard – GARRAT, Chris: *Nesze Neked Posztmodern*. Ikon Kiadó, Budapest. 1995.
7. ARATÓ László: *A kronológia nem szavatol az irodalomtörténet-lady biztonságáért*. In: *Beszélő*. 2000 július-augusztus.
8. ARATÓ László: *Dialógus a szakadékból*. In: *Beszélő*. 2000 július-augusztus V. évf. 7-8. szám 57-61. o.
9. ARISTOTELESZ: *Poétika*. Kossuth Könyvkiadó. 1992.
10. AUSTIN, J. L.: *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1990. és BÁTORI Zsolt – HAMP Gábor – HORÁNYI Özséb: *A társadalmi kommunikáció szerkezete és működése a második modernitás időszakában*. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, 2005.
11. BABBIE, Earl R.: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó. Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézet, Budapest. 1996.
12. BABITS Mihály: *Gólyakalifa*. Osiris Kiadó, Budapest. 2000.
13. BABITS Mihály: *Mint különös hírmondó*. In: *Babits Mihály összegyűjtött versei*. Osiris Kiadó, Budapest. 1997.
14. BAHTYIN, M. M.: *A szó az életben és a költészetben*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1985.
15. BALÁZS Géza: *Tetovált szövegek*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke és MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 1994.
16. BARTHES, Roland: *A műtől a szöveg felé*. In: BARTHES, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest. 2001. 67-74. o.
17. BARTHES, Roland: *A szerző halála*. In: BARTHES, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 50-55. o.

18. BARTHES, Roland: *A szöveg öröme*. In.: BARTHES, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest. 2001. 75-116. o.
19. BARTHES, Roland: *Egy Edgar Poe-mese textuális elemzése*. In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. (Szerk.: BÓKAY Antal – VILCSEK Béla – SZAMOSI Gertrud – SÁRI Iászló) Osiris Kiadó, Budapest. 2002. 137-153. o.
20. BARTHES, Roland: *S/Z*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
21. BAUDRILLARD, Jean: *Szimulakrumok processziója*. In: *A posztmodern*. (Szerk.: PETHŐ Bertalan) Gondolat, Budapest, 1992.
22. BÉNYEI Tamás: *Apokrif iratok: Mágikus realista regényekről*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 1997.
23. BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése*. Józsvöveg Műhely Kiadó, Budapest. 1998.
24. BERNÁTH Árpád: *Fikcionalitás és értelmezés, avagy a nyelv mint a költészet nyelve*. In: BERNÁTH Árpád: *Építőkövek. A lehetséges világok poétikájához*. Ictus Kiadó és JATE Irodalomelméleti Csoport. Szeged, 1998.
25. *Bevezetés a posztkoloniális diszkurzusba*. (Edward W. SAID Christoph BURGMERnek adott interjúja). In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. (Szerk.: BÓKAY Antal – VILCSEK Béla – SZAMOSI Gertrud – SÁRI Iászló) Osiris Kiadó, Budapest. 2002. 602-613. o.
26. BÓKAY Antal: *Komparatiztika a posztkulturális korban*. In: *A kultúraköziség dilemmái*. (Szerk.: FRIED István – KÜRTÖSI Katalin) JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke, Szeged. 1999.
27. BÓKAY Antal: *Nietzsche és Freud*. In. *Replika*. 1995/12. 19-20. szám
28. BORGES, Jorge Luis: *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője*. In: BORGES, Jorge Luis: *A halál és az iránytű*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. 32-44. o.
29. BOURDIEU, Pierre: *Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához*. In.: *A kultúra szociológiája*. Szerk.: WESSELY Anna. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest. 1998.
30. BOURDIEU, Pierre: *Hevenyészett megjegyzések a test társadalmi észleléséről*. In: BOURDIEU, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest. 1978. 151-152. o.
31. CANETTI, Eliás: *Tömeg és hatalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1991.

32. CERVANTES: *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1966.
33. COMTE, Auguste: *Beszéd a pozitív szellemről*. In: *A pozitív szellem. Két értekezés*. Budapest, Magyar Helikon. 1979. 189-217. o.
34. CORBINEAU-HOFFMANN, Angelika: *Einführung in die Komparatistik*. Erich Schmidt Verlag, Berlin. 2004.
35. CULLER, Jonathan: *Írás és logocentrizmus*. In: CULLER, Jonathan: *Dekonstrukció*. Osiris, Budapest. 1997.
36. CSABAI Márta – ERŐS Ferenc: *Testhatárok és énhatárok. Az identitás változó keretei*. József Műhely Kiadó, Budapest. 2000.
37. CS. GYIMESI Éva: *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1983.
38. DE MAN, Paul: *Szemiológia és retorika*. In: DE MAN, Paul: *Az olvasás allegóriái*. (Ford.: FOGARASI György) Magvető Kiadó, Budapest. 2006.
39. DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix: *Rizóma*. In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. (Szöveggyűjtemény)* (Szerk: BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László) Osiris Kiadó, Budapest. 2002.
40. ĎURIŠIN, Dionýz: *Összehasonlító irodalomkutatás*. Gondolat Kiadó, 1977.
41. DURKHEIM, Émile: *A társadalmi tények magyarázatához*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1978.
42. EISEMANN György: *Mikszáth Kálmán*. Korona Kiadó, Budapest, 1998.
43. ESCARPIT, Robert: *Irodalomszociológia. A könyv forradalma*. Gondolat, 1973.
44. *Eyes Wide Shut*. (Film) Rendezte: KUBRICK, Stanley (1999). Szereplők: CRUISE, Tom – KIDMAN, Nicole)
45. FARKAS WELLMANN Endre: *Orbán tragédiája ajánlva Dollár János Dénesnek*. In: *Nagybőjti disznó 2. Porcul de Postul Mare*. (Válogatta és szerkesztette: FARKAS WELLMANN Endre és MÁRKUS-BARBAROSSA János) Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy. 2002.
46. FISH, Stanley: *Van szöveg ezen az órán?* In: *Testes könyv I*. Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1996.
47. FLAUBERT, Gustave: *Bovaryné*. Európa Kiadó, Budapest. 2007.

48. FOUCAULT, Michel: *A szubjektum és a hatalom*. In: *Testes könyv II*. Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1997. 267-292. o.
49. FREGE, Gottlob: *Jel, jelentés, jelölet*. In.: FREGE, Gottlob (Szerk.: Ruzsa Imre): *Logika, szemantika, matematika*. (Ford.: MÁTÉ András) Gondolat, Budapest. 1980.
50. FREGE, Gottlob: *Jelentés és jelölet*. In: FREGE, Gottlob: *Logikai vizsgálódások*. Osiris Kiadó, Budapest. 2000. 118-147. o.
51. FRIED István: „Költőkirály” a(z anti-)modernitás antinómiái között. In: FRIED István: *Írók, művek irányok*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2002.
52. GEERTZ, Clifford.: *Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture*. In *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York, Basic Books. 1973. 3-30. o.
53. GEERTZ, Clifford: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*. In: GEERTZ, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Budapest. 1994. 170-199. o.
54. GEREBEN Ferenc: *Olvasáskultúra és identitás*. Lucidus Kiadó, Budapest. 2005.
55. GILBERT, Sandra M.: *Irodalmi apaság*. In: *Pompeji, 1997/4*.
56. GRECSÓ Krisztián: *Pletykaanyu*. Jelenkor, Pécs. 2001.
57. GREENBLATT, Stephen: *Társadalmi energia áramlása*. In: *Testes könyv I*. Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1996.
58. GYÖRGY Péter: *Memex. A könyvbe zárt tudás a 21. században*. Magvető, Budapest. 2002.
59. HAJDU Péter: *Történetek metaforikus interakciója*. In: HAJDU Péter: *Csak egyet, de kétszer. A Mikszáth-próza kérdései*. Gondolat Kiadó – Pompeji, Budapest–Szeged. 2005.
60. HAJDU Péter: *Két kronotoposz találkozik az úton. Mikszáth Kálmán: Beszterce ostroma...* In: *Az elbeszélés módzatai*. (Szerk.: JÓZAN Ildikó – KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZEGEDY-MASZÁK Mihály) Osiris Kiadó, Budapest. 2003.

61. HALL, Stuart: *Kódolás, dekódolás*. In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. (Szöveggyűjtemény)* (Szerk: BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László) Osiris Kiadó, Budapest. 2002.
62. HEGEL, G. F.: *A szellem fenomenológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1973.
63. *Helikon*. 1993/1.
64. HIMA Gabriella: *Az irodalomtudomány jelenkori irányzatai*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 1999.
65. HÓDOSY Annamária: *A magyar Hamlet-gép*. In: *Pompeji*. 1992/4.
66. HÓDOSY Annamária: *Ha a pallost felváltja a magnum*. In: HÓDOSY Annamária – KISS Attila Atilla: *Remix*. Ictus Kiadó és a JATE BTK Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1996.
67. <http://www.akti.hu/tanulmany/dok/horanyi.doc> (Utolsó hozzáférés: 2009. 08. 10.)
68. http://www.barkaonline.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=397&Itemid=2 (Utolsó hozzáférés: 2008. 05. 20.)
69. <http://www.kereszteny.hu/biblia/showchapter.php?reftrans=1&abbook=Kiv&numch=3> (Utolsó hozzáférés: 2008. 06. 25.)
70. <http://www.litera.hu/object.9ee8a88f-09ca-43e2-95dc-e61dfd697cf5.ivy> (Utolsó hozzáférés: 2008. 05. 20.)
71. <http://www.mtv.hu/magazin/cikk.php?id=282415>. (Utolsó hozzáférés: 2008. 06. 11.)
72. <http://olimpia.origo.hu/peking-2008/atletika/20080816-usain-bolt-vilagsuccsal-nyert-a-100-metert.html> (Utolsó hozzáférés: 2009. 08. 13.)
73. HUBA Márk: *A szem határhelyzete. Németh Zoltán: A szem folyékony teste című kötetéről*. In: *Szörös Kő*. 2001/Tél/6. évf. 38-41. o.
74. HUBA Márk: *Az előszó, és ami mögötte van*. In.: *Tiszatáj*, 1999/12.
75. HUBA Márk: *Szövegközpontúság helyett...* In: *Szövegek között VII. (Irodalomelméleti tanulmányok)* Szerk.: Fried István – Huba Márk) Szeged, 2003.
76. HUNTINGTON, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 2006.
77. HUNTINGTON, Samuel P.: *Civilizációk háborúja?* In: *Külpolitika*, 1995 3-4. sz. 183-204. o.

78. *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára.* (Szerk.: Bakos Ferenc) Akadémiai Kiadó, Budapest. 1995.
79. IMHOF, Arthur E.: *Elveszített világok. Hogyan gyúrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992.
80. IRIGARAY, Luce: *A test írása: a l'Écriture feminine megértése felé.* In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása.* (Szerk.: BÓKAY Antal – VILCSEK Béla – SZAMOSI Gertrud – SÁRI Iászló) Osiris Kiadó, Budapest. 2002. 491-502. o.
81. *Irodalmi kánon és kanonizáció.* (Szerk.: ROHONYI Zoltán) Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, Budapest. 2001.
82. *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban.* (Szerk.: BÓKAY Antal) Osiris Kiadó, Budapest. 1997. 134-146. o.
83. ISER, Wolfgang: *A fiktív és az imaginárius.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
84. ISER, Wolfgang: *Az irodalom funkciótörténeti szövegmodellje.* In.: *Helikon.* 26. évf. 1980/1-2. sz.
85. ISER, Wolfgang: *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete.* In.: *Testes könyv I.* Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport. Szeged, 1996. 241-264. o.
86. JAUSS, Hans Robert: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika.* Osiris Kiadó, Budapest. 1999. 9-35. o.
87. JOÓ Péter: *Olvasószolgálat.* In: *Korunk.* 2004. Március XV/3. 123-124.
88. JÓZSEF Attila: *[Talán eltűnök hirtelen...]* In: *József Attila összes versei 2.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1984.
89. KAFKA, Franz: *A fegyencgyarmaton.* In: KAFKA, Franz: *Az átváltozás.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002.
90. KAFKA, Franz: *In der Strafkolonie.* In: KAFKA, Franz: *Erzählungen.* Könnemann Verlagsgesellschaft mbH. 1995. 149-183. o.
91. KÁLLAI R. Gábor: *Kafkománia.* Criticai Lapok Alapítvány, Budapest. 2004.
92. KAMARÁS István: *Olvasó a határon: Az iskola a határon fogadtatásának és befogadásának vizsgálata.* Pont Kiadó, Savaria University Press. 2002.
93. *Kánon és kanonizáció.* (Szerk.: DOBOS István és SZEGEDY-MASZÁK Mihály) Csokonai Kiadó, Debrecen. 2003.

94. KARINTHY Frigyes: *Előszó*. In: KARINTHY Frigyes: *Nem mondhatom el senkinek. Versek*. Magyar Könyvklub, Budapest. 1999.
95. KARINTHY Frigyes: *Én és Énke*. In: *Karinty Frigyes összegyűjtött művei. Elbeszélések II*. Akkord Kiadó. 2002. 107-112. o.
96. KARINTHY Frigyes: *Találkozás egy fiatalemberrel*. In: *Karinty Frigyes válogatott művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1962. 327-331. o.
97. KESERŰ József: „*dallam s szöveg precíz tükörcarája*” (Parti Nagy Lajos: *grafitnesz*). In: KESERŰ József: *Mindez így*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely. 2009. 91-97.
98. KOSZTOLÁNYI Dezső: *Esti Kornél*. Osiris Kiadó, Budapest. 2000.
99. KOSZTOLÁNYI Dezső: *Hajnali részegség*. In: *Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei*. Révai, Budapest. 1940.
100. KOSZTOLÁNYI Dezső: *Lucifer a katedrán*. In: *Kosztolányi Dezső színpadi játéka*. Balassi Kiadó, Budapest. 1997. 119-139. o.
101. KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pacsirta*. Európa Kiadó, Budapest. 2007.
102. KRISTEVA, Julia: *A rendszer és a beszélő szubjektum*. In: *Testes könyv II*. Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1997.
103. LACAN, Jacques: *Szeminárium Az elloptott levélről*. In: *Testes könyv II*. (Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc) Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1997.
104. *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei*. (Szerk: LÓRÁND Zsófia – SCHEIBNER Tamás – VADERNA Gábor – VÁRI György) L'Harmattan Kiadó, Budapest. 2006.
105. LÉVINAS, Emmanuel: *Transzcendencia és megértés*. In: *A modern tudományok emberképe*. (Szerk.: MICHALSKI, Krzysztof) Gondolat, Budapest, 1988. 216-231. o.
106. LÉVI-STRAUSS, Claude: *Strukturális antropológia II*. Osiris Kiadó, Budapest. 2001. 265-268. o.
107. LORENZ, Chris: *Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitivizmus és a „metaforikus fordulat”*. In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. (Szerk: THOMKA Beáta) Kijárat Kiadó, Budapest. 2000.

108. LUHMANN, Niklas: *A műalkotás és a művészet önreprodukciója*. In: *Testes könyv I.* Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged. 1996. 113-158. o.
109. LYOTARD, Jean-François: *A posztmodern állapot*. In: LYOTARD – HABERMAS – RORTY: *A posztmodern állapot*. Századvég Kiadó, Budapest. 1993. 7-145. o.
110. MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája. Drámai költemény. Szinoptikus kritikai kiadás*. (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta KERÉNYI Ferenc) Argumentum, Budapest. 2005.
111. MANNHEIM Károly: *A tudásszociológia*. In: MANNHEIM Károly: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest. 2000.
112. MANNHEIM Károly: *Egy tudásszociológia problémája*. In: *Mannheim-tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2003. 22-89. o.
113. MEAD, Georg H.: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Gondolat, Budapest. 1973.
114. MEDGYES Tamás: *Komparatív módszer a megértésben*. In: *Elmélet/Irodalom/Történet. A komparatív megértés lehetőségei*. (Szerk.: SÁGHY Miklós – TÓTH Ákos) Tiszatáj Könyvek, Szeged. 2004. 97-115. o.
115. MEDGYES Tamás: *Kulturális kontextusok vizsgálatának lehetőségei a tengerentúlon és az Európai Unióban*. In: *Szövegek között XI. (Ismét a komparatív megértésről)*. (Szerk.: FRIED István). Szeged. 2007.
116. MIKSZÁTH Kálmán: *Beszterce ostroma*. In: MIKSZÁTH Kálmán: *A tót atyafiak. A Jó palócok. Beszterce ostroma*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999.
117. MÜLLNER András: *A hipertext ideológiája. Theodore Holm Nelson és a Xanadu-álmom*. In: *Reflexió(k) vagy „mélyfúrások”? A kultúrakutatás változatai a „kulturális fordulat” után*. (Szerk.: HAVASRÉTI József és SZIJÁRTÓ Zsolt) Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs. 2008.
118. NAGY Koppány Zsolt: *A jel*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 33-36. o.
119. NAGY Koppány Zsolt: *A lézengő witter*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 100-103. o.

120. NAGY Koppány Zsolt: *A róka szól*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 136-146. o.
121. NAGY Koppány Zsolt: *Bérolvasó Sebestyén*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 75-82. o.
122. NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007. 46-50. o.
123. NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007.
124. NAGY Koppány Zsolt: *Személyi figyelő*. In: NAGY Koppány Zsolt: *Nagyapám tudott repülni*. Magvető, Budapest. 2007.
125. *A naturalizmus*. (Szerk.: CZINE Mihály) Gondolat Kiadó, Budapest. 1967.
126. NÉMEDI Andrea: *A posztstrukturalista kritika mint hipertext*. In: *Szövegek között VII. Irodalomelméleti tanulmányok*. (Szerk: FRIED István – HUBA Márk) Szeged. 2003. 65-104. o.
127. NÉMETH Zoltán: *A szem folyékony teste*. AB-ART, Pozsony. 2000.
128. NÉMETH Zoltán: *Olvasáserotika*. Kalligram, Pozsony. 2000.
129. NÉMETH Zoltán: *Parti Nagy Lajos*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 2006.
130. ODORICS Ferenc: *A konstruktivista irodalomtudomány vázlat*. In: KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc: *Poszt Magyar*. Ictus, Szeged, 1995.
131. ODORICS Ferenc: *Dekonstrukt-orálás*. In: KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc: *Poszt Magyar*. Ictus Kiadó, Szeged. 1995.
132. OROSZ Magdolna: *Szöveg, fikció, intertextualitás*. In: *Irodalomelmélet az ezredvégen*. (Szerk. ÁRMEÁN Ottília – FRIED István – ODORICS Ferenc) Pompeji, Gondolat Kiadói Kör, Budapest-Szeged, 2002.
133. PARTI NAGY Lajos: *grafitnesz*. Magvető, Budapest. 2003.
134. POE, Edgar Allan: *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban*. In: *Edgar Allan Poe összes művei*. Szukits Könyvkiadó, Szeged. 2000. 466-471.
135. POKOL Béla: *A funkcionalista rendszerelmélet kibomlása*. In: *Modern polgári társadalomelméletek*. (Szer.: CSEPELI György – PAPP Zsolt – POKOL Béla) Gondolat Kiadó, Budapest. 1987. 153-324. o.

136. RADEMACHER, Jörg W.: *Oscar Wilde*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001.
137. S. VARGA Pál: *Textológiák között*. In: *Holmi*. 2006/március XVIII. évf. 3. sz. 410-421. o.
138. SAUSSURE, Ferdinand: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina. 1997.
139. SCHNITZLER, Arthur: *Tágra zárt szemek: álmovella*. (ford: NYÁRSIK Beáta) Kalligram, Pozsony. 2000.
140. SCHNITZLER, Arthur: *Traumnovelle*. S. Fischer Verlag, Berlin. 1926.
141. SCHUTTE, Jürgen: *Einführung in die Literaturinterpretation*. Verlag J. B. Metzler. Stuttgart, Weimar, 1993.
142. SEARLE, John R.: *Beszédaktusok*. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest. 2009
143. SEXL, Martin: *Einführung in die Literaturtheorie*. Facultas, Wien. 2004. 258-260. o.
144. SHAKESPEARE, William: *Hamlet*. (Ford.: Arany János) In: SHAKESPEARE, William: *Öt dráma*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1989.
145. S. VARGA Pál: *Textológiák között*. In: *Holmi*. 2006/március XVIII. évf. 3. sz.
146. SZABÓ Lőrinc: *Dsuang Dszi álma*. In: *Szabó Lőrinc összes versei*. (I. kötet.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1982.
147. SZABÓ Lőrinc: *Dsuang Dszi csontjai*. In: *Szabó Lőrinc összes versei*. (I. kötet.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1982.
148. SZERB Antal: *A világirodalom története*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, é. n.
149. *Szociológiaelmélet*. Osiris Kiadó, Budapest. 2000.
150. *Szövegek között VII. (Irodalomelméleti tanulmányok)* Szerk.: FRIED István – HUBA Márk) Szeged, 2003.
151. THOMKA Beáta: *Narrativitás a kultúrában*. In: *A kultúraköziség dilemmái*. (Szerk: FRIED István – KÜRTÖSI Katalin) Szeged, 1999.
152. VEBLÉN, Thorstein: *A dologtalan osztály elmélete : Válogatás Thorstein Veblen műveiből*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1975.

153. VERES András: *A referencia védelmében*. In: *Az irodalomtörténet esélye*. (Szerk.: VERES András) Gondolat Kiadó, Budapest. 2004.
154. VERES András: *Az irodalomtörténet védelmében*. In: VERES András: *Távolodó hagyományok*. Balassi Kiadó, Budapest. 2003. 247-263. o.
155. WELLEK, René – WARREN, Austin: *Az irodalom elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
156. WESSELY Anna: *A kultúra szociológiai tanulmányozása* és WILLIAMS, Raymond: *Kultúra*. In: *A kultúra szociológiája*. Osiris –Láthatatlan Kollégium, Budapest. 1998. 7-32. o.
157. WHITE, Hayden: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
158. WILDE, Oscar: *Dorian Gray arcképe*. (ford.: KOSZTOLÁNYI Dezső) Filum Kiadó, Debrecen, é. n. (Az idézetek oldalszámái ebből a kiadásból valók.); WILDE, Oscar: *The Picture of Dorian Gray*. Penguin Books, 1994.
159. WILLIAMS, Raymond: *A kultúra elemzése*. In: *A kultúra szociológiája*. Osiris –Láthatatlan Kollégium, Budapest. 1998.
160. WRIGHT, Elizabeth: *Modern pszichoanalitikus kritika*. In: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. (Szerk.: JEFFERSON, Ann – ROBEY, David) Osiris Kiadó, Budapest. 1999. 165-187.
161. ŽIŽEK, Slavoj: *A Valós melyik szubjektuma?* In.: *Testes könyv I*. (Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc) Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport. Szeged, 1996.)